

**İLHANLI HÜKÜMDARI HÜLÂGÛ HAN VE
HALEFLERİNE EĞİTİM VEREN ŞAHSİYETLER**

Mehmet TEKELİ

**Tarih Anabilim Dalı
Doç. Dr. Derya COŞKUN
Erzurum- 2023
Her hakkı saklıdır**

T.C.
ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**İLHANLI HÜKÜMDARI HÜLÂGÛ HAN VE HALEFLERİNE EĞİTİM
VEREN ŞAHSİYETLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet TEKELİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Derya COŞKUN

ERZURUM-2023

ONAY

Mehmet TEKELİ tarafından hazırlanan **İlhanlı Hükümdarı Hülâgû Han ve Haleflerine Eğitim Veren Şahsiyetler** adlı bu çalışma 23.06.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Doç. Dr. Derya ÇOŞKUN Erzurum Teknik Üniversitesi	imza
Danışman	Doç. Dr. Ensar MACİT Atatürk Üniversitesi	imza
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Ü. Serkan ÖZER Erzurum Teknik Üniversitesi	imza

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. /..... /20.....

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum.

...../...../20....

İmza

Mehmet TEKELİ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun/.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
ÖN SÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	11
1. KAYNAKLAR.....	11
1.1. ANA KAYNAKLAR	11
1.2. ARAŞTIRMA ESERLER.....	4
2. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE SİYASÎ TARİHİ	5
3. ATABEG UNVANININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İLHANLILAR ZAMANINA KADAR ATABEGLİK KURUMU	9
3.1. ATABEG UNVANININ MENŞEİ.....	9
3.2. İLHANLILAR ZAMANINA KADAR ATABEGLİK KURUMU.....	10
3.3. İLHANLI DEVLETİNDE ATABEGLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜLÂGÛ HAN'A EĞİTİM VEREN ŞAHSİYETLER

1.1. YEH-LU CH'U-TS'AI (YELÜ CHUACI)	15
1.1.1. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Hayatı ve Kişiliği.....	15
1.1.2. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Siyasî Faaliyetleri	17
1.1.2.1. Yeh-lu Ch'u-ts'ai ve Cengiz Han	17
1.1.2.2. 623\1226 Yılı Çin Seferi ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai	19
1.1.2.3. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin Ögedey Kağan'ın Tahta Çıkışındaki Rolü.....	20
1.1.2.4. 630\1233 Yılı Çin Seferi ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai	21
1.1.3. Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai'nin Reformları	21
1.1.3.1. İdarî Alanda Yapılan Düzenlemeler.....	21
1.1.3.2. Moğollara Kâğıt Paranın Gelişi.....	23
1.1.3.3. Vergi Alanındaki Görüş ve Uygulamaları.....	23
1.1.3.4. Çin Coğrafyasında Uygulanacak Verginin Hususu.....	24
1.2. SEVINÇ TUĞRUL.....	24
1.3. MUNGSUZ.....	25
1.4. BULAD KAYA	25

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI ŞEHZADELERİNE EĞİTİM VEREN ŞAHSİYETLER

2.1. ARGUN AKA	27
2.1.1. Argun Aka'nın Siyasî Faaliyetleri.....	28
2.1.1.1. İran Valiliğine Uzanan Süreci ve Valilik Dönemi.....	28
2.1.1.2. Argun Aka'nın Hülâgû Dönemindeki Durumu	31
2.1.1.3. Gürcülerle İlişkiler Bağlamında Argun Aka	33
2.1.2. Argun Aka'nın Yapmış Olduğu Reformlar	34
2.1.3. Abaka Han'ın Horasan'a Vali Olarak Gönderilmesi ve Atabeglik	36
2.1.4. Abaka Han'ın Atabegi Olarak Argun Aka	37
2.2. SARTAK NOYAN	38
2.3. CÛCGAN	39
2.4. BURAKÇİN İGAÇI	39
2.5. EMİR NEVRUZ	40
2.5.1.Emir Nevruz'un Siyasî Faaliyetleri	40
2.5.1.1. Ahmed Teküdar ve Argun Han Mücadelesinde Emir Nevruz'un Rolü	40
2.5.1.2. Emir Nevruz'un İsyanı	42
2.5.1.3. Şehzade Gazan ile Baydu Mücadelesinde Emir Nevruz	44
2.5.1.4. Gazan Han Döneminde Emir Nevruz'un Faaliyetleri	47
2.5.2. Emir Nevruz'un İsyanı ve Öldürülmesi.....	48
2.6. TOGAÇAR	50
2.6.1. Togaçar'ın Siyasî Faaliyetleri.....	50
2.6.2. Togaçar'ın İsyanı ve Öldürülmesi	52
2.7. BARAK BAŞI	52
2.8. SEVİNÇ AKA	52
2.9. ALGU	55
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	60
EKLER	69

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
İLHANLI HÜKÜMDARI HÜLÂGÛ HAN VE HALEFLERİNE EĞİTİM VEREN
ŞAHSİYETLER
Mehmet TEKELİ
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya COŞKUN
2023, (82) sayfa

Jüri: Doç. Dr. Derya COŞKUN (Danışman)
Doç. Dr. Ensar MACİT (Üye)
Dr. Öğr. Ü. Serkan ÖZER (Üye)

Moğol hükümdarı Mengü Han, kardeşi Hülâgû Han'ı 651/1254 yılında batıya göndermiş, Hülâgû Han da kazandığı siyasî başarıların ardından İlhanlı Devleti'ni kurmuştur. Henüz yeni siyasî bir kimliğe sahip olan İlhanlılar, teşkilat yapısı noktasında kendilerinden önceki devletlerden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Özellikle devlet teşkilatı bağlamında eskiden beri siyasî, sosyal ve ekonomik ilişkiler içinde oldukları Türklerin teşkilat yapıları ve kurumlarından büyük ölçüde etkilendikleri ve bu kurumları kullandıkları görülmektedir. Bu kurumlardan biri de hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti zamanından beri var olan Atabeglik kurumudur. Atabeglerin vermiş olduğu eğitimler şehzadenin bir hükümdar gibi yetiştirilmesine öncülük etmektedir. Tahta geçmesi muhtemel olan şehzade, devlet idaresinde tecrübe kazanabilsin diye bir atabeg öncülüğünde dönemin ikinci hükümdarlık merkezi olan Horasan'a gönderilmiş, yaşları küçük olan şehzadeler zaman zaman atabeglerin etkileri altında kalmışlardır. Bu çerçevede incelendiğinde tez, ilk dönem atabeglik kurumuna sahip olmayan sonrasında ise eğitimcileri bir kuruma dâhil etmek suretiyle bu kimliği kurumsallaştıran İlhanlı dönemini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda tez, Hülâgû Han başta olmak üzere İlhanlı şehzadelerinin eğitimlerinden sorumlu olan şahsiyetler hakkında bilgiler sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atabeg, İlhanlı Devleti, İran, Horasan, Eğitim.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE PERSONS WHO EDUCATE THE ILHANLI HULÂĠÛ HAN AND THEIR SUCCESSORS

Mehmet TEKELİ

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Derya COŞKUN

2023, (82) pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Derya COŞKUN (Advisor)

Assoc. Prof. Dr. Ensar MACİT (Member)

Assist. Prof. Dr. Serkan ÖZER (Member)

The Mongol ruler Mengü Han sent his brother HülâĠû Khan to the west in 651/1254, and HülâĠû Khan founded the Ilkhanate State after his political successes. Ilkhanians, who still have a new political identity, were greatly influenced by the previous states in terms of organizational structure. Especially the remnants of the state organization see these operators that they have been greatly influenced by the organizational structures and periods of the Turks, in political, social and economic relations since ancient times. One of these institutions is undoubtedly the Atabeglik institution, which has existed since the time of the Great Seljuk State. The trainings given by the atabegs lead to the raising of the prince like a ruler. The prince, who is likely to take the throne, was sent to Khorasan, the second reigning center of the period, under the leadership of an atabeg, so that he could gain experience in state administration, and the younger princes were under the influence of atabegs from time to time. When examined in this framework, the thesis aims to examine the Ilkhanate period, which did not have an atabeglik institution in the first period and then institutionalized this identity by including the trainers in an institution. In this context, the thesis will provide information about the personalities responsible for the education of the Ilkhanid princes, especially Hulagu Khan.

Key Words: Atabeg, Ilkhanid State, Iranian, Khorassan, Education.

ÖN SÖZ

Ortaçağ devletleri arasında önemli bir yere sahip olan İlhanlı Devleti'ne (654/754-1256/1353) dair birçok araştırma eser bulunmaktadır. Yaklaşık yüzyıl varlığını etkili biçimde geniş bir coğrafyada sürdürmüş olan İlhanlı Devleti'nin her yönünü ortaya koymak elbette uzun bir süreç gerektirmektedir. Birçok devletle siyasî, sosyal ve ekonomik anlamda yakın ilişkiler içinde olan İlhanlılar, özellikle Türkler'in teşkilat yapılarından etkilenmişlerdir. Tıpkı ataları Moğolların, Uygur Türkleri'nin desteği ile teşkilat yapılarına yön verdikleri gibi onlar da kurumsallaşma noktasında Türkler'in izinden gitmeyi ve onları örnek almayı uygun görmüşlerdir. İlhanlılarda şehzadelere eğitim veren şahsiyetler ile atabeglik kurumunun ortaya çıkış süreci ve İlhanlı atabegleriyle ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması literatürde de bir eksikliğe neden olmuştur. Tez süresince İlhanlılarda atabeglik kurumunun ortaya çıkış süreci, öncesinde böyle bir kurumun olup olmadığı tartışmalar çerçevesinde ortaya konulacak, konuya somut bir bakış açısı getirilecektir.

Çalışma; muhtevası itibariyle giriş, iki ana bölüm, sonuç, kaynakça ve konu içerisinde bahsi geçen önemli yerlerin haritaları ile bazı şahsiyetlerin resimlerinin olduğu ekler kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde ana kaynaklar ile araştırma eserlerinin tanıtımına, İlhanlı Devleti'nin kısaca siyasî tarihine, İlhanlı Devleti'nde de görülen ve şehzade eğitiminin bir parçası olan atabeglik kurumunun tarihsel sürecine dair bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde atabeg unvanına sahip olmamalarına rağmen İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû Han'a şehzadeligi döneminde eğitim veren şahsiyetler hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise artık eğitim veren şahsiyetlerin genel olarak atabeg unvanını almalarıyla birlikte atabegliğin kurumsallaşması, atabeglerin hayatları, siyasî, askerî ve sosyal faaliyetleri hakkında bilgiler sunulmuştur.

Çalışmamın konusunun belirlenmesi dâhil her konuda ilk günden son güne kadar yanımda olan danışman hocam Doç. Dr. Derya COŞKUN'a, kütüphanesinden faydalandığım Bayburt Üniversitesi Arş. Gör. Dr. Kurban DURMUŞOĞLU'na, eğitim hayatım dâhil her zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve doğrudan ya da dolaylı olarak bu süreçte yanımda olan isimlerini zikredemediğim herkese teşekkürlerimi borç bilirim.

Mehmet TEKELİ

Erzurum-2023

KISALTMALAR

bkz.: Bakınız.

çev.: Çeviren.

ed.: Editör.

haz.: Hazırlayan.

neşr.: Neşriyat.

nu.: Numara.

vr.: Varak.

tash.: Tashih eden.

GİRİŞ

1. KAYNAKLAR

1.1. ANA KAYNAKLAR

Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Ata Melik b. Bahâeddin Muhammed el-Cüveynî, Cüveynî'nin Azâdvâr kasabasında 623/1226 yılında dünyaya geldi. On sekiz yaşına geldiğinde ilk önce Argun Aka'nın daha sonra ise Hülâgû Han'ın maiyetinde yer aldı. Ata Melik Cüveynî iyi bir devlet adamı olmasının yanı sıra iyi bir tarihçiydi. Kaleme almış olduğu **Tarih-i Cihan Güşa** adlı eserini 650/1252 yılında yazmaya başlamış ve 658/1260 yılında tamamlamıştır. Eseri üç cilt olup Türk-Moğol kültürüne ve siyasî hayatına dair önemli bilgiler vermektedir. Özellikle İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû Han'ın ve ilk atabeg Argun Aka'nın siyasî faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler çalışma açısından kıymetlidir. Eserin Türkçe tercümesi Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır. Çalışmada bu çeviriden istifade edilmiştir.¹

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî 646/1248 yılında Hemedan'da doğdu. İlhanlı Hükümdarı Olcaytu Han'ın zehirlenmesinden sorumlu tutularak Ebher yakınlarında 718/1318 yılında idam edildi. Arkasında muhtelif konularda önemli eserler bıraktı. Reşîdüddin Fazlullâh'ın 710/1310 yılında tamamladığı **Câmiu't-Tevârih** adlı eseri Türk ve Moğol tarihine ışık tutmaktadır. Eser dört ciltten oluşmaktadır. İlhanlılar kısmına ait Türkçe tercümesi İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından yapılmıştır. Çalışmada bu tercümeden faydalanılmıştır. Farsça basımından ise ekler kısmında kullanılan minyatürler alınmıştır. Yazarın bir diğer eseri olan **Şu'ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)** adlı eseri yine çalışmada kullanılmıştır. Kaleme almış olduğu bu eserinde Moğol, Türk, Arap ve İbrânî hükümdarların şeceresi bulunmaktadır. Atabeg Cûcgan hakkında bilgilere bu eser sayesinde ulaşılmıştır.²

¹ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 219-231; Devletşah, **Tezkiretü'ş-Şuarâ**, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, 162-163; Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 140-141; Nimet Yıldırım, **Fars Edebiyatında Kaynak Bilim**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, 152.

² Reşîdüddin Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, Çev. İsmail Aka- Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, **Câmi'u't-Tevârih**, tash. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevi, IV, Tahran 1373; Reşîdüddin Fazlullâh, **Şu'ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)**, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma nu. 2937; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, 260-279; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, 19-20; Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1993, 132.

Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî şair ve tarihçidir. **Târîh-i Benâketî** adlı eserini 717/1317 yılında Ebu Said Bahadır Han döneminde tamamladı. Eserinin içeriği Reşîdüddin Fazlullâh'ın Câmiu't-Tevârih'inin özeti niteliğinde olsa da 704-717/1304-1317 yılları arasında yazmış olduğu bölümde kendisine ait orijinal bilgileri vermektedir. Eserinde dünya tarihini genel olarak anlatmaktadır. İlhanlı sarayına yakın olduğundan hükümdarlar hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Çalışmada ise Gazan Han ve atabegi Nevruz'a dair vermiş olduğu bilgiler kullanılmıştır.³

Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullâh Şîrâzî 655/1257 yılında Şiraz'da doğdu. Babası Fazlullâh, İlhanlı Devlet adamlarındandı. Kendisi de eğitimini tamamladıktan sonra İlhanlı Devleti'nde divan hizmetine girdi. **Târîh-i Vassâf** adlı eserini 697/1298 yılında yazmaya başladı. İlk üç cildini 702/1303 yılında vezir Reşîdüddin Fazlullâh'ın ve vezir Sa'deddîn-i Sâve'cî'nin yardımıyla Gazan Han'a sundu. Eserinin dördüncü cildini 712/1312 yılında yine Reşîdüddin Fazlullâh'ın yardımıyla Sultaniye şehrine gelerek Olcaytu Han'a sundu. Son cildini ise ölmeden bir yıl önce tamamladı ve 730/1330 yılında öldü. Eserini yazarken Tarih-i Cihan Güşa'dan büyük oranda faydalandığı için bir nevi Tarih-i Cihan Güşa'nın zeyli olarak kabul edilebilir. Çalışmada Atabeg Emir Nevruz'un Şehzade Baydu ile arasında zuhur eden mücadelenin olduğu bölümden yararlanılmıştır.⁴

Arap ve Şii bir ailenin çocuğu olan Hamdullah Müstevfi Kazvinî 680/1281 yılında Kazvin'de doğdu. Genç yaşlarından itibaren tarih ile ilgilendi. 711/1311 yılında Kazvin, Ebher, Zencan ve Târimeyn'in malî işlerinin kontrolü ile görevlendirildi. Bu sayede çeşitli kütüphaneleri gezme fırsatı elde etti. İlhanlı Devleti'nin yetiştirdiği son tarihçidir. Buna bağlı olarak devletin son zamanlarını yakından görme fırsatı elde etmiştir. Hamdullah Müstevfi Kazvinî 730/1329 yılında tamamladığı **Târîh-i Güzide** adlı eserini Gıyaseddin Muhammed'e ithaf etmiştir. Eserini yazarken Câmiu't-Tevârih'i yoğun bir şekilde kullanmıştır. Eserini peygamberlerin hayatından başlatarak İran coğrafyasına etki etmiş Türk ve Moğol devletlerine kadar getirmiştir. Atabeg Argun Aka, Sartak Noyan, Emir Nevruz ve Sevinç Aka hakkında muhtelif bilgiler vermektedir. Bu açıdan çalışma için önemli bir yer tutmaktadır. Eserin Türkçe

³ Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, **Târîh-i Benâketî**, neşr. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348; Devletşah, **Tezkiretü's-Şuarâ**, 298; Tahsin Yazıcı, "Benâketî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1992, 429; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihî Usul** (3.Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, 196.

⁴ Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullâh Şîrâzî, **Tahrîr-i Târîh-i Vassâf**, haz. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İnan, Tahrân 1346; Togan, **Tarihî Usul**, 196; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, 232; Osman Gazi Özgüdenli, "Vassâf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII, İstanbul 2012, 558.

tercümesi Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır. Eserin Farsça baskısıyla birlikte bu tercümeden de faydalanılmıştır.⁵

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî 697/1298 yılında Fars bölgesinin Şebânkâre şehrinde doğdu. Şair kişiliği ile tanınan Şebânkâreî, kaleme almış olduğu **Mecma'u'l-Ensâb** adlı eseriyle de tarihçi yönünü öne çıkarmıştır. Eserini ilk önce Reşîdüddin Fazlullâh'ın oğlu ve Ebu Said Bahadır'ın veziri olan Gıyaseddin Muhammed'e ithaf etmiştir. Fakat vezirin evinin 736/1336 yılında yıkılması üzerine eser ortadan kaybolmuştur. Şebânkâreî 738/1338 yılında eserini tekrardan tamamladı ve 743/1343 yılında Çobanlar ailesine mensup Pir Hüseyin'e ithaf etti. Günümüze bu nüshası ulaşmıştır. Şebânkâreî, eserini Moğol dönemi öncesinden başlatarak Herat Melikleri dönemine kadar getirmiştir. İlhanlı Devleti hakkında da bilgiler veren eserin Atabeg Togaçar ve Sevinç Aka hakkında yazmış olduğu kısımdan faydalanılmıştır. Fahri Unan tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır.⁶

Gregory Abû'l-Farac, 622/1225 ve 685/1286 yılları arasında yaşamıştır. Abû'l-Farac muhtelif konularda eserler kaleme almıştır. Eserlerinden **Abûl-Farac Tarihi** Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçe'ye iki cilt olarak çevrilmiştir. Eser umumi bir tarih niteliğinde olup yaratalıştan başlayarak 685/1286 yılına kadar getirilmiştir. Burakçin İgaçi ve Emir Nevruz hakkında verdiği bilgilerden çalışmada istifade edilmiştir. Diğer eseri **Târîhu Muhtasari'd-Düvel** ise Şerafeddin Yaltkaya tarafından tercüme edilmiştir. Yeh-lu Ch'u Ts'ai ve Gazan Han hakkında verdiği bilgilerden yine çalışmada istifade edilmiştir.⁷

Önemli Ermeni müverrihlerinden olan Genceli Kiragos'un hayatı hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Kiragos, Ermeni âlim Mıkhitar Koş'un kurucusu olduğu Gedik Manastırı'nda eğitim aldı. Bir müddet hocası Vardapet Vanagan ile Khoranaşad Manastırı'nda ikamet etti. Bu manastırın Harezşahlar tarafından tahrip edilmesinden dolayı manastırdakiler ile civardaki bir mağaraya sığındı. Fakat Moğol istilası sırasında etrafındakiler ile birlikte esir düştü. Hocası Vardapet Vanagan serbest bırakıldıktan sonra kendisi yazı işlerinde çalışmak üzere esir tutuldu.

⁵ Müstevfi Kazvîni, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr, **Târîh-i Guzîde**, haz. Abdülhüseyn Nevâ'î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvîni, **Târîh-i Guzîde**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, 309-313; Abdülkerim Özeydın, "Hamdullah el-Müstevfi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XV, İstanbul 1997, 454-455.

⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed-i, Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021; Togan, **Tarihte Usul**, 196; Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVIII, İstanbul 2010, 390.

⁷ İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011; Gregory Abû'l-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986; Abdülkerim Özeydın, "İbnü'l-İbrî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul 2000, 92-94.

Daha sonra Moğolların elinden kaçarak tekrar harap hale gelmiş olan Gedik Manastırı'na döndü. "Ermeni Tarihi" adlı eserini 639-664/1241-1265 yılları arasında tamamladı. Çalışmada Mahmut Kemal Bey tarafından çevirisi yapılan **Moğol İstilas**ı adlı kitaptan yararlanılmıştır. Bu bağlamda özellikle Argun Aka'nın Gürcüler ile ilişkisi hakkında verdiği bilgiler çalışma açısından önemlidir.⁸

Müverrih Vardan'ın hayatı hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Çağdaşı Genceli Kiragos gibi o da Vardapet Vanagan'ın yanında tahsil gördü. Asıl gayesi Ermeni tarihi yazmak olan Müverrih Vardan'ın en önemli eseri ömrünün sonlarına doğru yazmış olduğu "Cihan Tarihi"dir. Eserini yazarken başta Tevrat olmak üzere muhtelif kaynaklardan yararlanmıştır. Yarattığından başlayarak Ermeniler'in soyunu açıklamış ve onların komşu olduğu ırk ve devletler hakkında da bilgi vermiştir. İlhanlılar hakkında eserinde muhtelif bilgiler vermektedir. Hrant Andreasyan'ın Türkçe'ye tercüme ettiği, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)** adlı çevirisinden çalışmada istifade edilmiştir. Argun Aka hakkında verdiği bilgiler çalışmada kullanılmaktadır.⁹

1.2. ARAŞTIRMA ESERLER

İlhanlılarda şehzadelere eğitim veren şahsiyetler ile atabeglik kurumu üzerine yapılmış müstakil çalışma bulunmamaktadır. Buna rağmen araştırma eserlerde yer alan bilgiler bakış açımızı genişleterek olayları daha teferruatlı anlamımıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda yerli ve yabancı yazarların araştırmalarından istifade edilmiştir. Hülâgû'nun eğitim aldığı şahsiyetler noktasında Bahaeddin Ögel'in, **Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri**¹⁰, İlhanlı Devleti ile ilgili genel bilgilerde Bertold Spuler'in, **İran Moğolları**¹¹, Gazan Han dönemi için Osman Gazi Özgüdenli'nin, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**¹², Argun Aka ve Emir Nevruz'un, Kertler ile ilişkilerinde Derya Coşkun'un, **Kert Hanedanlığı**¹³, atabeglik kurumu ve atabegler hakkında İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**,¹⁴ A. Zeki Velidi Togan'ın, **Umumi Türk Tarihine Giriş**¹⁵ ve Micheal Hope'nin

⁸ Genceli Kiragos, **Moğol İstilas**ı 1220-1265, çev. Mahmut Kemal Bey, Post Yayınevi, İstanbul 2018; Hrant Andreasyan, "Türk Tarihine Âid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (1), 1949, 112-113.

⁹ Müverrih Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937; Hrant Andreasyan, "Türk Tarihinde Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (2), 1950, 401-407.

¹⁰ Bahaeddin Ögel, **Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

¹¹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

¹² Osman Gazi Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

¹³ Derya Coşkun, **Kert Hanedanlığı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal** (5.baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

¹⁵ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş** (3. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran¹⁶ adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

2. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE SİYASÎ TARİHİ

Yesukâ Bahadır oğlu Timuçin 20 Zilkade 549/27 Ocak 1155 tarihinde dünyaya geldi. Timuçin 602/1206 yılında “Cengiz Han” unvanını alarak Moğol İmparatorluğu’nu kurdu. Moğol İmparatorluğu kurulmadan önce ecdadı ve diğer Tatar halkı çeşitli kabileler halinde dağınık halde yaşıyorlardı. Cengiz Han tüm bu kabileleri güzellik veya zorla kendisine tabi kılmayı başardı. Eşlerinden ve cariyelerinden çok sayıda oğlu oldu. İlk eşi Börte’den olan dört oğlu arasında görev paylaşımı yaptı. Buna göre: Tuşi av işleriyle, Çağatay kanunlarla, Ögedey danışmanlıkla ve Tuli ise orduyla meşgul oldu.¹⁷ Cengiz Han ticarete de önem veriyordu. Buna bağlı olarak Harezmsaşlar ile yakınlık kurmuştu. Kurmuş olduğu bu ticari yakınlık Otrar Valisi İnalçık tarafından zedelendi. Cengiz Han bunun üzerine yönünü batıya çevirdi ve 615/1218 yılında Horasan dâhil diğer İran topraklarını ele geçirdi.¹⁸

Cengiz Han ölmeden önce imparatorluk topraklarını oğulları arasında paylaştırdı ve üçüncü oğlu Ögedey’i kendisine veliaht tayin etti. Buna göre: en büyük oğlu Tuşi’ye Kıpçak, Alanlar, Rus ve Bulgar memleketlerini verdi. Tuşi babası Cengiz Han’dan önce öldü. Onun mirası başta Batu olmak üzere diğer oğullarına kaldı. Batu babasının mirası üzerinde uzun bir süre mücadele etti ve nihayet 639-908/1241-1502 yılları arasında hüküm süren “Altın Orda Devletini” kurdu.¹⁹ Cengiz Han diğer oğlu Çağatay’a Maverânnehr ve Uygur memleketlerini bıraktı. Çağatay mirası üzerinde 625-772/1227-1370 yılları arasında hüküm süren ve kendi adıyla anılan “Çağatay Hanlığı” kurdu.²⁰ Cengiz Han oğlu Tuli’ye ise İran memleketlerini miras bıraktı. Tuli Horasan memleketlerinin düzenini sağladıktan sonra yerine şahne²¹ tayin etti. “İlhanlı Devleti” hükümdarları onun soyundan gelmektedir.²²

Töregene Hatun (639-644/1241-1246) eşi Ögedey Kağan’ın ölümünden sonra şehzadelerinde desteğiyle naibe olarak tahta geçti. Töregene Hatun döneminde Argun Aka, Horasan valiliğine getirildi. Töregene Hatun’dan sonra tahta oğlu Güyük Han (644-646/1246-1248) geçti. Fakat kısa süre sonra hastalanarak öldü.²³ Güyük Han’ın ölümünün ardından tahta

¹⁶ Micheal Hope, “The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335), **New Approaches to Ilkhanid History**, 2021,

¹⁷ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 471; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 94.

¹⁸ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 472; Şebânkâreî, **Mecma’u’l-Ensâb**, 194.

¹⁹ Şebânkâreî, **Mecma’u’l-Ensâb**, 206.

²⁰ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 475.

²¹ Bir bölgenin veya şehrin güvenliğinden ve asayişinden sorumlu olan askerî vali.

²² Şebânkâreî, **Mecma’u’l-Ensâb**, 208.

²³ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 228-230; Şebânkâreî, **Mecma’u’l-Ensâb**, 213-214.

eşi Oğul Kaymış geçti ve bir müddet naibe olarak Moğol İmparatorluğu'nu yönetti. Bahar gelince toplanan kurultayda Mengü yeni Han olarak seçildi.²⁴

Mengü Han (649-658/1251-1259) Moğol İmparatorluğu'nun tahtına geçtikten sonra babası Tuli'ye miras bırakılan İran topraklarının muhafazası için Bisut soyundan Baycu Noyan'ı kalabalık bir orduyla buraya göndermişti. Baycu Noyan, Mengü Han'a elçiler göndererek İsmailîler'den (Mülâhîde) ve Bağdat Halifesi'nden olan şikâyetlerini ilettiler. Kadılkuzat Şemseddin Kazvinî, Mengü Han'ın huzuruna gelerek benzer şikâyetlerde bulundu. Buna bağlı olarak Mengü Han kardeşi Hülâgû'yu memleketlerin huzurunu sağlamak ve Cengiz Han'ın aldığı vilayetlere ek yeni yerlerin alınmasını istediği için beraberinde bir orduyla İran'a gönderdi.²⁵

Hülâgû, İran'a gelince İsmailîler'in kalelerini yıktırdı. Önderleri Hur Şah 654/1256 yılının sonlarına doğru Meymun Diz Kalesi'nden çıkarak huzura geldi. Hülâgû, Hur Şah'ın kardeşi Mengü Han'ın yanına gönderdiği sırada yolda öldüğünü öğrendi. Böylece İsmailî sorunun ortadan kalkmasıyla Bağdat meselesini de çözüme kavuşturmak için yola koyuldu. Bağdat Halifesi Musta'sım ile savaştı ve ordusunu mağlup etti. Bağdat birçok ganimet ile birlikte ele geçirildi. Hülâgû 19 Rebiülâhîr 663/ 8 Şubat 1265 tarihinde öldü. Onun ölümünden sonra oğlu Abaka İlhanlı tahtına geçti.²⁶

Hülâgû, İlhanlı Devleti'ni kurduktan sonra oğlu şehzade Abaka'yı Horasan'a beraberinde Argun Aka ile gönderdi. Argun Aka, bir nevi atabeg statüsü ile geldiği bu görevde esasen şehzadenin devlet yönetimi noktasındaki eğitimi ile alakadar olmuştur. Nitekim Argun Aka, Horasan vilayetinin son umumi valisi olduğundan dolayı bölgeye de hâkimdi.²⁷ Abaka (664-681/1265-1282), Han olduktan sonra amcazadeleri Altın Orda Devleti hükümdarı Berke Han ile mücadele etti. Mücadelenin ilerleyen safhalarında Berke Han vefat etti. Neticede bu savaş İlhanlı Devleti lehine sonuçlandı. Abaka Han'ın soydaşları ile mücadelesi Altın Orda Devleti ile sınırlı kalmadı. Çağatay Hanlığı, İran'ın bir kısmını ele geçirdi. İki devlet 667/1269 yılında Gürcistan'da savaştı ve İlhanlı şehzadesi Ahmed Teküdar esir düştü. 668/1270 yılında İran'da tekrar savaş zuhur etti ve Çağatay Hanlığı ordusu geri çekildi. İran toprakları tamamen Abaka Han'ın himayesinde kaldı.²⁸

²⁴ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 216.

²⁵ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 12-13.

²⁶ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 478-479.

²⁷ Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335)", 333.

²⁸ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 479; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 222.

Abaka Han'ın ölümünden sonra tahta Müslüman olan kardeşi Ahmed Teküdar (681-683/1282-1284) geçti. İlhanlı Devleti'nin siyasî mücadeleleri Altın Orda ve Çağatay Hanlığı ile sınırlı değildi. Müslüman bir devlet olan Memlûklü Devleti ile de mücadele ediyorlardı. Yeni hükümdar Ahmed Teküdar bu sebeple dış siyasette farklı bir yol izledi ve her iki devletin Müslüman olmasından dolayı huzur ortamı sağlanması gerektiğini savundu. Hükümdarın bu düşüncesi iç ve dış siyasette karşılık bulamadı. Bu duruma Şehzade Argun'un taht mücadelesi de eklenince Ahmed Teküdar siyasî olarak fazla bir varlık gösteremedi.²⁹

Argun Han (683-691/1284-1291) amcası Ahmed Teküdar'ın ardından tahta geçti. Argun Han döneminde dış siyasette önemli olaylar olmadı. İç siyasette ise Şemseddin el-Cüveynî'yi Abaka Han'ın ölümünden sorumlu tutarak öldürttü.³⁰ Argun Han başta veziri Emir Buka dâhil olmak üzere birçok emiri öldürttü. Hanın bu tutumu diğer emirlerin korkmasına neden oldu ve araları açıldı. Kısa bir süre sonra Argun Han hastalanarak öldü.³¹

Geyhatu (691-695/1291-1295) kardeşi Argun Han'ın ölümünden sonra emirlerin yardımıyla han seçildi. Geyhatu Han döneminde de dış siyaset sakin geçmiştir. Geyhatu Han'ın cömertlikte aşırıya kaçmasından dolayı devletin giderleri karşılanamadı. Buna ilaveten 693/1293 yılında çav³² tedbirsiz bir şekilde tedavüle sokuldu ve başarısız oldu. İlhanlı Devleti'nde iç karışıklıklar zuhur etti. Geyhatu Han'ın tavırlarından da rahatsızlık duyan birçok emir taraf değiştirerek şehzade Baydu'nun isyanını destekledi. Baydu'nun isyanı başarılı olunca Geyhatu öldürüldü.³³

Baydu (694-695/1294-1295) başarılı isyanıyla amcazadesi Geyhatu Han'ı mağlup etmeyi başardı ve tahtın yeni sahibi oldu. Fakat onun taht süresi kısa sürdü. Hükümdarlığının henüz başında tahtın başka bir varisi şehzade Gazan, amcasının intikamı için Horasan'dan hareket etti. Baydu'nun bu şekilde tahtı ele geçirmesi şehzade Gazan'ın tahta geçme isteğini meşru kıldı. İki taraf arasında yaşanan mücadelelerde atabegler Emir Nevruz ve Emir Togaçar önemli roller üstlendi. Mücadelenin sonunda Baydu öldürüldü ve Gazan tahtın yeni sahibi oldu.³⁴

²⁹ Spuler, **İran Moğolları**, 89-92.

³⁰ Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, 60.

³¹ Kazvinî, **Târîh-i Güzide**, 483; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 224.

³² Kâğıt para anlamına gelen çav uygulamasını Çin'de gören İzzeddin Muhammed b. Muzaffer b. Amîd adında birisi bu husustan vezir Sadreddin-i Zencani'ye bahseder. Vezirde içerisine düşmüş oldukları bu müşkül durumdan kurtulmak için çavı uygulamaya sokar fakat müspet bir netice elde edemez. Detaylı bilgi için bkz; Tahsin Yazıcı, "Çav", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 235.

³³ Kazvinî, **Târîh-i Güzide**, 486; Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 225.

³⁴ Kazvinî, **Târîh-i Güzide**, 487; Spuler, **İran Moğolları**, 103.

Gazan Han (695-704/1295-1304) atabegi Emir Nevruz'un siyasî zekâsı ve tecrübesi ile tahta geçti. Emir Nevruz'u kendisine naip olarak görevlendirdi. Onun etkisiyle Gazan Han İslamiyet'i kabul etti. Buna uygun olarak veziri ile birlikte reformlar düzenlendiler ve devleti iç huzura kavuşturdular. Fakat hükümdarın en zorlu mücadelesi yine atabegi Emir Nevruz'a karşı oldu. Neticede Emir Nevruz, Memlûklû Devleti ile anlaştığı gerekçesiyle 23 Şevval 696/ 14 Ağustos 1297 tarihinde öldürüldü.³⁵ Dış siyasette ise Gazan Han döneminde Memlûklû Devleti'ne karşı üç sefer düzenledi. İlkinde (23 Rebiyülevvel 699/19 Aralık 1299) orduyu bizzat komuta etmiş ve Dımaşk mevkiinde kazanmışlardır. İkinci seferde emirlerini bir ordu ile göndermiş fakat Memlûklû Devleti'nin ordusu gelmeyince oradan ayrılmışlardır. Üçüncü kez yapılan seferde ise (2 Cemaziyelahir 702/ 23 Ocak 1303) İlhanlı Devleti Dımaşk mevkiinde mağlup olmuştur. Bu savaşın üzüntüsüne dayanamayan Gazan Han 10 Şevval 703/17 Mayıs 1034 tarihinde vefat etmiştir.³⁶

Olcaytu (703-716/1304-1316) abisi Gazan Han'ın ölümünden sonra emirlerin de desteği ile tahta geçti. Olcaytu Han, Gazan Han tarafından varis olarak gösterilmiş olmasına rağmen şehzade Alafireng tahtta söz hakkına sahipti. Bu yüzden iç karışıklıklar daha fazla büyümeden Alafireng, Olcaytu Han'ın emri ile öldürüldü.³⁷ 713/1313 yılında Olcaytu Han, Şam'a doğru sefer düzenledi ve Rahbe kalesini ele geçirdi. Daha sonra Memlûklû Devleti ile barış yaparak geri döndü. Aynı yıl Çağatay Hanlığı Horasan'a saldırdı. Bunun üzerine Olcaytu Han, ordusunu Çağatay Hanlığı'ndan intikam almak için sefere yolladı. Çağatay Hanlığı'na bağlı Tirmiz ve Maverâünnehr memleketleri yoğun tahribata uğradı. Neticede İlhanlı Devleti galip ayrıldı. 716/1316 yılında Olcaytu Han vefat etti ve yerine oğlu Ebu Said Bahadır Han geçti.³⁸

Ebu Said (717-736/1317-1335) babasının ölümünden sonra Horasan'dan gelerek emirlerin, hatunların ve vezirlerin yardımıyla tahta oturdu. Çağatay Hanlığı, Altın Orda ve Memlûklû Devleti ile mücadeleler yine devam etti. Çağatay Hanlığı'nın Prensi Yasâvur Horasan'ı ve Mazenderan'ı işgal etti. Fakat neticede İlhanlı Devleti, Çağatay Hanlığı ordusunu geri çekilmeye mecbur bıraktı. Altın Orda Devleti ordusu 719/1319 yılında Şirvan'a kadar ilerledi. Emir Çoban komutasındaki İlhanlı ordusu onları geri çekilmeye mecbur etti. 724/1323 yılında kadim düşman Memlûklû Devleti ile barış anlaşması yapıldı.³⁹ Ebu Said döneminin

³⁵ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 488; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 236; Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 270.

³⁶ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 490.

³⁷ Spuler, *İran Moğolları*, 119.

³⁸ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 492-494.

³⁹ Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1994, 218.

önemli olaylarından birisi emirlerin isyanıdır. Bir gurup emir, Emir Çoban'ı kıskanmış ve merkezi otoriteye karşı isyan etmiştir. İsyana karışan emirler öldürülmüştür ve Ebu Said'e "Bahadır Han" unvanı verilmiştir.⁴⁰

3. ATABEG UNVANININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İLHANLILAR ZAMANINA KADAR ATABEGLİK KURUMU

İlhanlı Devletinde şehzadelerin eğitimi aklî ve naklî ilimlerden ziyade daha çok askerî yönlerinin geliştirilmesine yönelik olmuştur. Bu sebeple genelde Horasan'a gönderilen şehzadelerin yanında atabeg görevlendirilmiştir. Bu yüzden konunun daha iyi anlaşılması için atabeg unvanının menşei, tarihsel süreci ve İlhanlı Devleti'ndeki durumu ele alınmıştır.

3.1. ATABEG UNVANININ MENŞEİ

Atabeg kelimesi anlam itibariyle Türkçe ata ve beg (bey) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Kelimenin ortaya çıkışıyla ilgili muhtelif görüşler olmakla beraber kelimeye ilk olarak Göktürk Devleti'ne ait olan Orhun Yazıtları'nda rastlandığı görüşü hâkimdir. Yazıtta yer alan *Kültigin Atası* ifadesindeki Ata kelimesi atabeg ile benzeştirilmişse de bu durum kesinlik kazanmamıştır.⁴¹ Diğer görüş ise muhtelif Kafkas kavimleri arasında yer alan Türk ailelerinden bazılarının çocuklarını eğitimlerini üstlenmeleri için başka bir ailenin yanına vermesi ile ilgilidir. Çocuğun verilmiş olduğu ailenin reisine de atalık denilmektedir. Kırım Hanlığı şehzadelerinin de bu uygulamaya tabi olması dolayısıyla atalık ile Büyük Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan atabeglik müessesesinin birbirleriyle alakalı olması muhtemeldir.⁴²

Tarihte atabeg unvanı aldığı bilinen ilk kişi Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'tür. Nizâmülmülk'ün hangi sultanın döneminde bu unvanı aldığı ihtilafli bir konudur. Bazı tarihçilere göre Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinin ardından oğlu Melikşah için Nizâmülmülk'ü atabeg tayin etmiştir.⁴³ İslam tarihçisi İbnü'l-Esîr ise Melikşah'ın bütün devlet işlerini Nizâmülmülk'e devrettiği sırada kendisine muhtelif birkaç unvan ile birlikte atabeglik unvanını da verdiğini nakletmiştir.⁴⁴

⁴⁰ Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 232.

⁴¹ Esasen tarihçiler bu konu üzerinde mutabık bir neticeye varamamışlardır. Atabegliğin Göktürklerde var olduğunu savunanlar Yollug Tigin'in, şehzadelerin eğitimleri ve siyasî meselelerine hocalık yapmasını referans almaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz; Ahmet Caferoğlu, "Atısı Lakablı Yolluğ Tiginin Sınıfı Mensubiyeti (Kozmin N. N.)", *Türkiyat Mecmuası*, 5, 2010, 368.

⁴² Coşkun Alptekin, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1991, 38.

⁴³ Mehmet Fuad Köprülü, "Ata", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul 1978, 712.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *El Kâmil Fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, X, İstanbul 1987, 83.

Başlarda bir unvan olarak ortaya çıkan atabeglik, zaman içerisinde memuriyete dönüşerek özel bir müessese özelliği kazanmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde veraset sistemi mevcuttu. Buna bağlı olarak sultanlar devletin uç noktalarına gönderdikleri şehzadeler için birer atabeg tayin etmişlerdir. Bu atabegler genelde askerî sınıftan seçilen önemli kişilerdi. Atabegler, şehzadelerin eğitimleri ile ilgilenmesinin yanı sıra onlar adına bölgeyi yönetmişlerdir. Sadece sultanlar değil, melikler de kendi çocukları için atabeg tayin etmişlerdir.⁴⁵ Atabeglik müessesesi Büyük Selçuklu Devleti ile sınırlı kalmamıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan atabeglik müessesesi Türkiye Selçuklu Devleti, Eyyûbîler, Memlûkler ve İlhanlılar gibi devletlerin idarî teşkilatına örnek teşkil etmiştir. Atabegler, yetiştirdikleri şehzadelerin hükümdar olmasıyla birlikte önemli derecede itibar sahibi oluyorlardı. Bunun güzel bir örneği Türkiye Selçuklu Devleti'nde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde divanın bir üyesi olan atabegler, protokolde vezirden sonra, saltanat naibinden ise önce gelmekteydiler.⁴⁶

3.2. İLHANLILAR ZAMANINA KADAR ATABEGLİK KURUMU

Daha öncede bahsettiğimiz gibi tarihte bilinen ilk atabeg Alparslan ve Melikşah'ın veziri Nizâmülmülk'tür. Hangi sultan döneminde bu unvanı elde etmiş olduğu tartışmalı bir husus olsa da işin özünde önemli olan bu unvanı taşımış olmasıdır. Onun unvanı diğer devletler nezdinde de kabul görmüştür. Nitekim Abbasî Halifesi'nin, Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşah ile kardeşi Tutuş'un isimlerinin ardından vezir ve atabeg unvanıyla Nizâmülmülk'e hutbede yer verdiği bilgisi bu duruma örnek teşkil etmektedir.⁴⁷

Büyük Selçuklu Devleti'nde genel olarak sultanın kendine ait kapıkulu sınıfında yetişen ve büyük mevkiilere ulaşan kölelerinin azad edilmesinden sonra içlerinde devlete bağlı olanları vali göreviyle ya da atabeg unvanıyla memur olarak tayin etmişlerdir. Atabeg seçilen görevliler şehzadelerin yanında onların bir nevi mürebbisi olarak görev almışlardır. Bu müessese sayesinde devlet idaresi ve memleket işleri şehzadelere öğretilmeye çalışılmış, şehzadelerin yaşlarının küçük olması hasebiyle de onların yerine kararlarda söz sahibi olmuşlardır. Buna bağlı olarak da devlet içerisinde büyük nüfuza ulaşabilmişlerdir. Bu nüfuzun etkisiyle

⁴⁵ Alptekin, "Atabeg", 38.

⁴⁶ Hüseyin Salman, "Göktürk Hakanlığı'nda Görülen Atabeglik Müessesinin Gürcü Krallığı, İlhanlı ve Memlûklü Devletine Etkileri", **6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2009, 2436.

⁴⁷ Köprülü, "Ata", 712.

şehzadeler arasındaki mücadelelerde yani taht mücadelelerinde etkin rol oynamışlardır.⁴⁸ Bu durum merkezi otoriteye zarar vermiş, dolayısıyla da devletin gücü zayıflamaya başlamıştır.

Sultan Berkayaruk kardeşi Muhammed Tapar'ı, Gence'ye melik olarak gönderdiği sırada Emir Kutluk Tegin'i de atabegi olarak görevlendirmiştir. Muhammed Tapar, Gence'deyken bazı emirlerin teşviki ve Sultan Berkayaruk tarafından vezirlik görevinden uzaklaştırılan Müeyyidülmük'ün de tesiri ile saltanat mücadelesine girmek istemiştir. Atabegi Emir Kutluk Tegin'in bu mücadeleyi desteklememesinden dolayı fırsatını bulduğu zamanda atabegini öldürtüp saltanat mücadelesini başlatmıştır.⁴⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin de Büyük Selçuklu Devleti'nin kurumlarından etkilenmiş olduğu ortadadır. Fakat Türkiye Selçuklu Devleti'nde yer alan atabeglik müessesenin Büyük Selçuklu Devletinden ayıran önemli bir özelliği bulunmaktadır. Türkiye Selçukluları'nda şehzadelerin eğitimleri için görevlendirilen atabeglerden ayrı olarak sultan atabegliği bulunmaktadır. Sultan atabegleri, sultanlar tarafından kendisine hizmet etmesi için ümeradan olması şartıyla atabeg olarak görevlendirilmekteydiler.⁵⁰

Şehzade atabeglerinin tayini ilk başta sultanlar tarafından bizzat yapıldı. Köseadağ Savaşı'nın⁵¹ ardından Moğol egemenliği altına giren Türkiye Selçuklu Devleti'nde merkezi otoritenin zayıflaması, şehzadelerin küçük yaşlarda olması ve dirayetsiz olmaları gibi muhtelif nedenlere bağlı olarak zaman içerisinde atabeg tayinleri sultanlar tarafından değil, devlet içerisinde nüfuzu yüksek memurlar tarafından yapılmaya başlandı.⁵² Bu duruma örnek olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin Köseadağ Savaşı öncesi ve sonrasına tanıklık etmiş olan Celaleddin Karatay gösterilebilir. Celaleddin Karatay, eşine az rastlanan bir durum olan ve Türkiye Selçuklu Devleti'nde görünen üç sultanın aynı anda tahtta olmasından dolayı kendisini üçünün birden atabegi olarak görevlendirdi.⁵³ Bu şekilde her kardeşin başka bir devlet adamı

⁴⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 47.

⁴⁹ Abdülkerim Özaydın, "Muhammed Tapar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXX, Ankara 2020, 576.

⁵⁰ Zeki Sönmez, "Anadolu Selçukluları'nda Atabeglik, Atabey Eseddin Ayaz ve 13. Yüzyıl Mimarisine katkıları", **Emin Bilgiç Hatıra Kitabı**, Oktay Aslanapa ve Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul 2000, 170.

⁵¹ 1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti ve Moğollar arasında gerçekleşen Köseadağ Savaşında II. Gıyâseddin Keyhusrev, öncü birliklerinin yenilmesinin ardından idareyi Çaşnigir Mübarizü'd-din Çavlıya bırakarak Tokat'a gitti. Buna bağlı olarak Moğollar, Anadolu Selçuklu Devletinin topraklarına kolay bir şekilde girdi ve merkezi otorite ortadan kalkmış oldu. Detaylı bilgi için bkz; Erkan Göksu, "Köseadağ Savaşı (1243)", **Tarihin Peşinde**, (2), 2009, 10.

⁵² Mustafa Özmen, **Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2007, 30.

⁵³ Refik Turan, **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1995, 64.

tarafından şahsi çıkarlarına uygun yönde etki altına alınmasının önüne geçerek devletin bütünlüğünü korumaya çalışmak istemiştir.

Selçuklu Devletleri'nde atabeglik müessesesi bazen siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin; Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra varisi olarak oğlu Mahmud tahta çıktı. Mahmud'un tahta çıkmasını kabul etmeyen amcası Sancar, yeğeni ile savaştı ve onu mağlup etti. Henüz on dört yaşında olan Mahmud'u ise Irak bölgesine gönderdi ve kendilerine bağlı yeni bir devlet olarak Irak Selçuklu Devleti kuruldu.⁵⁴ Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ilerleyen yıllarda oğlu şehzade Alparslan'ın atabegliğine İmadüddin Zengi'yi atadı. Ayrıca Atabeg İmadüddin Zengi'ye Musul'u iktâ etti. Böylece Musul'da 521/1127 yılında Musul Atabegliği (Zengi Atabegliği) kurulmuş oldu. Zengi, ölümüne kadar Sancar'a olan bağlılığından hiç ayrılmamıştır. Zengi'nin ölümünden sonra atabeglik toprakları oğulları arasında paylaştırıldı. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması, Irak Selçuklu Devleti'nin ise iç karışıklıklar ile uğraşmasını fırsat bilen Nureddin Mahmud bağımsızlığını ilan etti. Musul Atabegliği Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra zaman zaman Eyyübîler'in hâkimiyetine girdi ve 631/1233 yılına kadar varlığını sürdürdü ve Musul Atabegliği Haçlılar'a karşı önemli bir mücadele verdi.⁵⁵

Eyyübîler Devleti'nde de atabeglik müessesesi vardı. Devletin kurucusu Selahâddin Eyyübî'nin oğlu el-Melikü'l-Fâzıl Ali, el-Melikü'l-Mansûr Muhammed b. Aziz'in atabegiydi.⁵⁶ Selahâddin Eyyübî hastalığının ilerlediği sırada devlet topraklarını oğulları arasında paylaştırarak oğlu El-Melikü'l-Aziz'e Mısır topraklarını verdi. El-Melikü'l-Aziz, amcası el-Melikü'l-Âdil'in atabegliği altında Mısır naibi oldu.⁵⁷

Memlûk Devleti'nde de Eyyübîler'in tesiriyle atabeglik kurumu bulunmaktadır. Bu uygulama kaynaklarda Atabegül-asâkir olarak geçmektedir. Atabegül-asâkir olan emirin mutlaka Mısır'da bulunması gerekirdi. Aynı zamanda Mısır'daki bütün devlet askerlerinin kumandanı konumundaydı. Atabegül-asâkirlere *Emiri Kebir* de denilirdi. Bunların kapısında diğer rütbeli emirlerden istisnai olarak dört davul, dört zurna, dört nefir ve dört kös çalınması kanundandı. Memlûklû Devleti'nde diğer devletlerden farklı olarak atabegül-asâkir olan birisi daha sonra sultanlığa kadar yükselebilirdi.⁵⁸

⁵⁴ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** (7. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 121.

⁵⁵ Alptekin, "Atabeg", 38.

⁵⁶ Alptekin, "Atabeg", 39.

⁵⁷ Cengiz Tomar, "el-Melikü'l-Aziz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIX, Ankara 2004, 61.

⁵⁸ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, 331-332.

Atabeg müessesesi sadece İslam Devletleri ile sınırlı kalmamıştır. Daha önce Gürcüler’de bulunmayan atabeglik unvanı, Kraliçe Tamara (580-610/1184-1213) tarafından Ivane Mhargrdzeli’ye verildi, böylece Gürcüler kendileri için yeni bir dönemi başlatmıştır. Ivane Mhargrdzeli’nin ağabeyi Zakaria, Generalissimo olarak görev yapmaktaydı. Bu unvanı Ivane Mhargrdzeli, ağabeyi Zakaria’nın ölümünden sonra yerini almak istemediğinden dolayı kraliçeden kendisi için bizzat istemiştir.⁵⁹

Moğol İmparatorluğu’nda da atabeglik kurumu bulunmaktadır. Moğol hükümdarı Güyük Han çocukluğundan beri kendisini yetiştiren ve Hristiyanlığı kabul etmesine tesir eden Nov Kodak’a atabeg unvanını vermiştir.⁶⁰

3.3. İLHANLI DEVLETİNDE ATABEGLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Tarih boyunca farklı şekil ve görevlendirmeler çerçevesinde var olan atabeglik, Moğollar zamanında da görülmekte olup sonrasında İran’da şube devlet olarak kurulan İlhanlılar zamanında da varlığını sürdürmüştür. Hülâgû Han’ın oğlu şehzade Abaka’yı Horasan’a vali olarak ataması ve yanında tecrübeli emiri Argun Aka’yı da danışman olarak göndermesiyle başlayan atabeglik müessesesi son hükümdar Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar devam etmiştir. Muhtevası itibariyle atabeglik müessesesi ile tam bir benzerlik göstermemesine rağmen Cengiz Han’ın müşavirlerinden ve emirlerinden bazıları da Moğol şehzadelerinin eğitimleri ile ilgilenmişlerdir. Uygur Türkleri’nden Sevinç Tuğrul, Bulad Kaya, Mungusuz⁶¹ ve Yeh-lu Ch’u-Ts’ai, Tuli ve Sorgagteni’nin oğulları Mengü, Kubilay Kağan ve Hülâgû’nun eğitimleri ve terbiyeleriyle ilgilenmişlerdir.⁶² Bu bağlamda Moğol şehzadeleri, Uygur Türkleri başta olmak üzere çeşitli milletlere mensup kişilerden eğitim almışlardır. Şehzadelerin eğitim aldığı kişiler, Selçuklu Devletleri’nde de görüldüğü üzere özellikle askerî sınıftan seçilmişlerdir.

İlhanlı Devleti’nin hükümdarları sadece şehzadeler için atabeg tayinlerini gerçekleştirmemişlerdir. Kralı bulunmayan ve siyasî anlamda kargaşa içinde bulunan Gürcüler’e, Abaka Han tarafından 671/1272 yılında kral gönderilmiştir. Abaka Han, Gürcüler için İlhanlı Devleti’nin bünyesinde esir tutulan Kral Ulu David’in oğlu II. Demetre’yi serbest bırakarak kral ilan etmeyi uygun görmüştür. II. Demetre’nin küçük yaşta olmasından dolayı

⁵⁹ M. Brosset, *Histoire de La Georgie I*, S. Petersbourg 1849, 474.

⁶⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 240.

⁶¹ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, 122-123.

⁶² Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 310.

kendisinin ve babası Hülâgû'nun sevdiği bir isim olan Sadun Mankaberdeli'yi (Mengü-Berdi) de atabeg olarak tayin etmiştir.⁶³

İlhanlı Devleti'nde atabeglik olgusu sadece şehzadelerin eğitimleri ile alakalı bir husus değildi. Devletin en önemli vezirlerinden birisi olan Reşîdüddin Fazlûllâh 709/1309 yılında Tebriz'in kuzeydoğusunda yer alan Sorhâb'da, Rab'-i Reşîdî⁶⁴ adındaki müstakil şehrini imar ettirdi. İmar masrafları ve daha sonraki giderler Reşîdüddin Fazlûllâh tarafından belirlenen vakıflar aracılığıyla karşılanmıştı. Şehir Rabaz-i Reşîdî, Şehristân-i Reşîdî ve son olarak Rab'-i Reşîdî olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı.⁶⁵

Rab'-i Reşîdî'de atabeglik karşımıza çocuk bakıcılığı anlamına gelen bir meslek olarak çıkmaktadır. Buradaki atabegler, eğitim kurumlarının içerisinde yer alan yetimhanedeki on öksüz ve yetim çocuğun bakımından sorumluydular. Atabeg olmanın bazı özel şartları bulunuyordu. Bu kimselerin güvenilir, şefkatli ve evli olmaları gerekmektedir. Mesleklerini icra etmelerinin karşılığında kendilerine ücret olarak yıllık 60 dinar ve günlük 1666 gram buğday ekmeği veriliyordu.⁶⁶

Tarih sahnesinde birçok devlet veya beylikler kendilerini güvence altına almak, sınırlarını korumak veya sınırlarını genişletmek gibi muhtelif amaçlar ile birtakım siyasî evlilikler gerçekleştirmişlerdir. Hülâgû Han'da bu geleneğe uydu ve 670/1271 yılında Salgurlular'dan Türkân Hatun'un kızı Âbiş Hatun⁶⁷ ile oğlu Mengü Timur'u evlendirdi.⁶⁸ Âbiş Hatun, Selçuk Şah'ın 662/1263 yılında öldürülmesinden sonra atabeg tayin edilmişti. Bu evlilik sayesinde Salgurlular'ın bulunduğu Fars coğrafyası ilk önce dolaylı olarak, daha sonra ise Âbiş Hatun'un 685/1286 yılında ölmesiyle birlikte tamamen İlhanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş oldu.⁶⁹

⁶³ Ömer Subaşı, "XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2 (Kafkasya özel sayısı), 2017, 527-528.

⁶⁴ Şehrin içerisinde yirmi dört adet kervansaray, otuz bin hane, bin beş yüz dükkân, hamam, bağ ve muhtelif eğitim kurumları bulunmaktadır. Eğitim kurumlarının içerisinde de medrese, mescit, kütüphane konukevi, sanat atölyesi, dâru'l-eytam (yetimhane) ve dâru'ş-şifâ mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz; Özkan Dayı, "İlhanlı Dönemi'nde Önemli Bir Tıp Merkezi: Dâru'ş-Şifâ-yi Reb'i Reşîdî" **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 13 (25), 2021, 371.

⁶⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler", **Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2003, 106-109.

⁶⁶ Özgüdenli, "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşîdî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler", 118-119.

⁶⁷ Âbiş Hatun ve atabeglik faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz; Yasemin Aktaş, "Salgurlular'da Naibe Türkân Hatun ve Atabeg Âbiş Hatun'un İdaresi", **Mavi Atlas**, 8 (2), 2020.

⁶⁸ Kader Altın ve Elif Kömürcü, "Türk Tarihinin Siyasî Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 5 (1), 2022, 4.

⁶⁹ Erdoğan Merçil, "Salgurlular", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVI, İstanbul 2009, 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜLÂGÛ HAN'A EĞİTİM VEREN ŞAHSİYETLER

İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû Han, Moğol Şehzadesi olduğundan dolayı kendisine eğitim veren şahsiyetler Moğol İmparatorluğu bünyesinde görev yapmışlardır. Eğitim veren şahsiyetler genel olarak Cengiz Han'ın müşavirleri ve emirleridir. Buna bağlı olarak eğitim veren şahsiyetler hakkında verilen bilgiler daha çok idarî, siyasî ve malî konularda olmuştur. Hülâgû Han'a eğitim veren şahsiyetler, atabegler gibi şehzadeyi devlet yönetiminde eğitmekten ziyade daha çok aklî ve naklî ilimlerde eğitmişlerdir. Hülâgû Han şehzadeligi döneminde Uygur yazısı ile edebiyatı, riyaziyat (matematik), coğrafya, heyet (gökbilim) ve tarih öğrenmiştir.⁷⁰

1.1. YEH-LU CH'U-TS'AI (YELÜ CHUACI)

1.1.1. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Hayatı ve Kişiliği

Şehzade Hülâgû'ya eğitim veren şahsiyetlerden ilki, Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin 586/1190 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Soyu Liao İmparatorluğu'nun, Tung-Tan kralı olan T'u-yü'ye dayanmaktadır⁷¹. Onun sekizinci kuşak torunu olduğu öngörülen Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin babası Yeh-lü-lü, annesi Yang'dır. Yeh-lü-lü, dönemin imparatoru olan Shih-tsung'un itimadını kazanmış ve onun hizmetinde yer almıştır. Yeh-lü-lü, ilim ve güzel karakter sahibiydi. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, henüz üç yaşındayken babası Yeh-lü-lü öldü. Onun eğitimi ile annesi Yang ilgilendi. Çok fazla kitap okuyan Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, astronomi, coğrafya, takvim bilgisi, fal, hukuk, matematik, tıp gibi muhtelif ilimlerin yanı sıra Budizm ve Taoizm gibi dini ilimleri de öğrenmiştir.⁷² Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, fiziksel olarak uzun boylu, uzun sakallı ve gür saçlıydı.⁷³

Yeh-lü-lü, oğlunun ileride kendisi gibi bilgin olacağını ve çeşitli devletlerin idaresinde görev alacağını farkına varmıştı. Bu yüzden oğluna Ch'u-Ts'ai adını verdi.⁷⁴ Yeh-lü-lü'nün kendisi de Kin Hanedanlığı'nın idaresi altında çalışan devlet memuruydu. Hanedanlığın dış işleri bakanlığında görev alıyordu. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'de babası gibi Kin Hanedanlığı için

⁷⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 310.

⁷¹ Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Indiana University, Bloomington 2004, 600.

⁷² Ch'i T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, 1970, 9.

⁷³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, 264.

⁷⁴ T'ang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler*, 13.

çalışmak istiyordu. Bu yüzden idarî alanda düzenlenen bir sınava katıldı. Vermiş olduğu cevaplar sayesinde sınava katılan on yedi kişiyi geçme başarısı gösterdi.⁷⁵ On altı yaşında hanedanlığın resmi idaresinde görev yapmaya başladı.⁷⁶

612/1215 yılında Cengiz Han'ın maiyetine katılıp kendisinin danışmanı olmadan önce Pekin'in valilik görevini üstlenmişti.⁷⁷ Yeh-lu Ch'u-Ts'ai Moğollara katıldıktan sonra zaman içerisinde daha birçok görevde bulunarak onlara hizmet etmişti. Genel idare nazırlığı mertebesine kadar yükselmişti. Aynı zamanda bi che chi (bitikçi) oldu. Devletin fermanlar ve diğer yazı işleriyle ilgilendi.⁷⁸ Ögedey Kağan zamanında vergi işleriyle de alakadar oldu ve bir bakıma devletin maliyecisi olarak görev yaptı.⁷⁹

Devlet idaresinde kendisini birçok kez ispat etmiş çok yönlü bir kişilik olan Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, ilim konusunda da kendini geliştirmişti. Cengiz Han'ın torunlarından Mengü, Kubilay ve İlhanlı Devleti'nin kurucusu olan Hülâgû'nun eğitimleri ile bizzat ilgilendi.⁸⁰ Aynı zamanda kendi ilmi çalışmalarına da zaman ayırdı. Bu süreçte iki tane eser kaleme aldı. Bunlardan bir tanesi *Hsüan-feng ch'ing-hui lu*'dur. Bu eserinde Cengiz Han ve Ch'ang Ch'un'un konuşmalarına yer vermiştir. Özellikle Cengiz Han'ın uzun yaşamının sırları ile ilgili sorduğu sorular ve Ch'ang Ch'un'un ona verdiği cevaplar yer almaktadır.⁸¹ İkinci eseri ise *Si-yeu-lu*⁸² (Batı'ya Bir Yolculuğun Hikâyesi)'dur. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai içerisinde 615/1218 yılında gerçekleştirilen bir sefere dair bilgilerin de yer aldığı eserini aynı yıl kaleme aldı.⁸³ Moğolların savaş esnasında tahrip ettiği yerlerdeki değerli kitapları kurtarmaya çalışan Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, öldürülen insanlardan yayılabilecek salgın hastalıkların önüne geçebilmek için tıbbi çalışmalar yürüttü.⁸⁴ Budist ve Konfüçyüsçü bir kişilikti. Konfüçyüsçülüğü bir hayat tarzı olarak benimsemişti.⁸⁵ Bunun etkisiyle genç Moğol beylerinin de Konfüçyüsçü bir eğitim alması için Pekin ve P'ing-yang'da okullar açtı. Bu bölgelerde açılan okullar aracılığıyla da Moğol yönetimine birçok Çinlinin katılmasını sağladı.⁸⁶ Okullarda derslerin işlenmesinden Yeh-lu

⁷⁵ Geoff Humble, *Yelü Chucai Yuanshi Biography*, 1.

⁷⁶ Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, 600.

⁷⁷ Ch'ang Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019, 107-108.

⁷⁸ Özkan Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, 349.

⁷⁹ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 102.

⁸⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 310.

⁸¹ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 99.

⁸² Bu eserin Türkçe tercümesi Prof. W. Eberhard tarafından yapılmıştır. Belleten (22), 137-145.

⁸³ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, 531.

⁸⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 285.

⁸⁵ Ch'un, *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı*, 27.

⁸⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 292.

Ch'u-Ts'ai'nin bizzat seçmiş olduğu Çin menşeli öğretmenler sorumluydu. Öğrenciler tarih, coğrafya, hesap ve astroloji gibi muhtelif dersleri öğreniyorlardı.⁸⁷

Ögedey Kağan döneminde itibar gören bazı devlet görevlileri Töregene Hatun'un naibeliği sırasında gözden düşmüştür. Kendisi de bu kişilerden birisi oldu ve yerine Abdurrahman adında bir vergi memur atandı.⁸⁸ Töregene Hatun, naib olduğu dönem Fatma'nın etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle Fatma'nın devlet işleriyle alakadar olmasından dolayı ve devletin durumunun kötüye gitmesine üzülen Yeh-lu Ch'u-Ts'ai 640/1243 yılında kederinden öldü.⁸⁹

Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin iki kez evlenmiştir. İlk eşi ile ilgili bilgi yoktur. İkinci eşinin adı ise Nee Su'dur. Nee Su, Ch'i-shui adlı eyaletin hanımı olarak bilinmektedir.⁹⁰ Yeh-lü-chu adında oğlu vardır. Yeh-lü Chu, babasının ölümünden sonra Mengü Han ve Kubilay Kağan dönemlerinde Moğollara hizmet etmiştir. Torunun adı ise Yeh-lü-hsi-liang'dır.⁹¹

1.1.2. Yeh-lu Ch'u-ts'ai'nin Siyasî Faaliyetleri

1.1.2.1. Yeh-lu Ch'u-ts'ai ve Cengiz Han

Cengiz Han, 608/1211 yılında Kuzey Çin'i elinde bulunduran Kin Hanedan'lığı ile savaşmak için Kerülen Nehri yakınlarında bir kurultay topladı. Onlara karşı savaş açmak istemesine rağmen, bu isteğine engel olan bir sorun vardı. Cengiz Han, henüz gençken Tatarlar ile savaşmak için Kin Hanedanlığı'ndan yardım almıştı. Onlarla bağlılık anlaşması yapmıştır. Bu yardımdan ve bağlılıktan dolayı Kin Hanedanlığı'na haraç ödemek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Kinler, Karayit'li Tuğrul'a, wang (kral) unvanı verirken, Cengiz Han'a mütevazı bir unvan vermekle yetinmişlerdi. Zaman içerisinde daha da güçlenen Cengiz Han bu durumdan rahatsızlık duymaya başladı. Cengiz Han bu sorunun üstesinden gelmek için bir strateji geliştirdi. Kendisine göre yapılan bağlılık sözleşmesi kişiler arasındaydı. Bağlılığını bildirdiği kişi öldüğünden dolayı sözleşmeyi geçersiz saydı. Kin Hanedanlığı tahta yeni çıkan imparatorun kim olduğunu bildirmek için Cengiz Han'a elçi heyeti yolladılar. Cengiz Han, gelen elçileri diz çökmeden karşıladı ve Çin yönüne doğru tükürerek yakında savaş açacağını

⁸⁷ A. Konstantin D'ohsson, **Moğol Tarihi**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, 174.

⁸⁸ T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, 15; Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 304; Şirin Beyânî, **Moğol Dönemi İnan'ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, 128.

⁸⁹ Spuler, **İnan Moğolları**, 305; Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi**, 402.

⁹⁰ Igor de Rachewiltz, "The Hsi-lu By Yeh-lü Ch'u-Tsai", **Taylor & Francis Group**, 21, 1962, 44. <https://www.jstor.org/stable/40726436>.

⁹¹ T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, 15.

sinyallerini verdi.⁹² Taraflar arasında 608-609/1211-1212 yıllarında gerçekleşen savaşta Moğollar üstünlük sağladı. 612/1215 yılında ikinci kez Kin seferi yapıldı ve Pekin ele geçirildi. Cengiz Han döneminde başlayan savaş 632/1234 yılında Ögedey Kağan döneminde, Kin Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla son buldu.⁹³

612/1215 yılında Moğollar tarafından Pekin ele geçirildiğinde birçok kişi esir edildi. Çin kültürünü çok iyi bilen, Kin devlet adamı Yeh-lu Ch'u-Ts'ai esirler arasında yer alıyordu.⁹⁴ Cengiz Han onun ismini duyunca yanına getirtti. Cengiz Han, Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'ye, Liaolar ile Kin Hanedanlığı'nın uzun zamandır düşman olduklarının ve onları mağlup etmesiyle kendi soyunun, namusunu temizlediğini söyledi. Yeh-lu Ch'u Ts'ai ise Cengiz Han'a babasının ve dedesinin Kin Hanedanlığı için çalıştığını ve bu yüzden Kin Hanedanlığı'na karşı düşman olmaya cesaret edemeyeceğini söyledi. Bu cevap şüphesiz ki Cengiz Han'ı etkileyen en önemli etkenlerden birisi oldu. Cengiz Han, onun sadakatinden etkilendi ve kendi maiyetine aldı. Daha sonra ona fiziksel özelliğine bağlı olarak Moğolca Wu-tu-sa-ho-li (uzun sakallı adam) adını verdi.⁹⁵ Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Cengiz Han'a tabi olduktan sonra yüksek bir tepeye çıktı. At ve beyaz boğa kurban edip daha sonra da bağlılık yemini etti. Yemin ettiği sırada Moğollar ve Çinliler arasındaki ilişkilerde köprü olacağını ve Moğolların yararına çalışacağını belirtti.⁹⁶ Cengiz Han daha önce Uygurluları⁹⁷ idaresi altına alarak, devlet işlerinde onlardan istifade etmeye başlamıştı. Yeh-lu Ch'u Ts'ai ile birlikte farklı etnik kökenli kişiler de Moğolların devlet idaresinde görev almaya başlamış oldu.⁹⁸

Cengiz Han ele geçirdiği coğrafyalarda ki devlet adamlarından yararlanarak, kurmuş olduğu Moğol Devleti'nin idarî yapısını güçlendirdi. Yeh-lu Ch'u Ts'ai, katliamların ve halkın mallarının gasp edilmesinin caiz olmadığını ve bundan uzak durmaları gerektiğini Moğollara anlatmaya çalışmıştır.⁹⁹ Bu durumun bir örneği Cengiz Han zamanında yaşanmıştır. Moğollar göçebe ve savaşçı bir topluluktur. Atlar bu konuda onların en büyük yardımcılarından birisiydi.

⁹² Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 160.

⁹³ Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları** (3. Baskı), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 34.

⁹⁴ Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 264.

⁹⁵ T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, 9-10.

⁹⁶ Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 170.

⁹⁷ Aslen Uygurlu olan Tata Tonga, Nayman Han'ının mühürdarı olarak görev yapmaktaydı. 1204 yılında Cengiz Han'ın, Nayman Hanlığına karşı açtığı savaşta esir edilmiştir. Cengiz Han, Tata Tonga'ya kendisine danışman, Moğol Devletine adliye nazırlığı ve çocuklarına da Uygur dilini öğretmesini teklif etmiştir. Tata Tonga bu teklifi kabul ederek Moğollara hizmet etmeye başladı. Detaylı bilgi için bkz. Varis Çakan, "Uygur Türklerinin Moğol İmparatorluğundaki Rolü", **Asya Araştırmaları Dergisi**, 3 (1), 2019, 23.

⁹⁸ Jean Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, 295.

⁹⁹ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 139.

Tarım ülkelerinde atların yaşadığı beslenme sorununu fark eden Cengiz Han, Çin coğrafyasını büyük bir otlığa dönüştürmek istiyordu. Yeh-lu Ch'u Ts'ai ise Cengiz Han'a tavsiyelerde bulunarak bu duruma karşı çıktı. Şehirleri tahrip etmek yerine gelişmelerini teşvik ederse daha çok kaynağa ulaşabileceğini ona anlattı.¹⁰⁰ Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin hesabına göre topraktan ve ticaret mallarından Moğol Devleti'nin kasasına her yıl 500.000 ons¹⁰¹ gümüş, 80.000 parça ipek ve 400.000 çuval tahıl vergi olarak girebilecekti. Cengiz Han bu düşünceyi benimsedi ve kabul etti. Yeh-lu Ch'u Ts'ai 'yi de verginin tespitini yapması için görevlendirdi.¹⁰²

Moğollar önemli bir savaşa çıkmadan önce çeşitli ayinler gerçekleştirirlerdi. Cengiz Han, Kin Hanedanlığı'na savaş açmadan önce yüksek bir dağın tepesine çıkarak Tengri ile konuşmuş ve ondan yardım istemiştir.¹⁰³ Moğollar, beyaz bir koyunun kürek kemiğine demir bir çubuk geçirerek onu ateşe atarlardı. Kemiğin yarılması ya da yarılmamasına göre taarruz etme, geri çekilme veya öldürme gibi önemli konularda kehanette bulunarak karar alırlardı.¹⁰⁴ Yeh-lu Ch'u Ts'ai gençken eğitimini almış olduğu fal bilgisini kullanarak da Cengiz Han'ı etkilemeye başarmıştır. Batıdaki takvim bilimcileri Cengiz Han'a 617/1220 yılının 5. ayında ay tutulacağını söylediler. Yeh-lu Ch'u Ts'ai buna karşı çıktı ve bu yorumun gerçekleşmeyeceğini söyledi ve o gece ay tutulmadı. Yeh-lu Ch'u Ts'ai karşı bir kehanette bulunarak 618/1221 yılının 10. ayında ay tutulacak dedi. Batılı takvim bilimcileri bu kez ona karşı çıktılar fakat o gece ay tutulması gerçekleşti. Yeh-lu Ch'u Ts'ai 619/1222 yılında ise yeni bir kehanette bulundu. Batı tarafında kuyruklu yıldız gördü ve Çin hükümdarının değişeceğini söyledi. 620/1223 yılında hükümdar öldü. Tutarlı kehanetleri ve bilgisiyle Cengiz Han'ın, ona olan güvenini arttırdı. Ordu yeni bir sefere çıkmadan önce Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin fal bakması emredildi. Cengiz Han'ın kendisi de bizzat koyun kürek kemiğinden fal bakarak onun kehanetlerini onaylamak istemiştir.¹⁰⁵

1.1.2.2. 623\1226 Yılı Çin Seferi ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai

Cengiz Han, Harezmsahlar'a karşı yapacağı savaştan dolayı kendisine siyasî yönden bağlı olanlardan asker göndermelerini istedi. Tangut İmparatoru Burkhan bu isteği geri çevirdi. Tangutlardan Aşağambu "Kuvveti yetişmedikten sonra onun hanlığı ne işe yarıyor?" diyerek Cengiz Han'ı aşağıladı. Elçilerin bu sözleri Cengiz Han'a iletmesinden sonra Cengiz Han

¹⁰⁰ Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 170.

¹⁰¹ 1 ons= 30,5 gram.

¹⁰² Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, 286.

¹⁰³ Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 161-162.

¹⁰⁴ Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, 98.

¹⁰⁵ T'ang, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, 10.

sinirlendi.¹⁰⁶ Batı seferinden döndükten sonra Moğol ordusu güzergâhını Çin coğrafyasına doğru yöneltti. Tangutlar ve Kin Hanedanlığı 622/1225 yılında bir ittifak anlaşması yapmışlardı. Cengiz Han bu iki devlet işbirliği yapmadan evvel onlara saldırmak için harekete geçti. 623/1226 yılında gerçekleştirilen seferde Cengiz Han bizzat orduyu komuta etti. Cengiz Han'ın yanında eşi Yesü Hatun, oğulları Ögedey Kağan ve Tuli, generalleriden Bor-çu ve Sübütey Noyan vardı. Liao asıllı bir Çinli olmasından dolayı Cengiz Han yanında Yeh-lu Ch'u Ts'ai'yi de götürdü. Çünkü Yeh-lu Ch'u Ts'ai Çin coğrafyasına hâkimdi. Çinlilerin huylarını iyi biliyordu. Buna bağlı olarak onun varlığı Moğollar için önemli bir avantaj sağlıyordu. Cengiz Han bu sefere giderken av yaptıkları sırada yaralandı. Savaşa devam edilmemesi gerektiğini düşünen Moğollar, bir elçi yolladı. Burkhan, tekrar Cengiz Han'ı aşağılayıcı sözlerine devam etti. Cengiz Han bu durum karşısında Tangutlar'a saldırdı ve şehirlerini ele geçirdi. Tangut İmparatoru Burkhan öldürüldü. Bu sefer Cengiz Han'ın son seferi oldu ve 624/1227 yılında öldü.¹⁰⁷

1.1.2.3. Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin Ögedey Kağan'ın Tahta Çıkışındaki Rolü

Cengiz Han öldükten sonra oğlu Tuli naiplik yaparak Moğol Devleti'ni geçici olarak yönetti. Cengiz Han hayattayken oğullarına her zaman Ögedey Kağan'ın kendisinin yerine geçmesinin daha doğru olacağını söylemişti. Buna rağmen Tuli tahtta kalmak istiyordu. Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Tuli'ye baskı yaparak kurultayın toplanması gerektiğini kabul ettirdi.¹⁰⁸ Kurultayın toplanması için Cengiz Han'ın oğullarına ve Moğol beylerine elçiler gönderilerek haber verildi.¹⁰⁹ Kurultay 626/1229 yılında Kerülen Nehri yakınında toplandı.¹¹⁰ Kurultaydakiler üç gün boyunca eğlence düzenlediler. Daha sonra yeni hükümdarın kim olacağı meselesini konuşmaya başladılar. Kurultayda bir araya gelen çoğunluk Tuli'den yana tavır takındılar. Yeh-lu Ch'u Ts'ai araya girerek Tuli'yle konuştu. Cengiz Han'ın emrine ve vasiyetine uyarak devletin parçalanmasını önlemek için oyunu Ögedey Kağan'dan yana kullanmasını istedi. Tuli, Yeh-lu Ch'u Ts'ai'yi haklı buldu ve kardeşi Ögedey Kağan'ı destekledi. Ögedey Kağan amcalarının ve kardeşlerinin özellikle Tuli'nin hükümdar olmasını istese de şehzadelerin vasiyeti hatırlatması üzerine kırk gün düşündükten sonra hükümdar

¹⁰⁶ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 181.

¹⁰⁷ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 83-84.

¹⁰⁸ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan**, çev. Seniha Sami Moralı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 457.

¹⁰⁹ Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, 15.

¹¹⁰ Osman Gazi Özgüdenli "Ögedey Han", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXIV, İstanbul 2007, 21.

olmaya razı oldu.¹¹¹ Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin seçimdeki rolü ile kendisinin Moğol İmparatorluğu'nda büyük bir nüfuza sahip olduğu sonucuna ulaşılabilir. Cengiz Han dönemindeki önemi Ögedey Kağan döneminde de devam etmiştir. Örneğin 626/1229 yılında Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin etkisiyle Ögedey Kağan Moğol İmparatorluğu'nu on vilayete ayırmıştır.¹¹²

1.1.2.4. 630\1233 Yılı Çin Seferi ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai

Cengiz Han'ın 623/1226 yılında başlattığı fakat ölümüne bağlı olarak yarım kalan Çin seferini tamamlamak için Ögedey Kağan ağabeyi Çağatay ile görüşmüş ve sonra da Moğollar 628/1231 yılında hazırlıklarını tamamlayarak Çin'e doğru yönelmişlerdir. Moğollar, birkaç kola ayrılarak savaşı sürdürüyorlardı. Kin Hanedanlığı'nın güçlü savunmasına rağmen Moğollar bazı bölgeleri kısa sürede ele geçirdiler. Sübütey Noyan, Kin Hanedanlığı'nın başkenti K'ai-fong-fu'yu kuşatmış ve 630\1233 yılının Mayıs ayında şehri ele geçirmişti.¹¹³ Bunun üzerine Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Ögedey Kağan'ın yanına gelip şehrin artık Moğol İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu söyleyerek tahrip edilmesinin önüne geçmiştir.¹¹⁴

1.1.3. Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai'nin Reformları

Ögedey Kağan'ın da dediği gibi “İmparatorluk gerçekten de at sırtında fethedilmiştir, ama at sırtında yönetilemez” sözüne binaen sağlam bir idarî ve malî yapının da olması gerektiği aşikâr bir durumdur. Moğol Devleti'nin kuruluşunda emeği geçen ve devletin sağlam temellere dayanmasında öncülük eden bazı önemli isimler bulunmaktadır. İdarî ve malî alanda öne çıkan bazı kişiler Mahmud Yalavaç¹¹⁵ ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai'dir. Öyle ki Çin kaynaklarında Yeh-lu Ch'u Ts'ai için Moğol Devleti'nin gerçek kurucusudur diye bahsedilmektedir.¹¹⁶

1.1.3.1. İdarî Alanda Yapılan Düzenlemeler

Ögedey Kağan, Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin teşvikiyle idarî anlamda yeni bir nizamname hazırladı. Bu nizamname öncesine kadar ordu kumandanı birisinin suçlu olduğunu düşündüğü takdirde o kişiye ve tüm ailesine idam gibi ağır yaptırımlar uygulayabiliyordu. Yeni düzenlenen nizamname ile birlikte kumandanların uyması gereken bazı kurallar getirildi. Buna bağlı olarak

¹¹¹ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 163.

¹¹² Spuler, **İran Moğolları**, 305; Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi**, 305.

¹¹³ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 94-95.

¹¹⁴ Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, 259.

¹¹⁵ Harezmi menşeli olan Mahmud Yalavaç, Cengiz Han, Ögedey Kağan, Güyük Han ve Mengü Han dönemlerinde Moğolların idarî ve malî işleri ile ilgilenmiş önemli bir devlet adamıdır. Detaylı bilgi için bkz: Özkan Dayı, “Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğundaki Faaliyetleri”, **Current Research Social Sciences**, 2015, 1(3), 64-65.

¹¹⁶ Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, 139.

kumandanların keyfi kararları ve zulümleri kısıtlanmış oldu. Ayrıca bu nizamname ile zabitanlar farklı sınıflara ayrıldılar.¹¹⁷

Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin aklında yeni bir bürokrasi düşüncesi vardı. Aklındaki düşüncüyü yürürlüğe koyabilmesi için mevcut askerî aristokrasininin zayıflaması ve kendisini destekleyen güçlü bir ekibe ihtiyacı vardı. Ögedey Kağan'ın ona duyduğu saygı ve güven onu daha da güçlendiriyordu. Askerî aristokrasiyi zayıflatmak adına bazı teşebbüslerde bulundu. Moğol İmparatorluğu'nun idarî kurumlarında çalışmak için sınavlarda muvaffak olan Çin menşeli 4030 kişiyi göreve getirdi. Maliye alanında gerçekleştirdiği düzenlemeler ordu içerisinde ihtilafa yol açtı ve iki farklı grup ortaya çıktı. İlk grup kadim askerî monarşi sistemini muhafaza etmek isteyenlerden oluşuyordu. İkinci grup ise askerî monarşinin yerine bürokratik sistemin gelmesini isteyenlerin oluşturduğu gruptu. Böyle bir siyasî çatışmanın yaşanmaya başlamasıyla birlikte Yeh-lu Ch'u Ts'ai'ye karşı 632/1235 yılında Cengiz Han'ın kardeşi Otçigin-Noyan muhalefet oldu. Ögedey Kağan durumdan haberdar olunca amcasının cezalandırılması işini Yeh-lu Ch'u Ts'ai'ye bıraktı.¹¹⁸

Otçigin-Noyan'ın muhalefet olmasının sebebi şu durumdan kaynaklanmaktadır; Yeh-lu Ch'u Ts'ai, Ögedey Kağan'a 18 maddelik idarî alanla ilgili yeni kanunlar teklif etti. Maddelerden bir tanesine göre memurların hediye almaları yasaklanacaktı. Ögedey Kağan bu teklife sıcak bakmasa da kabul etti. Buna ilaveten fethedilen yerler zabitanlara bırakılacaktı. Yeh-lu Ch'u Ts'ai bu hususa da karşı çıkarak bu bölgelerin yerine zabitanlara para, ipek gibi değerli eşyaların verilmesi gerektiğini söyledi. Otçigin-Noyan bu durum karşısında "o vezir alçak" demeye başladı. Otçigin-Noyan'ın cezalandırılması işi Yeh-lu Ch'u Ts'ai bırakılmış ise de o cezalandırmayı reddetti.¹¹⁹

Ögedey Kağan döneminde baş vezirlik görevini de üstlenen Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin idarî ve malî anlamda yaptığı önemli katkılardan birisi de Yam (Posta) teşkilatını 632/1235 yılında tekrar faaliyete geçirmesidir. Moğollar, geniş istila hareketleriyle sınırlarını genişletmeye devam ediyorlardı. Bu durumun tabii sonucu olarak geniş coğrafyaları etkisi altına alan Moğollarda haberleşmede gecikmeler yaşanıyordu. Bu soruna ilaveten habercilerin yol üzerinde yaptığı harcamalar da bölge halkından temin ediliyordu. Yam teşkilatı tekrar faaliyete geçirilerek bu sorunların ortadan kaldırılmasına büyük oranda yardımcı olmuştur. Yam teşkilatı

¹¹⁷ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 164.

¹¹⁸ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig**, (42), 2007, 232-233.

¹¹⁹ D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 173-174.

haberleşmede ki faydasının yanı sıra elde edilen gelirlerin merkeze daha hızlı gönderilmesini sağlanmıştır.¹²⁰

Cengiz Han'ın, Moğollar açısından başarılı bir şekilde neticelenen batı seferinden sonra ele geçirilen yerler bölgelere ayrıldı. Buhara, Semerkand, Ürgenç, Hotan, Kaşgar gibi şehirlerde Darugaçilikler kuruldu. Buraları Mahmud Yalavaç, Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin naibi olarak yönetti.¹²¹ Darugaçilik aslında Moğollarda idarî, malî ve askerî yönden önemi haiz olan memurlara verilen bir unvandır. Bu memurların başlıca görevleri yeni ele geçirilen bölgelerde nüfus sayımını yaptırmak, bölgedeki orduyu teşkil etmek, yam teşkilatını kurmak ve halktan alınan vergileri merkeze göndermektir.¹²²

1.1.3.2. Moğollara Kâğıt Paranın Gelişi

Sui, Sung ve Kin Hanedanlığı Çin coğrafyasında kâğıt para kullanmaktaydılar. Yine Uygurlularda kâğıt paraya benzer başka bir uygulamanın mevcut olduğu bilinmektedir. Moğol İmparatorluğu hayatı ve yönetimi kolaylaştırabilecek her türlü yeniliğe açıktı. Buna bağlı olarak Ögedey Kağan döneminde Yeh-lu Ch'u Ts'ai'nin gayreti ile Moğollar kâğıt para ile tanıştılar. Kâğıt paranın Moğollar nezdinde yaygınlık kazanması ise Kubilay Kağan zamanında olmuştur.¹²³

1.1.3.3. Vergi Alanındaki Görüş ve Uygulamaları

Cengiz Han ve Ögedey Kağan'ın çabaları ile Moğollar Çin coğrafyası içinde geniş sınırlara ulaştı. Ögedey Kağan, Çin'de zapt edilen yerlere Moğol şehzadelerinin görevlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yeh-lu Ch'u Ts'ai bu düşünceye karşı çıkararak prenslerin yerine onlara bağlı olacak şekilde vergi toplaması için memurlar tayin edilmesi gerektiğini söyledi. Prenslerin halktan direkt olarak vergi toplamasının önüne geçilmesi ve yasaklanmasını tavsiye etti. Ögedey Kağan bu tavsiyeleri kabul etti.¹²⁴ Muhtemelen Yeh-lu Ch'u Ts'ai, prenslerin halktan doğrudan vergi almasının halkın üzerine ağır bir yük bindireceğini düşünmektedir.

¹²⁰ Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", 235.

¹²¹ Ögel, **Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri**, 202.

¹²² Abdülkadir Yuvalı, "Daruga", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 505; Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", **Bilig**, (38), 2006, 192.

¹²³ Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi**, 391.

¹²⁴ Barthold, **Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan**, 460.

1.1.3.4. Çin Coğrafyasında Uygulanacak Verginin Hususu

Mahmud Yalavaç, Cengiz Han tarafından Pekin'in genel valisi olarak göreve getirilmiştir.¹²⁵ Bulunduğu bölge ve Çin coğrafyasında Mahmud Yalavaç kendisinin bulmuş olduğu "Dink" sisteminin uygulamaya konulmasında muvaffak oldu. Dink sistemine göre devlet içerisinde bulunan her şahıs vergi vermekle yükümlüydü. Bu sistem sayesinde Moğollar önemli miktarda gelir elde etmiştir.¹²⁶ Ögedey Kağan ise Dink sisteminin uygulanabilirlik yönünden zor olduğunu fark etmiştir. Çin bölgesindeki vergi sisteminde değişikliğe giden Ögedey Kağan, Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin geliştirmiş olduğu "Hu" sistemini yürürlüğe soktu. Hu sisteminde ise Dink sistemindeki kişi başına vergi yerine aile başına vergi esas alınıyordu. Hu sisteminin sağladığı gelir seviyesi daha geri planda kalmasına rağmen uygulanabilirliğindeki kolaylığı sayesinde daha avantajlı bir konumdaydı. Bu sistem ile beraber Yeh-lu Ch'u-Ts'ai, Moğollara bağlı Çin coğrafyasının genel valiliğine getirildi.¹²⁷ Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin getirdiği sistem sayesinde Moğol İmparatorluğu düzenli bir gelire kavuşmuş oldu. Sistemin uygulanması aşamasında Moğollar ve Müslümanlar, Çinliler'e göre geri planda tutulmuşlardır. Bu durum sistemin sorgulanmasına sebebiyet vermiştir.¹²⁸ Bu iki önemli devlet adamı sıklıkla anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Mahmud Yalavaç'ın sistemi Moğollara bağlı batı bölgelerinde uygulanmış, Yeh-lu Ch'u-Ts'ai'nin getirdiği sistem ise Çin coğrafyasında uygulanmıştır. Moğol İmparatorluğu'nda yaşanan bu ikili vergi sistemi daha sonra sona ermiş ve imparatorluğun bütün topraklarında Mahmud Yalavaç'ın Moğol maliyesine kazandırmış olduğu Dink sistemi esas alınmıştır.¹²⁹

1.2. SEVINÇ TUĞRUL

Sevinç Tuğrul, Uygur menşeli olup devletinde Uluğ Ayguç (Baş vezir) olarak görev yapmaktaydı. Tonyukuk'un neslindedir. Cengiz Han 607/1211 yılında onun Moğol İmparatorluğu himayesi altına girerek Chen-ting-fu-lu bölgesinin baş darugaçisi ve hâkimi olmasını teklif etti. Bu teklifi kabul ettikten sonra kendisine Chien-chün unvanı verildi. Bu unvan Sevinç Tuğrul'un, Cengiz Han'ın naibi olarak görev yaptığını göstermektedir. Naiplik ettiği bölge aynı zamanda Tuli'nin zeametidir. Sevinç Tuğrul, Batı seferine Cengiz Han ile beraber iştirak etti. Seferin bitiminden sonra Tuli ve Sorgagteni'nin himayesine girdi. Cengiz

¹²⁵ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 205.

¹²⁶ Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", 233.

¹²⁷ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 102.

¹²⁸ Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", 233.

¹²⁹ Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 53.

Han ve ailesi tarafından, Sevinç Tuğrul ve ailesi çok sevildi.¹³⁰ Tuli ve Sorgagteni'nin çocuklarının eğitimiyle ilgilendi.¹³¹ Sevinç Tuğrul'un beş çocuğu vardır. Oğullarından Suqunçar, Hülâgû'nun himayesi altındadır. Suqunçar daha sonraki süreçte Abaka ve Tokta'ya da hizmet etmiş ve onların ordusunda büyük general olarak görev yapmıştır. Sevinç Tuğrul'un diğer oğlu Basan ise Song Hanedanlığı'na karşı yapılan savaşa katılmıştır. Arık Buka ve Kaydu'nun isyanlarının bastırılmasında da rol oynamıştır.¹³²

1.3. MUNGSUZ

Mungusuz, Cengiz Han'ın müşavirlerinden olup, Sorgagteni'nin himayesi altındadır. Uygur menşelidir. Oldukça bilgili olan Mungusuz, 15 yaşındayken bütün Uygur Edebiyatına ait eserleri okumuştur. Hülâgû ve kardeşlerinin eğitimiyle ilgilenmiştir.¹³³ İdarî anlamda ise Sevinç Tuğrul gibi Mungusuz da Chien-ting-fu-lu vilayetinde görev yapmıştır. Mungusuz, vilayetin vergi işleriyle alakadar olmuştur. Moğol İmparatorluğu içerisinde önemli bir nüfuza sahiptir. Öyle ki kendisi Kubilay Kağan'ın tahta çıkmasında rol oynamıştır.¹³⁴ Kubilay Kağan, Mungusuz'a başvekil muavinliğini teklif etmişse de bu teklif Mungusuz nezdinde kabul görmemiştir. Mungusuz, 665/1267 yılında 62 yaşındayken ölmüştür. Onun soyundan gelenler devletin idarî, malî ya da askerî alanlarında önemli bir yer edinemediler. Mungusuz'un çocukları daha çok ilim sahasında boy göstermişlerdir.¹³⁵

1.4. BULAD KAYA

Bulad Kaya akıllı, akrabalarına ve diğer insanlara karşı da hürmetli ve adaletli olarak tasvir edilmektedir. Bu tasviri destekleyen bazı hikâyeler mevcuttur. Küçük yaşta babasını kaybeden Bulad Kaya, amcası tarafından kötü muameleye maruz kalmış ve sürekli azarlanmıştır. Babasından kalan mallara da amcası el koymuştur. Fakir bir çocukluk geçirmiştir. Buna rağmen Moğolların hizmetine girdikten sonra Pekin'de yaşadığı dönemde annesi için bir ev yaptırmıştır. Bu evin yanına da büyük bir ev daha yaptırtarak amcasını da oraya yerleştirmiştir. Adaletli ve vicdanlı yönüne vurgu yapan hikâyelerden birisi ise köleler ile alakalıdır. Köleler bir suç işlediği takdirde sahibi tarafından öldürülebiliyordu. Hukuken buna

¹³⁰ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 60-63.

¹³¹ Burak Çelik, *Hülegü Han*, Çizgi Kitabevi, Konya 2021, 24-25; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVIII, İstanbul 1998, 473.

¹³² Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 60-63.

¹³³ Yuvalı, "Hülâgû", 473.

¹³⁴ Morris Rossabi (Ed.), *China Among Equals*, University of California, California 1983, 288.

¹³⁵ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 92-98.

karşı bir yasa bulunmuyordu. Bu yüzden Bulad Kaya elinden geldiğince parasıyla köleler satın alarak onları serbest bırakmıştır.¹³⁶

Babasını küçük yaşta kaybetmesinden dolayı onun eğitim hayatıyla dayısı ilgilenmiştir. Memleketine dair bütün kitapları okumuş ve anlamıştır. Okçuluk ve at binme konusunda da kendisini geliştirerek mahir birisi olmuştur.¹³⁷ Bilgisiyle de farklılığını ortaya koyan Bulad Kaya, Sorgagteni'nin himayesine girdikten sonra onun oğullarının eğitimiyle ilgilenmiştir.¹³⁸

Henüz 18 yaşındayken Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Cengiz Han'ın hizmetinde Batı seferine iştirak etti. Burada korkusuz tavırlarıyla dikkat çekti. Kendisine ödül olarak koyunlar, atlar ve keçe çadır hediye edildi. Bu maddi hediyelerin yanı sıra Kara Hıtay hükümdarı Gürqan'ın kızı Shih-mo ile evlendirildi. Bu evlilik Cengiz Han'ın nezdinde şerefli ve önemli bir olay olarak nitelendirildi. Cengiz Han'ın 624/1227 yılında ölmesinden dolayı toplanan kurultayda prensler tarafından onun Pekin'e vergi ve malî işlerle ilgilenmesi için yüksek yetkilere sahip bir elçi olarak gönderilmesi kararı alındı. Bulad Kaya, Tuli, Ögedey Kağan ve Kubilay Kağan dönemlerinde Moğollara hizmet etmiştir. Onun soyundan gelenler devlette önemli mevkilere gelmişlerdir. Özellikle oğlu Hsi-Hsien, Kubilay Kağan'ın itimadını kazanmış ve onun için hizmet etmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 85.

¹³⁷ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 79-90.

¹³⁸ Yuvalı, "Hülâgû", 473.

¹³⁹ Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, 79-90.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLI ŞEHZADELERİNE EĞİTİM VEREN ŞAHSİYETLER

2.1. ARGUN AKA

Argun Aka (ö. 673/1275) soy olarak Moğolların Oyrat¹⁴⁰ boyuna mensuptur. Babasının adı Taycu'dur¹⁴¹. Taycu, İlhanlı ordusunda emir-i hezarlık¹⁴² görevini yürütmüştür. Kıtık yaşadığı bir dönemde Taycu oğlu Argun Aka'yı bir miktar ete karşılık köle olarak sattı.¹⁴³ Yaşanan bu olay Argun Aka'nın hayal bile edemeyeceği yerlere gelmesine zemin hazırladı. İyi derecede Uygurca bilmesinden dolayı çocuk yaşta Moğol İmparatorluğu'na bitikçi olarak hizmet etmeye başladı.¹⁴⁴ Argun Aka aynı zamanda iyi bir hattattı. Uygurcanın İran topraklarında yayılmasında aktif rol oynadı. Uygur yazısı böylelikle İlhanlı Devleti ile beraber Fars edebiyatında kendine yer edindi. Argun Aka bilhassa Horasan valiliği yaptığı dönemde edebi hayatı canlandırmaya gayret etti. Bu dönemin şairlerinden olan Esferayinli Şeyh İzzeddin Pur Hasan ve Dehhani'nin eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Müslümanlığa da ilgi duyan bir yapısı bulunan Argun Aka, Şeyh Sadeddin Hamevî ile sohbetler ederdi. Nitekim ömrünün son yıllarında Müslüman oldu.¹⁴⁵

Argun Aka'nın Lekzi Gürekan, Giray Melik¹⁴⁶, Emir Nevruz, Narin Hacı, Bargun Hacı, Oyraday Gazan adlarında oğulları,¹⁴⁷ Mengli Tigin adında kızı, Emir Tasuka, Tagây ve Bûlûgân Hatun adında torunları, Bahâ'u'd-dîn İsmail adında damadı vardır.¹⁴⁸ Argun Aka, Abaka Han'ın hizmetindeyken Zilhicce 673/Mayıs 1275 tarihinde Tus'un Radkan otağında öldü. Mezarı da yine buraya yapıldı.¹⁴⁹

¹⁴⁰ Doğuda Oyrat ve Çungar, Batı'da ise Müslüman Türkler'in Kara-kalmuk, Kalmık gibi adlar verdiği Kalmuklar bir Moğol Kabilesidir. Kalmuklar'ın bir kısmı Hülâgû'nun ordusunda yer almış ve Batı seferinde yardımcı olarak İlhanlı Devleti'nin kuruluşunda rol oynamışlardır. Mualla Uydu Yücel, "Kalmuklar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIV, İstanbul 2001, 267.

¹⁴¹ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 315.

¹⁴² Moğol ordusunda ve daha sonra ki süreçte İlhanlı Devleti ordusunda da benzer hiyerarşik düzen mevcuttu. Bu düzenin içerisinde yer alan emir-i hezar, bin kişilik askerî birimin adıdır. Mustafa Uyar, **İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 132.

¹⁴³ Samet Alıç, "Cankurbanlılardan (Canikurbaniler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasî Faaliyetleri", **Turcology Research**, 74, 2022, 349.

¹⁴⁴ Dayı, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi**, 116.

¹⁴⁵ Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 364-380.

¹⁴⁶ Reşîdüddin Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 11-18.

¹⁴⁷ Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016, 329-330.

¹⁴⁸ Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, 126-187-390.

¹⁴⁹ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 112.

2.1.1. Argun Aka'nın Siyasî Faaliyetleri

2.1.1.1. İran Valiliğine Uzanan Süreci ve Valilik Dönemi

Argun Aka İlhanlı Devleti'nde görev almadan önce Moğol İmparatorluğu çatısı altında yaşıyordu. Zamanla Moğol İmparatorluğu nezdinde güven kazanan Argun Aka muhtelif işlerle görevlendirildi. İlk olarak Ögedey Kağan tarafından önemli bir iş için Kaban ile beraber Hıtay bölgesine gönderildi. Hıtay'dan döndüğü zaman ise Körgüz ve Edgü Timur arasında zuhur eden anlaşmazlığın nedenini araştırması için görevlendirildi. Argun Aka, mevzu bahis hadise için gerekli olan kişileri alıp saraya getirdi. Ögedey Kağan'ın yürüttüğü mahkemede Argun Aka, Körgüz'ü destekledi. Bunun akabinde Irak ve Horasan'ın yönetimi Körgüz'ün eline bırakıldı. Argun Aka ise Körgüz'e baskak¹⁵⁰ olarak atandı. Böylece Körgüz alacağı kararlarda Argun Aka'ya danışmak zorunda bırakıldı. Buna rağmen Horasan'a geldikleri zaman Körgüz bu durumun aksine tavırlar sergiledi. Argun Aka ise geri döndü. Daha sonra Argun Aka yanında birkaç asker ile beraber Körgüz'ü tutuklayarak saraya getirdi.¹⁵¹

Bu gelişmelere bağlı olarak Töregene Hatun tarafından yargılanan Körgüz 637/1239 yılında idam edildi. Onun sorumlu olduğu Seyhun'dan Fars'a, Gürcistan'a, Anadolu'ya ve Musul'a kadar olan bölge Argun Aka'nın idaresi altına bırakıldı. Böylece Argun Aka'nın İran valiliği başlamış oldu.¹⁵²

641/1243 yılında Horasan'a gelen Argun Aka'nın ardından bir süre sonra Töregene Hatun vergilerin toplanması için Şirakçin Elçin'in maiyetinde bir heyet gönderdi. Argun Aka bu heyetle ilgilenilmesi işini Nizammeddin Şah'a bırakarak Horasan'dan, Azerbaycan'a hareket etti. Yolculuk esnasında Batu'nun sarayından gelen bir heyet ile Dihistan bölgesinde karşılaştılar. Heyet Argun Aka'nın yanında bulunan Şerefeddin'i alarak Batu'nun sarayına götürdü. Argun Aka burada kendisini temsilen bir heyet bırakarak Tebriz'e gitti. Curmagun, Baycu gibi diğer liyakatsiz ve keyfi iş gören memurların yarattığı düzensizliği gidermeye çalıştı. Halktan yersiz vergi alan memurları cezalandırdı. Batu'nun sarayından ayrılan Şerefeddin Tebriz'e geldi. Halktan usulsüz ve yüklü vergi toplamaya başladı. Argun Aka bu duruma engel olmaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Bu sırada başkentten elçiler geldi. O bölgenin ileri gelenlerini saraya çağırdılar.¹⁵³ Argun Aka yolculuğu esnasında Tus'a geldiği

¹⁵⁰ Moğol Devletinin idarî birimine bağlı memuriyetlerden birisi olan baskaklar görevlendirildikleri bölgelerin idarî ve malî işlerinden sorumludurlar. Detaylı bilgi için bkz: Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, 2018, 494.

¹⁵¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 419.

¹⁵² Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 473; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 419; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 299.

¹⁵³ Spuler, *İran Moğolları*, 50; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 419-420.

zaman Şerefeddin'in ölüm haberini aldı. Ölüm haberine çok sevindi. Çünkü bölgede yaşanan haksızlıklara son verme fırsatını buldu. Kararlarında özgürlüğe kavuşmuş oldu. Şerefeddin'in topladığı haksız vergileri iptal ettirdi. Fazla toplanan vergiler halka geri iade edildi. Bu davranışlarıyla halkın sevgisini kazandı. İnsanlar onun hizmetine girmeye başladılar. Onun sayesinde Horsan geçici de olsa huzura kavuşmuş oldu.¹⁵⁴

Argun Aka ve diğer ileri gelenler saraya ulaştı. 644/1246 yılında toplanan kurultayda Töregene Hatun'un yerine oğlu Güyük, yeni han ilan edildi. Güyük Han memurlara rütbe ve mevkilerine göre hediyeler dağıttı. Argun Aka'nın naipliği tasdik edildi. Kendisine yarlık¹⁵⁵ ve kaplan kafası figürüne sahip olan payza¹⁵⁶ verildi. Argun Aka, tekrar Horasan'a dönmek için yola çıkmadan önce memurları yeteneklerine göre yeniden görevlendirdi. Güzergâhı üzerinde bulunan Türkistan ve Maverâünnehr halkına kıymetli hediyeler dağıttı. Horasan'da Gazikâbâd ile Razikâbâd köylerinde konakladı ve sonrasında ziyafet verdi. Buraya bahçeli bir köşk yapılmasını emretti. Burada kaldığı süreçte verimli günler geçirdi. Ona bağlı olan memurlar yanına gelerek ona muhtelif konularda danıştılar.¹⁵⁷ Kış mevsimi geldiğinde Argun Aka Mazenderan'dan Tebriz'e doğru yola çıktı. Güzergâhı üzerinde bulunan şehirlerin ve köylerin sorunlarıyla ilgilendi. Amul mevkiine geldiğinde Bahâeddin Muhammed tarafından değerli hediyelerle karşılandı. Burada birkaç gün kalarak zevk ve eğlence ile zaman geçirdi.¹⁵⁸

Argun Aka, Azerbaycan'dan ayrılacağı sırada Moğol soyundan Mengü Bolat'ın, Curmagun tarafından Tebriz sanatkarlarının başına baskak olarak tayin edildiğini öğrendi. Nayman kabilesinden olan yani başka bir Moğol soyundan Kadak Noyan'ın da baskak ve emir olduğuna dair Güyük Han'dan yarlık aldığı haberini aldı. Bunlara ek olarak Kadak Noyan'ın yardımıyla Atabeg Nusret ed-Din'in, Tebriz ve Azerbaycan coğrafyasına emir-i tümen olarak atandığını öğrendi. Bu gelişmeler üzerine Argun Aka olayların kendi aleyhinde olması ve Azerbaycan'a yapılan bu atamaların karışıklığa sebep olduğunu anlatmak için beraberinde Hoca Fahreddin Bitikçi, Bahâeddin Muhammed ve Ata Melik Cüveynî ile saraya doğru yola çıktı. Yolculuk esnasında Güyük Han'ın ölüm haberini aldılar. Taraz bölgesine geldiklerinde

¹⁵⁴ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 419-420.

¹⁵⁵ Türkçe'den, Moğolca'ya geçen yarlık kelimesi buyruk, emir, ferman gibi anlamlara gelmektedir. Yarlıklar Han tarafından bazen de eşleri tarafından verilebilmektedir. Diplomatik ve tarhanlık üzere iki farklı türü bulunmaktadır. İlyas Kemaloğlu, "Yarlık", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLIII, İstanbul 2013, 334.

¹⁵⁶ Payza veya diğer adıyla payizenin üzerinde Tanrı'nın adı Han'ın adı ve nişanı bulunmaktadır. Payzalar ağaçtan, gümüşten, bakırdan veya altından yapılmaktadır. Moğol hanları payzaları kahramanlık gösteren emirlerine verirlerdi. Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 13; Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, 331.

¹⁵⁷ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, 513; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 420-421.

¹⁵⁸ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 422.

Elçigitay'ın da Taraz'a geldiğini öğrenen Argun Aka onu karşıladı. Elçigitay ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için Argun Aka'nın geri dönmesini istedi. Bunun üzerine Argun Aka geri dönüşünün sebebini bildirmesi için Emir Hüseyin'i saraya gönderdi. Horasan'a döndüklerinde Argun Aka, Elçigitay'ın ihtiyaçları ile ilgilendi. Şehzadeler de birkaç yılın vergisini toplu olarak istediler. Elçigitay'ın ve diğer Moğolların bu keyfi tavırları halk ve yönetici kesimi müşkül duruma düşürdü.¹⁵⁹

Güyük Han'ın 646/1248 yılında gerçekleşen ölümü sonrasında Moğol tahtına naip olarak eşi Oğul Kaymış geçti. 648/1250 yılında Batu Han'ın girişimiyle Isık Gölü yakınlarında kurultay toplandı ve Mengü, Han olarak kabul edildi. Fakat Ögedeyler ve Çağatayların temsilcileri kurultayın toplanma yerinin merkezden uzak olduğunu söyleyerek katılmadılar. Daha sonra Batu Han'ın kardeşi Berke 649/1251 yılında Kerülen Nehri üzerinde tekrar bir kurultay topladı ve Mengü'yü tekrardan Han olarak seçti. Ögedeyler ve Çağataylılar bu kurultaya yine katılmadılar. Bu sefer hiçbir geçerli sebepleri olmadığından dolayı bu seçim kesinlik kazandı.¹⁶⁰

Argun Aka'nın ve diğer devlet büyüklerinin kurultaya katılması için elçiler aracılığıyla haber yollandı. Bunun üzerine kendisine naiplik yapması için Naku ve Hoca Necmeddin'i bıraktı. Ardından kendisine bağlı kâtip, emir ve melikler ile yola çıktı. Taraz'a geldiklerinde Mengü'nün, Han olarak seçildiği haberini aldılar. Bu haberle beraber merkeze daha hızlı varmak için yoğun kış şartlarına rağmen büyük çaba harcayarak yola devam ettiler. Yol üzerinde Mengü Han'ın yanından gelen Emir Mesud Beg ile karşılaştılar. Argun Aka birkaç gün onunla vakit geçirdi. Ziyafet ve eğlence ile meşgul oldu. Kendisinin geldiğini saraya bildirmek için önden elçilerle kıymetli hediyeler yolladı. Elçiler geri dönerek Mengü Han'ın bir an önce kendisini görmek istediğini söylediler. Bunun üzerine Argun Aka hızla saraya gitti. Mengü Han, Argun Aka, Melik Sadreddin, Hoca Fahreddin Bitikçi ve diğer devlet büyüklerini huzura kabul ederek devletin sorunlarını onlara sordu ve çözüm aradı.¹⁶¹

Mengü Han, Horasan'ın meliklerine ve emirlerine bir ferman yolladı. Fermana göre Mengü Han, tahrip edilen yerlerin onarılmasını istiyordu. Buna ek olarak da her şehir için birer yönetici tayin ettiğini belirtmişti. Horasan'a bağlı Herat'ı da Melik Şemseddin Kert'in idaresine bıraktığını söyledi. Mengü Han, Horasan'ın Divan-ı Sâlâr'ı olan Argun Aka'ya da bazı

¹⁵⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 422; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 124.

¹⁶⁰ Ahmet Taşağıl, "Kurultay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek II, Ankara 2019, 95; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 315-316.

¹⁶¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 424-425.

isteklerin yer aldığı bir ferman yolladı. Argun Aka'dan, Melik Şemseddin Kert'e 50.000 dinar vermesini, mal, nefer ve silah gibi ihtiyaçlarını karşılamasını ve saygıda kusur etmemesini istedi. Melik Şemseddin Kert'e yola çıkmadan önce Mengü Han tarafından düzenlenen kurultayda hilat giydirilmiştir. Horasan'a doğru hareket eden Melik Şemseddin Kert o dönem Tus'da bulunan Argun Aka ile buluştu. Han'ın yollamış olduğu fermanı okuttu. Buna bağlı olarak Melik Şemseddin Kert'e hilat giydirdi, naiplerine de 50.000 dinarı teslim etti. Ertesi gün onları Herat'a doğru yolcu etti.¹⁶²

Mengü Han, Argun Aka'nın idaresi altında bulunan yerleri tekrar onun iradesine bıraktı. Kendisine yarlık ve aslan başlı payza verdi. Naimatay ve Torumtay'ı da kendisine ortak ilan etti. Mengü Han kardeşleri Kubilay Kağan, Hülâgû Han, Arık Böke ve Möke'yi de ayrı ayrı bölgeler için görevlendirdi.¹⁶³

2.1.1.2. Argun Aka'nın Hülâgû Dönemindeki Durumu

Cengiz Han ile beraber batıda bazı bölgeleri ele geçiren Moğollar buradaki topraklarını sivil ve askerî valilerin¹⁶⁴ idaresi altına bırakmıştı. Ele geçirilen bu bölgeler merkez Karakurum'dan uzakta bulunuyordu. Batı'da yeni bölgeler alınmamasına ilaveten alınan yerlerin de tehdit altında bulunmasından dolayı Hülâgû Han, batıya gönderildi.¹⁶⁵ Hülâgû Han'a bırakılan bölgeler Ceyhun nehrinden Fırat'a, Mısır ve Şam'a kadar olan yerlerdir.¹⁶⁶ 651/1254 yılında Han'ın emri üzerine ordusu ve maiyetiyle beraber batıya yöneldi. Keş'e geldiği zaman Argun Aka ve Horasan'ın diğer ileri gelenleri Hülâgû Han'ı karşıladılar. Ona kıymetli hediyeler sundular. Hülâgû, daha sonra İran padişahlarına ve sultanlarına çağrıda bulunarak İsmailîlere karşı yapacağı seferde onlara katılmalarını istedi. Katılırlarsa kendilerinin yapmış oldukları iyilikleri göz ardı edilmeyecek ve hepsi bağışlanacaktı. Katılmazlar ise İsmailîlerin ardından yönlerini kendilerine çevireceklerini bildiren yarlıklar dağıttı. Hülâgû'nun geldiğini duyan İran eşrafı onun huzuruna geldi ve kıymetli hediyeler sundular. Daha sonra 1 Zilhicce 653/1 Ocak 1256 tarihinde Hülâgû Han ordusu ile Ceyhun Nehrini geçtiler. Ertesi gün Şapurgan Ovasına geldiklerinde yoğun kar yağışı nedeniyle kışı burada geçirdiler. İlkbahar geldiği zaman Argun Aka, Hülâgû Han için bin kazıklı, altın kaplı büyük bir çadır hazırlattı. Çadırın içini mücevherlerle bezeli kap-kacaklarla ve diğer süs eşyalarıyla doldurdu. Bu çadır Hülâgû Han'ın

¹⁶² Coşkun, **Kert Hanedanlığı**, 41-42.

¹⁶³ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 426.

¹⁶⁴ Hülâgû Han, İran'a geldiği zaman İran'ın yönetimi vali Argun Aka'nın elindeydi. Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 473.

¹⁶⁵ Yuvalı, "Hülâgû", 473.

¹⁶⁶ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 218.

çok hoşuna gitti. Düzenlenen eğlence ve toyların ardından Argun Aka, Mengü Han'ın yanına gitti. Hülâgû Han'a hizmet etmeleri ve İran'ın işleri ile ilgilenmeleri için yerine oğlu Giray Melik, Ahmed Bitikçi ve Ata Melik Cüveynî'yi bıraktı.¹⁶⁷

Argun Aka'nın, Hülâgû Han'ın yanından ayrılmasından sonra ona karşı muhalefette bulunmak isteyen Cemaleddin Has Hacib, Hülâgû'nun huzuruna çıktı. Han'a bir isim listesi uzattı ve burada adı yazılmış olan kişiler hakkında diyeceklerinin olduğunu bu sebeple Mengü Han'a gitmesi gerektiğini söyledi. Hülâgû Han ise "O bölgenin işleri Argun'un ellerine bırakılmıştır. Onun yaptığı her iş, Mengü Kaan ve benim rızamız dâhilindedir" diye yanıtladı. Listede adı geçenlerden birisi olan Ata Melik Cüveynî'nin ismi okunduğunda Hülâgû "Eğer onun hakkında söyleyecek bir şeyin varsa, bana söyle, ben gerekeni yaparım" dedi. Bunun üzerine Cemaleddin Has Hacib yaptığı işten dolayı pişman oldu ve özür dileyerek oradan ayrıldı. Bu pişmanlık geçici olmuş olmalı ki Cemaleddin Has Hacib bu olayın akabinde daha önce Argun Aka ile arasında anlaşmazlık yaşayan Hoca Fahreddin Bitikçi ile işbirliği yaptı. Beraber Rebiyülevvel 654/ Nisan 1256 tarihinde yola çıktılar.¹⁶⁸

Argun Aka o dönemin başkenti Karakurum'a ulaştığı zaman, kendisi aleyhinde gelişen olayları öğrendi. Cemaleddin Has Hacib'in de içinde bulunduğu gurubun hazırlamış olduğu raporlar Hitaylı kâtipler tarafından okundu. Hâkim, Argun Aka'yı haklı buldu. Raporu hazırlayanların iftira etmesinden dolayı mahkemenin hemen ardından bir kısmı orada öldürülerek cezalandırıldı. Diğer kalanlar ise Argun Aka'ya teslim edildi. Argun Aka, Cemaleddin Has Hacib dışındakileri Tus şehrinde cezalandırdı. Cemaleddin'i ise tutuklu olarak zindana göndertti.¹⁶⁹

Hülâgû'nun, İran'a gönderilmesinin başlıca nedenleri vardı. Bu nedenler; İsmailîleri ortadan kaldırmak, yollardaki sükûneti bozan ve güvenliği tehdit eden Lur ve Kürtleri kontrol etmek ve son olarak da Abbasi halifesini sulh yolu ile Moğol himayesine almak ancak sulh yolu gerçekleşmediği takdirde ise Abbasi halifeliğine son vermektir.¹⁷⁰ Hülâgû, İsmailîler ile ilgili meseleyi çözmek için yola çıktığında 653/1255 yılında Tus'a geldi ve Argun Aka'nın onun için hazırlamış olduğu bağda konakladı. Daha sonra yeniden imar edilen Mansûriye bağına geçtiler.

¹⁶⁷ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 16-18.

¹⁶⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 429.

¹⁶⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 429-430; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, 126.

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 1969, 11.

Burada Hâce İzzeddin Tahir Feryumedi ve Argun Aka'nın hatunları tarafından tuzgu¹⁷¹ verildi. Muharrem 655/ Ocak 1257 tarihinde ise Abbasi halifeliğine karşı yapılacak olan seferde Argun Aka yine Hülâgû'nun yanında, ordusunda yer aldı.¹⁷² Görüldüğü üzere Argun Aka, Hülâgû'nun yaptığı önemli faaliyetlerde onun hizmetinden ayrılmamış ve hanın önemli yardımcılarında birisi olmuştur. Öyle ki Hülâgû'ya çok bağlı olan Argun Aka, Cengiz Han soyundan gelen Berke ile yapılan mücadelede de Hülâgû'nun taksim ettiği ordunun üç kolundan ilkinde Abaka ile beraber yer aldı. Onların yönetmiş olduğu kol Horasan'a gelerek Algu'yu desteklediler.¹⁷³

Hülâgû döneminde Horasan bölgesinin veziri olan İzzeddin Tahir Feryumedi Tus'ta yaşıyordu. Argun Aka'nın kendisi aleyhinde sarf ettiği sözlerden dolayı vezirlikten azledildi ve servetinin bir kısmına el konuldu. Onun yerine Hâce Vecihüddin Zengi tek başına vezirlik görevini üstlendi.¹⁷⁴

Hülâgû ve Argun Aka arasında iyi ilişkiler siyasî ve malî alanlarda sınırlı kalmadı. Hülâgû, eşi Olcay Hatun'dan olan Baba adındaki kızını, Argun Aka'nın oğlu Lekzi Gürekan ile evlendirdi. Böylece ikili arasında akrabalık bağları da kurulmuş oldu.¹⁷⁵

2.1.1.3. Gürcülerle İlişkiler Bağlamında Argun Aka

Gürcüler, İlhanlı Devleti'ne tâbi olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Kral David yüksek meblağlı vergilerden, zulüm ve yolsuzluklardan sıkılmıştı. Tahtını, ailesini ve devletini bırakarak iç Abhazsitan'a kaçtı. Krala büyük oğlu Corci ve birkaç senyörde eşlik etti. Bunun üzerine Argun Aka kralı yakalamak için harekete geçti. Fakat krala ulaşamayınca halkın bir kısmını katletti, bir kısmını da esir etti. Kralların mezarları bulunan Gelath Kilisesi'ni yıktırdı. Adzgor şehri de yıkılmaktan kurtulamadı. Bu olaylar zuhur ederken bir alay Gürcü süvarisi Moğolları beklenmedik bir yenilgiye uğrattı. Bu hadisenin üzerine Argun Aka daha ileriye gitmeye cesaret edemedi ve geri döndü.¹⁷⁶ Cüveyni ise böyle bir yenilgiden söz etmemekle beraber Gürcüler'in yenildiklerini belirtmektedir. Gürcüler'in ilk yenilgisinin ardından Argun Aka oradan ayrıldı ve Suriye taraflarında sefere çıkmış olan Hülâgû'nun yanına geldi. Durumu kendisine anlattı. Hülâgû ordusunu ikiye taksim etti ve bir tanesini Argun Aka'nın emrine verdi.¹⁷⁷ Argun Aka, Gürcüler'in yanına geri dönünce Gürcistan Kraliçesi Gonca ile kızını,

¹⁷¹ Yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemektir. **Divanü Lûgat-it-Türk Dizini**, Yaz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, 666.

¹⁷² Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 20-39.

¹⁷³ Kiragos, **Moğol İstilası 1220-1265**, 147.

¹⁷⁴ Devletşah, **Tezkiretü's-Şuarâ**, 222.

¹⁷⁵ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 11.

¹⁷⁶ Kiragos, **Moğol İstilası 1220-1265**, 142-143.

¹⁷⁷ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 431.

Büyük Prens Şahinşah ve Katşen Senyörü Celal Hasan ile beraber daha birçok kişiyi hapsettirmiştir. Tutuklananlardan hapisten çıkma bedeli olarak yüklü miktarda para istedi. Parayı ödeyenler serbest kaldı. Celal bu parayı ödeyemedi ve işkencelere maruz kaldı. Gürcüler Celal'i kurtarmak için Hülâgû'nun eşi Dokuz Hatun'dan yardım istediler. Bunu duyan Argun Aka 661/1262 yılında Celal'i öldürttü. Müellif Kiragos'a göre Argun Aka'nın bu kadar sert davranmasının nedeni Müslüman olması, Celal'in ise Hristiyan olmasıdır. Celal'in oğlu Atabek, Hülâgû ve Argun Aka'nın iznini alarak babasının ölümüyle boş kalan makama geçti.¹⁷⁸

Gürcü Büyük Prens Şahinşah'ın Avak, Sarkis, İvane ve Zakare adında oğulları vardı. Zakare cesareti ve fedakâr tavırlarıyla Hülâgû ve Argun Aka'nın takdirini aldı. Zakare, Argun Aka'nın maiyetindeydi yani Moğol ordusunun bir ferdiydi. Fakat Zakare, Argun Aka'dan gizli olarak kayınpederi Oukhthik Prensi Sarkis'in yanında bulunan eşini görmeye gitti. Sarkis, Kral David'in başlattığı isyan hareketini destekliyordu, başka bir ifadeyle Moğollara ihanet ediyordu. Argun Aka, Zakare'nin, Sarkis'in yanına gittiğini öğrenince bu durumu Hülâgû'ya ilettili. Hülâgû, bunun üzerine Zakare'yi yakalatmış ve işkence ederek öldürmüştür. Babası Şahinşah oğlunun bu şekilde ölmesine dayanamamış ve üzüntüsünden ölmüştür.¹⁷⁹ Müverrih Vardan ise Zakare'nin ölüm nedeninin iftiradan kaynaklandığını belirtmektedir. Zakare vergilerin toplanmasına engel olmuştur ve bunun neticesinde Hülâgû'nun emri ile öldürüldüğünü yazmaktadır.¹⁸⁰

2.1.2. Argun Aka'nın Yapmış Olduğu Reformlar

Güyük, han ilan edildikten sonra kendisine bağlı olan coğrafyada ordularının yanına vergi memurları görevlendirdi. Güyük Han, vergi memurlarından savaşı kaybeden Fars, Tatar, Türk, Ermeni ve Gürcü gibi çeşitli milletlere mensup olan halktan cizye vergisi toplanılmasını emretti. Bu memurların içerisinde yer alan Argun Aka en hırslısı ve merhametsizi olarak tasvir edilmektedir.¹⁸¹

Argun Aka idaresi altında kalan yerlerin yönetimini ikiye ayırdı. Vergilerin toplanmasında yaşanan keyfiliği ortadan kaldırdı ve bu durumun önlenmesi adına sabit hayvan vergisi olan kopçur vergisini getirdi. Kopçur vergisi Mahmud Yalavaç döneminde getirilmiş olmasına rağmen Argun Aka'nın gayretleriyle yaygınlık kazandı.¹⁸²

¹⁷⁸ Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, 143-144.

¹⁷⁹ Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, 145.

¹⁸⁰ Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, 235.

¹⁸¹ Kiragos, *Moğol İstilasası 1220-1265*, 104.

¹⁸² Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 316; Dayı, *Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi*, 124.

Mengü Han 649/1251 yılında tahta çıktığı zaman devletin düzeni bozulmuş haldeydi. Buna bağlı olarak Mengü Han, Argun Aka, Melik Sadreddin, Hoca Fahreddin Bitikçi ve diğer devlet büyüklerini huzuruna kabul ederek onlarla beraber devletin sorunlarına çözüm aradı. Söz Argun Aka'ya geldiğinde vergilendirmedeki karışıklıkların ve verginin beklenen şekilde toplanılmamasının sebebi olarak tahsildarların ve elçilerin liyakatsiz olmalarından kaynaklandığını söyledi. Diğer birkaç sorunu daha dile getirdikten sonra bunlar için çözüm yolları önerdi. Bu durum Mengü Han'ın hoşuna gitti ve kendisine karşı büyük bir sevgi gösterdi. Argun Aka'ya bağlı olan diğer kişileri ödüllendirdi. Ertesi gün Mengü Han tekrardan yetkili kişileri huzuruna toplayarak devletin içerisinde bulunduğu ahvali anlattı ve onlardan bu durumun çözümü için rapor istedi. Mengü Han raporları inceledikten sonra kararlarını açıkladı. Kararlarından vergi ile alakalı olan kısma göre, halktan çeşitli isimler altında vergi alınmak yerine kopçur vergisi yaygınlaştırılarak bunun önüne geçilecek, buna bağlı olarak vergi verecek kişilerin gelirine göre verginin miktarı tespit edilecek ve başka vergi alınmayacaktı. Fakat haşeri, yam ve elçilerin giderleri için fakir kişilerden bir, zengin kişilerden de on dinar alınması kabul edildi. Memurların bunların dışında vergi ve rüşvet alması yasaklandı.¹⁸³

652/1254 yılında Mengü Han ele geçirilen yeni bölgelerde nüfus sayımı yapılmasını emretti. Bu işle ilgilenmesi için Argun Aka görevlendirildi. Argun Aka, sadece erkeklerin değil kadın, yaşlı ve çocuk ayırt etmeden herkesin sayımını yaptı ve onların da vergi vermesini zorunlu kıldı. Bu durum karşısında halk zor durumda kaldı.¹⁸⁴ Genceli Kiragos ise diğer Ermeni müelliflerin aksine kadınların ve on yaş altı çocukların bu uygulamadan hariç tutulduğunu belirtmektedir. Argun Aka yönetimi altındaki Müslüman İranlılar tarafından vergi vermeyen halka işkence yapıldı ve borçlanan kişilerin çocukları tutsak edildi. Saklanmaya çalışanlar ise buldukları yerde idam edildi. Madenlere el konuldu, tüccarların da malları müsadere edildi. Gürcistan kralı tarafından baba unvanı verilen Oumeg adındaki tüccara ise dokunulmadı. Bu tüccar Mengü Han ve Argun Aka tarafından iltifat gördü. Argun Aka'ya kıymetli hediyeler sundu. Tüccar Oumeg dışında ruhani liderlere de dokunulmadı ve onlardan vergi talep edilmedi.¹⁸⁵

Argun Aka tarafından halka malî ve kharschouri¹⁸⁶ denilen iki vergi getirildi. Hülâgû tarafından da “Thaghar” denilen şahsi bir vergi konuldu. Bu vergilere ek olarak kuyudat (resmi

¹⁸³ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 425-426.

¹⁸⁴ A. G. Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017, 42; Vardan, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, 230.

¹⁸⁵ Kiragos, **Moğol İstilasası 1220-1265**, 118-119.

¹⁸⁶ Muhtemelen kopçur vergisinin karşılığı olduğunu düşünüyoruz.

defter) hakanında ismi yazılı olan kişiler yüz ritl¹⁸⁷ buğday, elli ritl şarap, iki ritl pirinç, iki ip, bir gümüş sikke, bir ok, bir at nalı vermek zorundaydı. Ayrıca memurların gönüllerini hoş etmek için başka hediyeler vermeleri de gerekmektedir.¹⁸⁸

Argun Aka 657/1258 yılında Horasan'a, başkentte işlerin nasıl halledildiğini öğrenerek geri döndü. Soruşturma ve yargılama usullerini en ince ayrıntısına kadar gördü ve malî konularda soruşturma başlattı. Soruşturma sürecinde suçlu bulunan vergi memurları cezalandırıldı. Daha sonra kopçur ve nüfus sayımı için Gürcistan'a gitmeden önce, Arran'da bulunan Hülâgû'nun yanına geldi. Hülâgû'ya devletin sorunlarını muhteva eden raporunu sundu. Buradaki nüfusu saydı ve halkı binerli guruplara ayırdı. Daha önce on kişi için belirlenen yetmiş dinarlık vergi miktarının askerlerin, yamın ve ulagların giderlerini karşılayamamasından dolayı ilave vergiler ekledi. Bu vergileri taksitler halinde toplama kararı aldı. Bu sistem öncesinde ise toprak sahiplerinin on arazisi varsa bunların her birisinden ayrı vergi tahsis ediliyordu. Kopçur vergisi ile beraber bin dinar vergi veren toprak sahiplerinin ödediği miktar on dinara kadar düştü. Bu durum zenginlerin lehine oldu ve kazançları arttı. Kazançları artan zenginler için yeni vergiler eklenmedi. Fakirlerin ise ödeme durumu daha zorlaştı. Bu durumun farkına varan Argun Aka çözüm için Mengü Han ile görüştü. Mengü Han'ın isteğince zenginlerden beş yüz dinar fakirlerden bir dinar alınarak masrafların karşılanması emredildi.¹⁸⁹

672/1273 yılında Argun Aka, Gürcistan ve Ermenistan'a tekrar geldi ve bu coğrafyada yeni bir nüfus sayım işlemi gerçekleştirdi.¹⁹⁰

2.1.3. Abaka Han'ın Horasan'a Vali Olarak Gönderilmesi ve Atabeglik

Horasan, İlhanlıların hâkimiyeti altına girdikten sonra, Moğollara bağlı diğer devletlere karşı sınır güvenliğinin korunması amacıyla şehzadeler hükümdarı temsilen vali vasfıyla Horasan'a gönderildi. Buna bağlı olarak Hülâgû ile beraber Horasan bölgesinin bir şehzade sancağı olarak kullanıldığı düşünülebilir. Şehzadelere, büyük emirler arasından seçilmiş bir atabeg de eşlik ederdi. Hülâgû'da 662/1263 yılında oğlu Abaka'yı Horasan'a vali olarak gönderdi. Horasan'ın son umumi valisi olan Argun Aka'yı da şehzade Abaka'nın yanında danışman olarak görevlendirdi. Kaynaklarda net bir ifadeyle belirtilmese dahi Argun Aka'nın üstlenmiş olduğu bu danışmanlık görevine bağlı olarak atabeglik statüsünde olduğu sonucuna

¹⁸⁷ Bir ölçü birimi olan ritl bulunduğu yere göre farklı değer karşılığı vardı. Örneğin İran'da 1 ritl, 1040 dirheme karşılık gelirken, İstanbul'da 876 dirheme karşılık gelmektedir. Walther Hinz, "İslam'da Ölçü Sistemleri" **Türklük Araştırmaları Dergisi**, (5), 1989, 39.

¹⁸⁸ Kiragos, **Moğol İstilasları 1220-1265**, 127-128.

¹⁸⁹ Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, 429-431.

¹⁹⁰ Galstyan, **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, 69.

ulaşılabilir. Hülâgû'nun başlatmış olduğu bu uygulama ile beraber hükümdar olması beklenen şehzadelerin bir atabeg eşliğinde tecrübe edinme olanağı oluşmuş oldu.¹⁹¹

Hülâgû Han, İlhanlı Devleti'ni kurmadan önce Horasan bölgesi Çağatay Hanlığı'nın himayesi altında yer alıyordu. İran'da, İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla beraber bu bölgenin himayesi el değiştirdi. İki devlet de Horasan'ın zenginliklerinden ve geniş otlaklarından faydalanmak istiyordu. Buna bağlı olarak iki Moğol Devleti bu bölge için sürekli mücadele içinde yer aldılar.¹⁹² Hülâgû Han, Şehzade Abaka'yı ve atabegi Argun Aka'yı Horasan'a göndererek bölgedeki siyasî nüfuzunu arttırmayı amaçlamış olması muhtemeldir.

2.1.4. Abaka Han'ın Atabegi Olarak Argun Aka

Hülâgû 19 Rebiülâhîr 663/ 8 Şubat 1265 tarihinde hastalığına yenik düşerek öldü.¹⁹³ Ölüm haberini iletmesi için veliahtı olarak gösterilen ve Mazenderan'da kışlamakta olan Abaka'ya elçiler gönderildi. Abaka'nın yanında bulunan Argun Aka da davet edildi. 19 Cemâziyelevvel 663/ 9 Mart 1265 tarihinde Abaka yas yerine ulaştı. Yas töreninin sona ermesiyle beraber hatunlar, şehzadeler, damatlar ve Argun Aka gibi emirler bir araya gelerek Abaka'nın tahta oturması hakkında fikir alışverişinde bulundular. 3 Ramazan 663/19 Haziran 1265 tarihinde Abaka tahta oturarak yeni han oldu.¹⁹⁴ Tahta çıktıktan sonra kendisinin yanında Argun Aka, Suncak Noyan, Şiktur Noyan, Samagar Noyan ve daha birçok tecrübeli emirler yer aldı.¹⁹⁵ Abaka Han tahta çıkmasının ardından devlet adamlarının tayin ve görevleri ile ilgili düzenlemeler yaptı. Bu dönemde İlhanlı Devleti'nin ikta işlerini idare eden Argun Aka'yı yine aynı görevde bıraktı.¹⁹⁶ Bununla beraber Abaka Han döneminde Argun Aka'nın kaynaklarda isminin zikredilmesi daha az olmuştur. Zikredilen kısımlar ise birkaç askerî faaliyet ile sınırlı kalmıştır.

Bir başka Moğol Devleti olan Çağatay hükümdarı Barak, Horasan'ı işgal etmek için bazı girişimlerde bulundu. Mahmud Yalavaç'ın oğlu Mesud Yalavaç'ı İlhanlı sarayına göndererek sahte bir barış göstergesinde bulundular. Başka bir elçilik heyeti de Abaka Han'ın kardeşi Tubsin Oğul'un yanına geldi. Elçilik heyeti Badgis otağından, Gazne kapısı ve Sind

¹⁹¹ Kurban Durmuşoğlu, "Horasan'ın İdarî Bürokrasisinde İlhanlı Şehzâdeleri ve Devlet Adamları (1256-1335)", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 4 (1), 2021, 84; Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335)", 333.

¹⁹² İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri", **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3(3), 1997, 107.

¹⁹³ Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 479; Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 73.

¹⁹⁴ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 77.

¹⁹⁵ Caca Oğlu Nur El-din, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, 207.

¹⁹⁶ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 79.

Nehri kıyısına kadar olan yerlerin kendilerine ait olduğunu bu sebeple de Badgis Otlığı'nın terk edilmesini istedi. Böylelikle Çağataylıların gerçek niyetini anlayan İlhanlı Devleti ile Çağataylılar 667/1269 yılında karşı karşıya geldi. Barak'ın Ceyhun Nehri'ni aşan 100.000 kişilik ordusu Horasan'ı iki koldan işgal etti.¹⁹⁷ İlhanlı ordusunun sağ tarafında Tubsin Oğul ve Hindû Noyan, sol tarafında ise Yeşmut, Suntay, Burultay yer alırken merkezde ise Argun Aka yer alıyordu. Barak'ın komutanlarından Celayirtay, Argun Aka'ya saldırdı ve onun yenilerek geri çekilmesine sebep oldu.¹⁹⁸ Neticede Tubsin Oğul ve Argun Aka, Barak'ın ordusuna karşı mağlup olarak Mazenderan'a çekildiler. Tubsin Oğul, Barak'ın geldiği haberini iletmesi için Abaka'ya elçiler gönderdi. Argun Aka da orduyu düzenleme işi ile meşgul oldu. Abaka, 4 Ramazan 668/27 Nisan 1270 tarihinde ordusuyla beraber Azerbaycan'dan, Rey'e doğru yola çıktı. Rey'e geldiği zaman kardeşi Tubsin Oğul ve Argun Aka onun huzuruna çıktı. Bu iki isme han tarafından ikramlarda bulunuldu.¹⁹⁹ Çağataylılar ve İlhanlı Devleti 668/1270 yılında tekrar karşılaştı. Bu sefer Barak'ın karşısına Abaka bizzat çıktı ve onu mağlup etti. Barak, Buhara'ya kadar çekilmek zorunda kaldı. 669/1271 yılında Abaka'nın ordusu Ceyhun Nehri'ni aştı ve Çağatay Hanlığı'nın sınırlarından girdi. Zor durumda kalan Barak daha sonra ihtilafli bir şekilde öldü. İlhanlı Devleti bu mücadeleden galip ayrılmış oldu.²⁰⁰

2.2. SARTAK NOYAN

Sartak Noyan Moğolların, Celayir²⁰¹ kabilesindedir. Cengiz Han'ın ordusunda binbaşılık görevi yapan Okay ve Karacu kardeşlerin neslindedir. Babası Saba Noyandır. Saba Noyan da ataları gibi Cengiz Han'ın hizmetinde bulunmuştur. Merkitliler, Cengiz Han'ın eşi Börte'yi kaçırdıktan sonra kendisini Karayitli Tuğrul'a teslim etmişlerdi. Saba Noyan da, Börte'yi almak için elçilik vasfıyla Tuğrul'a gönderilmişti.²⁰²

Hülâgû, batıya gelirken maiyetinde Celayir kabilelerinden bir tanesinin reisi olan Sartak Noyan'da bulunuyordu. 655/1257 yılında Hülâgû Bağdat'ı fethetmek için yola çıktığında maiyetinde bulunanlardan Luristan Atabegi Tekle, halifenin katledilmesinden, halkın içerisine

¹⁹⁷ İbrahim Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-680/1265-1282)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021, 41-45.

¹⁹⁸ Coşkun, **Kert Hanedanlığı**, 78.

¹⁹⁹ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 89-94.

²⁰⁰ Mustafa Kafalı, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, 111-112.

²⁰¹ Celayirliler, Onon ırmağı kıyılarında ve Karakurum dolaylarında göçebe olarak yaşamlarını idame ettiren bir Moğol kabilesidir. 10.yüzyılda Cengiz Han'ın ataları ile dostluk kurmuşlardır. Cengiz Han'ın gerçekleştirmiş olduğu seferlerde yardımcı kuvvet olarak yer almışlardır. Daha sonra ki süreçte de bir kısmı İlhanlıların maiyetinde İran ve Irak coğrafyasına gelerek burada yaşamışlardır. Muzaffer Ürekli, "Celâyirliler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1993, 264.

²⁰² Bülent Yılmaz, **Celayirliler Kabile Devlet** (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002, 41; D'ohsson, **Moğol Tarihi**, 141.

düşmüş olduğu müşkül durumdan ve Müslümanların yenilmesinden dolayı derin üzüntü duydu. Onun yaşamış olduğu üzüntüyü Hülâgû'ya söylediler. Hülâgû'nun bu durumdan haberdar olmasından dolayı Tekle, Luristan'a geri döndü. Bunun üzerine Bağdat'ın fethinde bulunan Sartak Noyan ve Kitbuka Noyan, Hülâgû'nun emriyle Tekle'yi yakalamak için beraber Luristan'a geldiler. Tekle bu haberi duyduktan sonra Mancest Kalesi'ne sığındı. Hülâgû'nun kendisine güven vermesinden sonra kaleden çıktı ve teslim oldu. Ardından Hülâgû'nun huzuruna çıkarılmak üzere Tebriz'e getirildi. Fakat Tekle yargılandıktan sonra suçlu bulunarak öldürüldü.²⁰³

Abaka Han döneminde ise şehzade Argun'un atabegi olarak Horasan'a gönderildi. Horasan ve Mazenderan bölgelerinin ordu emirliğini yaptı. Sartak Noyan yapmış olduğu ehil işler ile Abaka Han'ın takdirini kazandı. Buna bağlı olarak han tarafından kendisine Muga'nın Kızılağaç bölgesinden Nişabur'a kadar olan yerler bırakıldı. Sartak Noyan'ın, Kaçar adında oğlu bulunmaktadır.²⁰⁴

2.3. CÛCGAN

Kaynaklarda kendisi hakkında yeterli bilgi bulunmayan Cûcgan, Bargût kabilesine mensup bir emirdir. Şehzade Argun'un, Abaka tarafından Horasan valiliğine gönderildiği dönemde ikinci atabegi olarak görev yapmıştır.²⁰⁵ Aynı anda iki atabeg olması pek yaygın bir durum değildir. Emir Cûcgan'ın kaynaklarda yer almamış olmasının nedeni geri planda kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

2.4. BURAKÇİN İGAÇI

Reşîdüddin Fazlullâh, Burakçin İgaçi için Geyhatu'nun yetişmesinde emeği geçen kişi olduğunu ve devlet içerisinde itibarlı bir konumda olduğunu söylemektedir. Onun bu özelliğine baktığımızda kendisinin bir nevi atabeglik ya da danışmanlık görevini yürüttüğü sonucuna ulaşabiliriz. Nitekim Sadreddin-i Zencani büyük bir miktar hediye ile Burakçin İgaçi'nin yanına gelerek kendisinden vezirlik makamını alma konusunda yardım istedi. Bu durum Burakçin İgaçi'nin Geyhatu üzerindeki etkisini göstermektedir.²⁰⁶

²⁰³ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 435.

²⁰⁴ Abbasqulu Ağa Bakıxanov, *Gülüstan-i İrəm*, Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakü 2000, 72; Yılmaz, *Celayirliler Kabile Devleti*, 42.

²⁰⁵ Reşîdüddin Fazlullâh, *Şu'ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)*, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma nu. 2937, vr. 143-146; Durmuşoğlu, "Horasan'ın İdarî Bürokrasisinde İlhanlı Şehzâdeleri ve Devlet Adamları (1256-1335)", 84; Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335)", 335.

²⁰⁶ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 180.

Geyhatu ve Şehzade Baydu arasında içki sofrasında yaşanan bir kavgadan dolayı Geyhatu, şehzade Baydu'nun öldürülmesini istedi. Geyhatu kısa bir süre sonra bu konudan pişmanlık duymaya başladı. Baydu'yu affetme niyetinde bulunduğu sırada bazı kesimler onun öldürülmesi gerektiği konusunda Geyhatu'yu ikna etmeye çalıştı. Fakat şehzade Baydu, Burakçin İgaçi'nin tesiriyle serbest bırakıldı ve eski ordugâhına geri döndü.²⁰⁷

2.5. EMİR NEVRUZ

Emir Nevruz, İlhanlı Devleti'nin önemli atabeglerinden Oyratlı Argun Aka'nın oğludur. Bunun yanı sıra Abaka Han'ın eşi Kukutay'dan olan kızı Togançuk hatun ile evlenmiş böylelikle gürehanlık elde eden Emir Nevruz hanedanlık ile olan ilişkilerini geliştirmiştir.²⁰⁸

2.5.1. Emir Nevruz'un Siyasî Faaliyetleri

2.5.1.1. Ahmed Teküdar ve Argun Han Mücadelesinde Emir Nevruz'un Rolü

Ahmed Teküdar, 1282 yılında Meraga yakınlarında toplanan kurultayda Abaka'nın ardından şehzade Argun'un muhalif tutumuna rağmen İlhanlı tahtına çıktı. Ahmed Teküdar, atalarının dininden ayrılarak İslamiyet'i benimsedi. Kendisini çok fazla dini işlere adadı ve yönetimi annesi Kutı Hatun'un ellerine bıraktı. İlhanlı Devleti'nin ezeli düşmanları olan Memlûklüler ile ittifak yapmak gayesiyle dönemin önemli âlimlerinden Kutbiddin-i Şirazi'nin de içinde olduğu bir heyeti Kahire'ye yolladı fakat müspet bir sonuç elde edemedi. Memlûk Sultanı Kalavun, Ahmed Teküdar'ın kardeşi şehzade Kongurtay'ın Anadolu'da yaratmış olduğu kötü havayı sebep göstererek barışa yanaşmadı. Kurultayın ardından Horasan'a dönen Abaka'nın en büyük oğlu Argun, bu durumlardan rahatsızlık duydu ve amcasını tahtan indirmenin yollarını aradı. Şehzade Kongurtay ve Argun, Ahmed Teküdar'a karşı suikast girişiminde bulunmak istediler fakat bu durumdan önceden haberdar olan Teküdar, Kongurtay'ı yakalattı ve 1283 yılında Karabağ'da öldürttü. Daha sonra damadı Alınak'ı, Argun'u yakalaması için görevlendirdi.²⁰⁹

Bu haberi duyan Rey baskakı Kadı Rızaeddin, Argun'un huzuruna çıkarak onu durumdan haberdar etti. Ahmed Teküdar'ın ordusu, Argun'un himayesinde bulunan üç yüz sanatkârın evini yağmaladılar ve alı koydular. Bunun akabinde tedbirler alan Argun, Emir Nevruz'un da kendisinin emrinde yer alan bir tümen Karauna ile orduya dâhil olması için elçi gönderdi. 16 Safer 683/4 Mayıs 1284 tarihinde iki ordu karşı karşıya geldi. Savaş esnasında

²⁰⁷ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 184; Abû'l-Farac, *Abûl-Farac Tarihi* (II), 641-653.

²⁰⁸ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 76.

²⁰⁹ Hamid Algar, "Ahmed Teküdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989, 139; Faruk Sümer, "Argun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1991, 355.

Alınak'ın atının yalnız olduğunu gören Argun atın yakalanmasını istedi. Emir Nevruz kemendiyle atı yakaladı. Argun atı ona hediye etti. Savaşın ilerleyen safhaları Argun'un aleyhine döndü. Bunun üzerine barış teklif etmek isteyen Argun, Emir Nevruz'un kardeşi Lekzi ile Buka'yı elçi olarak gönderdi. Ahmed Teküdar, Argun'un kendisinin gelmesini veya şehzade Geyhatu'yu göndermesini şart koştu. Bunun üzerine Buka geri dönmek istedi ve daha sonra Ahmed Teküdar ile Harrakan Ovasında buluşmak üzere karar aldılar. 30 Rebiyülevvel 683/16 Haziran 1284 tarihinde Buka beraberinde şehzadeler Geyhatu, Tuka Timur ve Suka ile ümeradan Emir Nevruz ve Buralgı beraber geldi. Ahmed Teküdar'ı burada göremeyince Buka incindi ve ertesi gün Emir Nevruz ve Buralgı'yı geri gönderdi. Emirlerin kendisini beklememesine sinirlenen Ahmed Teküdar ile arası açılan Buka, Argun'a daha çok yaklaştı. Argun gece vakti beraberinde Buralgı, Emir Nevruz, Bukday Ahtaçi ve Tarbay ile Kuçan'dan Kelatkuh'a geldi. Sabah olduğunda ise yanında neredeyse kimse kalmadı. Alınak'ın, Argun için geldiğini bilen Nevruz oradan ayrılmasını istediysede isteği kabul görmedi. Emir Nevruz'un kardeşi Lekzi ve onun eşi Ahmed Teküdar'ın himayesine geçtiler. Bu durum iki kardeşin karşı karşıya kalmasına neden oldu. Lekzi, Ahmed Teküdar'ın izniyle Argun'u almaya geldi ve Kutluk Hatun'un ordasını yağmaladı. Emir Nevruz kardeşini sorguladı ve bu işten onu men etti. Lekzi kardeşinin atının gemini tuttu ve Ahmed Teküdar'a hizmet etmesi gerektiğini söyledi. Emir Nevruz elini kılıcına götürdü ve "canım olduğu sürece Argun'dan yüz çevirmeyeceğim. Onun yaşaması için yaşamak istiyorum ve ne mutlu ona ki dünya bir karar üzerine kalmıyor" diyerek kardeşinin teklifini reddetti. Onu yanına çekemeyeceğini anlayan Lekzi aldığı ganimet ile birlikte Ahmed Teküdar'ın yanına döndü.²¹⁰

Netice itibariyle bu mücadele Ahmed Teküdar'ın, şehzade Kongurtay'ın ailesi tarafından öldürülmesiyle sonuçlandı. Argun ise yerini sağlamlaştırdı ve İlhanlıların yeni hanı oldu. Argun Han memleketi içine düştüğü müşkül durumdan kurtarmak için yarlıklar çıkardı ve yeni atamalar gerçekleştirdi. Şehzade Çuşkab ve Şehzade Baydu'yu Bağdat ve Diyarbakır'a, Şehzade Hülacü ve Şehzade Geyhatu'yu Rum'a, amcası Acay'ı Gürcistan'a, oğlu Gazan'ı Horasan, Mazenderan, Kumis ve Rey memleketlerine atadı ve idarelerine bıraktı. Şehzade Gazan'a yardımcı olmaları için şehzade Kinşu ile Emir Nevruz'u da Horasan emirliğine tayin etti.²¹¹ Hülâgû ile beraber Horasan'a gönderilen şehzadelerin başında atabeg görevlendirilmeye

²¹⁰ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 137-142.

²¹¹ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, 61; Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 152.

başlanmıştı. Argun'un, Şehzade Gazan'a yardımcı olarak atadığı Emir Nevruz da atabeg statüsü ile Horasan'a geldi.²¹²

2.5.1.2. Emir Nevruz'un İsyanı

Gazan'ın şehzadeligi döneminde karşılaştığı en büyük tehlike atabegi Emir Nevruz karşısında oldu. Argun'un döneminde Horasan'ın idaresiyle görevlendirilen şehzade Gazan ve atabegi Emir Nevruz arasında anlaşmazlık zuhur etti. Anlaşmazlığın temelini Argun'un tahta çıkmasında önemli bir rol üstlenen Emir Buka ve bazı devlet adamlarının şehzade Gazan tarafından 687/1289 yılında öldürülmesi oluşturdu. Bu ölümlerden etkilenen Emir Nevruz merkeze olan güvenini kaybetti. Buna bağlı olarak Emir Nevruz Zilhicce 687/ Ocak 1289 tarihinde düşmanların saldırılarına karşı hazırlık yapmak bahanesiyle şehzade Gazan'dan izin alarak Horasan'dan ayrıldı ve uruğunun kışladığı Dere-yi Husrev'e geldi. İlkbahar olunca kendisi şehzade Gazan tarafından huzura çağırıldı fakat ayağının ağrıdığını ileri sürerek Horasan'a dönmedi. Emir Nevruz'un annesi, eşi ve kardeşleri de yapılacak olan bir düğünü sebep göstererek şehzadenin yanından ayrıldılar. Şehzade Gazan, Horasan'dan ayrılıp Radkan tarafına giderken atabegi Emir Nevruz'a, Sadak adında bir elçi yolladı. Emir Nevruz, elçiye karşı iyi davranmadı ve onun ağzından zorla kendisi hakkında bilgi almaya çalıştı ve onu hapsedti. 27 Rebiyülevvel 688/ 20 Nisan 1289 tarihinde Keşrud mevkiisinde konaklayan şehzade Gazan'ın ordasına saldırdı. Bu saldırıdan şehzade son anda emir Kutlukşah'ın yardımıyla kurtuldu. Fakat şehzade Gazan'ın emirlerinden Buka'yı orada öldürdü. Esir düşen diğer emirleri de hapsederek yanında tuttu.²¹³

Emir Nevruz, İlhanlı Devleti'nin vilayetlerine "Hülacu yarlığindin, Kinşu buyrukindin" yazılı mektuplar gönderiyordu. Şehzade Hülacu'nun, Emir Nevruz'u desteklediği yönünde söylentileri de duyan şehzade Gazan bu olayın doğruluğunu anlamak üzere Mazenderan'a hareket etti. Şehzade Hülacu kaçmaya çalışmasına rağmen Gazan'ın Emirlerden Mulay ve Bayançar Seng-i Sevad civarında onu yakaladılar. Evlerini yağmalamak suretiyle tahrip ettiler. Hülacu'nun durumu inkâr etmesi bir sonuç vermedi ve Argun Han'a gönderildi. Bunun akabinde isyanı sonlandırmak isteyen şehzade Gazan, Habuşan, Tus ve Radkan'a hareket etti ve atabegi ile İncesu bölgesinde karşı karşıya geldi. Gazan'ın ordusu zafiyet gösterdi ve Emir Nevruz, Kinşu ile Tigna'nın karşısında duramadılar. Askerlerin geri kaçmasına mani olamayan Gazan'ın kendisi de Cüveyn'e çekildi. Emir Nevruz ise Gazan ile olan mücadelesinden önce

²¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, 188; Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", 336.

²¹³ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 198-199; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 63.

Emir Aladu ve Karaunasların, evine saldırdığı haberini aldı ve onları yakalamak için peşlerine düştü. Fakat başka bir İlhanlı ordunun üzerine geldiğini öğrenince Cermkan taraflarına yöneldi, yolunun üzerinde bulduğu bütün hayvanlara sahiplerinin kim olduğunu ayırt etmeksizin el koydu.²¹⁴

Şehzade Gazan ile Emir Nevruz'un süregelen mücadelesine paralel olarak, Emir Buka'da Argun Han'ı tahttan indirmeye teşebbüs etti. Argun Han, Buka'yı bertaraf etti. Merkezi otoriteyi güçlü tutmaya çalıştığından dolayı Emir Nevruz'a yardım ettiği söylenen şehzadelere Hülacü, Kara Nokay ve Cuşkab yakalanarak Girdkuh kalesine hapsedildi. Bu hamlesiyle Emir Nevruz'un elde ettiği yardımları azaltarak onu müşkül duruma düşürmek istemesi muhtemeldir. Ardından Argun Han oğlu Gazan'ın isyanı bastırmasına yardımcı olması için şehzade Baydu ve bazı tecrübeli emirlerinden oluşan bir orduyu Horasan'a gönderdi.²¹⁵

Argun Han'ın izlemiş olduğu bu stratejiler Emir Nevruz'un elini zayıflattı. Emir Nevruz içine düştüğü bu durumdan kurtulmak adına Ögedey Kağan'ın torunu şehzade Kaydu'ya sığındı. Kaydu durumu sorduğunda kendisine iftira atıldığını söyleyen Emir Nevruz, babası Argun Aka'nın geride bırakmış olduğu itibar sayesinde kısa sürede kabul gördü ve bir süre misafir edildi. Bu sığınmaya bağlı olarak Çağatay Hanlığı, uzun zamandır tartışma yaratan Horasan topraklarına doğrudan müdahale etme fırsatını elde etti. Kaydu tarafından Emir Nevruz'un emrine Yasa'ur ve Köpek gibi tecrübeli emirleri ile şehzade Eyukân-ogül ve Örüğ-temür'ün de yer aldığı 30.000 kişiden oluşan süvari birliği tahsis edildi. Tahsis edilen ordunun daha güçlü hale gelmesi için kendi oğlu Sârbân'ın himayesinde Maverâünnehr'deki askerlerden bazılarını ve Ögedey soyundan gelen başka şehzadelerin de katılmasını emretti. Emir Nevruz ve ordusu 690/1291 yılında Horasan'a girdi. Tus ve çevresi yağmalandı. Şehzade Gazan, Çağatay ordusunun büyüklüğünü ve kendi ordusunun dağınıklığını göz önünde bulundurarak Meşhed'e kadar çekildi. Herat'ta konaklayan Kutlukşah'ın ordusu kendisine katıldı. Diğer emirlerin de kendisine katılmasını beklerken çekilmeye devam etme kararı aldı. Bu esnada Çağataylı ordusunun öncü birlikleri ile savaşmaya devam ediyorlardı. Çağataylılar Nişabur'u kuşattı ancak direniş karşısında başarılı olamadılar. Netice itibariyle şehirleri yağmalamaktan ve halkı zora sokmaktan ileri gidemeyen Çağataylı ordusu yapılan sayım ile beraber 5.000 kişi kaldıklarını gördü. Bu durum şehzadeler ile Emir Nevruz'un arasının açılmasına neden oldu.²¹⁶

²¹⁴ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 199-202; Alç, "Cankurbanlılardan (Canikurbanîler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasî Faaliyetleri", 353.

²¹⁵ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 165-166; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 66.

²¹⁶ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 67-69.

Şehzade Gazan ve Emir Nevruz arasında ki mücadele devam ederken Argun Han öldü. Argun Han'ın yerine kardeşi şehzade Geyhatu emirlerin görüşleriyle yeni Han ilan edilerek tahta geçti. Bu taht değişikliği Emir Nevruz'un durumunda olumlu bir değişiklik yaratmadı. Gücünün azaldığını bilen ve isyanın başından beri aynı yerinde olduğunu anlayan Emir Nevruz, eşi Togaçuk Hatun'un da güçlü telkinleri ile şehzade Gazan'a itaat etme kararı aldı. İlk önce akrabası olan Timur Hatun'u elçi olarak şehzadenin huzuruna gönderdi fakat müspet bir netice elde edemedi. Muharrem 694/Aralık1294 tarihinde kendine bağlı nökerlerden Satılmış ve İsen Buka'nın da içinde yer aldığı yeni bir heyeti gönderdi. Yaptıklarından pişmanlık içinde olduğunu ve eğer bağışlanması kabul edildiği takdirde bu isyankâr tutumuna son verileceği iletildi. Gazan bu yaşanan gelişmeden mutluluk duydu ve Emir Nevruz'u affettiğini bildirdi. Bu affin ortaya çıkmasında özel sebeplerin olması muhtemeldir. Uzun süredir isyanlardan dolayı Horasan büyük bir tahribat gördü ve bu durum halkın yaşamını tehdit ediyordu. Amcasının tahta geçmesinden de çok hoşnut olmayan Gazan muhtemel bir taht mücadelesi sırasında Emir Nevruz gibi tecrübeli bir emirin karşısında değil onun yanında yer almasının daha iyi olacağını düşünmüş olması da muhtemeldir. Gazan, bu barışmanın akabinde memleket işlerini, yine halkın ve askerî işlerin önemli bir kısmını Emir Nevruz'un idaresine bıraktı. Onun makamını yükseltti.²¹⁷

Emir Nevruz'un isyanı sürecinde tahribata uğrayan tek bölge Horasan ile sınırlı kalmadı. Nişabur bölgesi de isyandan ve Emir Nevruz'un da tetiklediği Çağataylı saldırıları neticesinde büyük bir tahribat gördü ve eski önemini yitirdi.²¹⁸ En çok etkilenen bölgelerden birisi de Herat oldu. 688/1289 yılında Emir Nevruz'un idaresi altında Abaçi, Herat'a girdi ve şehri yağmaladı. Halk bu durum karşısında şehri terk etmek zorunda kaldı.²¹⁹

2.5.1.3. Şehzade Gazan ile Baydu Mücadelesinde Emir Nevruz

Geyhatu'nun tahta çıkmasından sonra iktisadî ve siyasî alanda yapmış olduğu uygulamalar devletin aleyhinde seyir etti. Kararsız ve savurgan bir tutum sergilemesinin yanı sıra hanedan üyelerine karşı takınmış olduğu kötü tavırları yüzünden şehzade Gazan ve Baydu ile de arası açılmıştı. Nitekim Baydu, Geyhatu Han'ın bu kötü imajını kendi lehine çevirmek için asker ve sivil bürokrasiyi yanına çekti. Baydu ve Geyhatu Han arasında 3 Cemaziyelevvel 694/ 21 Mart 1295 tarihinde Hemedan yakınlarında savaş zuhur etti. Geyhatu yenilerek

²¹⁷ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 218-222.

²¹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul 2007, 150.

²¹⁹ Coşkun, *Kert Hanedanlığı*, 100.

Mugan'a kaçtıysa da daha sonra yakalanarak idam ettirildi. Baydu ise İlhanlı Devleti'nin yeni hanı ilan edildi.²²⁰

Geyhatu'nun öldürülme şekli ve Baydu'nun yeni han olmasından dolayı şehzade Gazan rahatsızlık duydu. Buna ek olarak ikinci sınıf emirlerin hadsizlik ederek yönetime karışması Gazan'ı rahatsız eden başka bir husus oldu. Cengiz Han yasalarına aykırı olan bu durumun çözülmesi için şehzade Gazan tarafından Mulay ve Yağmış adındaki elçiler Baydu'nun huzuruna gönderildi. Emirlerin kendilerine teslim edilmesini ve yargılanmaları gerektiğini söylediler. Bununla birlikte iki taraftan da elçiler gelip gitmeye devam etti. Mücadelenin ilk safhası bu şekilde gerçekleşti. Gazan yanındaki asker sayısının azlığından dolayı çekingen davranıyordu. Tecrübeli olan Emir Nevruz ise telkinler ile Gazan'ı güçlü tutmaya çalışıyordu. Nitekim Geyhatu'nun öldürülmesinden rahatsızlık duyan bazı emirlerde Baydu'yu terk ediyorlardı. Gazan ordusunu hazırlayarak Baydu'nun üzerine harekete geçti. Ordunun sağ kanadında Kutlukşah, sol kanadında Nurin Aka yer alırken merkezde Gazan, şehzadelerden Suka ve Buralgi ile Emir Nevruz yer alıyordu. İki taraf arasındaki fiili mücadele 5 Recep 694/21 Mayıs 1295 tarihinde gerçekleşti. Küçük çaplı bir savaşın neticesinde takriben 700-800 asker öldü.²²¹

Gelişmelerin aleyhinde seyir edeceğini düşünen Baydu ve emirleri, Gazan'ı oyalamak için sulh teklifinde bulundular. Teklife göre Horasan, Mazenderan, Irak-ı Acem, Fars, Şebankare, Huzistan, Loristan bölgeleri şehzade Gazan'ın idaresi altında bırakılacaktı.²²² Gazan atalarından kalan askerlerin karşı safta yer almasına rağmen bu şekilde ölmelerini istemediğinden dolayı Baydu'nun barış teklifine yanaştı. Emir Nevruz bu barışın gerçek nedenini anlamış olmasına rağmen Gazan'ı ikna edemedi. Gazan ve Baydu barış konusunda mutabık olduktan sonra emirlerde kendi aralarında barış konusunda anlaştilar. Kutlukşah, Nurin Aka gibi emirler Moğolların âdeti olan altın kâsede içki içti. Emir Nevruz, Buralgi ve Mulay gibi Müslüman olanlar ise Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettiler. Akabinde Emir Nevruz, Gazan'a Müslüman olması için teklifte bulundu. Gazan teklifi kabul etti ve eğer bu beladan kurtuldukları takdirde İslamiyet'in gerekliliklerini yerine getireceğine söz verdi. Emir Nevruz, şehzadeye işlenmiş değerli bir taş hediye etti. Gazan, Siyahkuh mevkiine doğru yöneldi. Emir

²²⁰ Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul 1996, 45.

²²¹ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 222-224; Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, 84-86.

²²² Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 224; Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 488.

Nevruz'u Irak ve Fars beldeleri adına yarlığı alması, babası ve amcasının hatunlarını onların ordusuyla getirmesi için gerisinde bıraktı.²²³

Emir Nevruz, Baydu'nun huzuruna gittiği zaman Baydu ve emirleri tarafından göz hapsinde tutuldu. Kendisine yönelik hakaretler ve ölüm tehditleri yapılmasına rağmen Gazan'a olan bağlılığını gösteriyordu. Kötü davranışların bir sonuç getirmeyeceğini anlayan Baydu tarafı bunun üzerine Emir Nevruz'un kardeşi Lekzi Gürekan'ı aracı kıldılar. Kardeşine de Gazan'ın kulluğundan ayrılmayacağını söylesede içinde bulunduğu durumdan normal şartlar altında kurtulamayacağını anlayan Emir Nevruz, Baydu'yu aldatma yolunu tuttu. Gazan'ın yanına gidip onun başını getirmeyi vaat etti. Bu sözü duyan Baydu bu işi yapacağı takdirde kendisine çok sayıda hediye ve altın vereceğini söyledi.²²⁴ Baydu'nun, Emir Nevruz'u kazanmaya çalışması tecrübeli emirin bu mücadelede üstlendiği rolün önemini gösteren olaylardan bir tanesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira Emir Nevruz taraf değiştirdiği takdirde Gazan en önemli emirinin desteğinden yoksun kalmış olacaktı.

Emir Nevruz, Gazan'ın yanına döndükten sonra asker toplama sorumluluğunu kendi üzerine aldı ve Baydu'ya karşı düzenlenecek olan sefer için hazırlıklar yapmaya başladı. Şehzadeyi avla uğraşması için Mazenderan dağlarına gönderdi. Emir Nevruz'un amacı askerî bir eylemde bulunmadıklarını göstererek Baydu'yu aldatmaktı. Baydu da ahvalin ne olduğunu merak ettiğinden dolayı Gazan'a elçiler gönderdi. Elçileri Emir Nevruz bizzat karşıladı ve onları Gazan'ın yanına gönderdi. Daha sonra da iki taraf arasında elçiler bir müddet gelip gitmeye devam etti.²²⁵

Netice itibariyle şehzade Gazan ve Emir Nevruz, Baydu'ya karşı savaş yapmak istediklerdi. Uygun şartların oluştuğuna inanmasından sonra şehzade Gazan başta Emir Nevruz olmak üzere diğer emir ile şehzadelerden hazırlanmasını istedi. Yeni askerlerin toplanılması ve kendi ordusunu getirmesi için Emir Nevruz'u Horasan'a gönderdi. Ordu 12 tünden (takriben 120.000) oluşuyordu. 2 tümen öncü birlik olarak Emir Nevruz'un idaresi altında bulunuyordu. Baydu, Gazan'ın öncü birliğinin geldiğini öğrendikten sonra savaş hazırlıklarına başladı. Fakat kendi emirlerinden Togaçar, Sarban ve Buğday İdaci'nin Emir Nevruz'un birliğine katıldığını, yani güvendiği emirlerinin bazılarının Gazan'ın safında yer aldığını öğrendi. Bunun üzerine Emir Nevruz'un öncü birliklerine direnemeyeceğini anladı ve

²²³ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 224-226.

²²⁴ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 227; Abû'l-Farac, *Abûl-Farac Tarihi* (II), 653.

²²⁵ Abû'l-Farac, *Abûl-Farac Tarihi* (II), 653.

Gürcistan'a kaçtı. Emir Nevruz, Baydu'nun kaçmasını istemediğinden dolayı onun peşine düştü. Baydu yakalandı ve Gazan'ın emriyle öldürüldü.²²⁶

2.5.1.4. Gazan Han Döneminde Emir Nevruz'un Faaliyetleri

Şehzade Gazan Zilhicce 694/ Eylül 1295 tarihinde han olarak tahta geçti. Tahta geçmesinde büyük emeği olan emiri ve atabegi Nevruz'u kendisine naip olarak atadı.²²⁷ Gazan tahta geçmesinden kısa bir süre sonra varisi olarak gördüğü kardeşi Olcaytu'yu Horasan'a melik olarak gönderdi. Olcaytu, yoğun bir tahribata uğrayan Herat'ı canlandırılması ve yeniden imar edilmesi için Emir Nevruz'u görevlendirdi. Emir Nevruz, Herat'ı terk eden halkı geri döndürmek için bazı emirleri görevlendirdi. Şehre yeni idarî atamalar gerçekleştirdi. Adaletin sağlanması ve yolların güvenli hale gelmesi için reformlar yaptı. Şehre göçü özendirmeyle çalışarak nüfusu arttırmayı hedefledi. Şehir bayındır hale getirilince Emir Nevruz, Herat'a naip olarak Melik Rükneddin'i atamak istedi. Rükneddin bu teklifi inzivaya çekilmek ve bazı düşmanlarının kötülüklerinden korktuğu için nazikçe geri çevirdi. Bunun üzerine Rükneddin ile arasında sorun olan oğlu Fahreddin ikna edilerek Herat'a melik olarak atandı.²²⁸

Gazan Han tahta geçtikten sonra bazı idarî atamalar gerçekleştirdi. Buna bağlı olarak vezaret makamını elde eden Emir Nevruz, bütün uluslardan ve eyaletlerden sorumlu duruma gelmiş oldu.²²⁹ Emir Nevruz'un tecrübelerinden faydalanmak isteyen Gazan Han, kendisinden görüşlerini ve isteklerini bildirmesini istedi. Gazan Han tarafından İslamiyet'in kabul edilmesinden dolayı Emir Nevruz, ilk olarak yarlık ve misâllerin üzerinde kullanılan altının buna uygun olarak düzenlenmesini, hükümdarında İslami kaidelere özgü unvanlar almasını, vazifelendirilecek kişilerin belirlenmesi için divan sahiplerinin atamalarının yapılması, harap hale gelmiş beldelerin durumunun tespit edilmesi gerektiğini bildirdi. Bu istekler hanın nezdinde kabul gördü. Emir Nevruz her vilayete kendi naiplerini atadı. Kardeşi Hacı'yi divan ve ordu işlerinin, diğer kardeşi Nasiruddin Satılmış'ı ise beratların imza ve düzenlenmesi işleri ile sorumlu tuttu.²³⁰ Bu durum göz önüne alındığı zaman Emir Nevruz'un, Gazan'ın nezdinde büyük bir itibar sahibi, devletin içerisinde yüksek derecede nüfuz sahibi olduğu söylenebilir. Fakat onun bu ulaştığı güç ilerde olayların aleyhinde tezahür etmesine neden olacaktır.

²²⁶ Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, 455; Şîrâzî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, 196-197; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 104-107.

²²⁷ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 488.

²²⁸ Coşkun, *Kert Hanedanlığı*, 101-109.

²²⁹ Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 602.

²³⁰ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 111-112.

İlhanlı Devleti'nde oluşan siyasî değişimlerin bir dayanağı da dini sebeplerdi. Nevruz'un teşviki ile Müslüman olan Gazan'ın, İslamiyet'i kabul etmesi devletin içerisinde derin değişikliklerin oluşmasına neden oldu. Han ve veziri İslamiyet'in yayılması için beraber faaliyette bulundular. Put haneler ve kiliseler yıkıldı. Bunlardan bir kısmı camiye dönüştürüldü. Gayrimüslim halk cizye vergisine tabi tutuldu.²³¹ Yaşanılan bu din değişikliği muhtelif kesimlerce hoş karşılanmadı. Emir Nevruz'un, Müslümanları korumasından rahatsızlık duyan bazı Yahudi ve Hristiyan emirler ortak düşman olarak Emir Nevruz'u belirlediler. Abaka Han'ın yeğenleri Suka ve Taycu, Gazan'ı tahttan indirmek düşüncesiyle bu emirlere öncülük ettiler. Emir Nevruz'a karşı suikast girişiminde bulunmak istedilerse de bu durumun daha önceden duyulmuş olmasından dolayı bir sonuca varamadılar ve suikastçılar idam edildi. Bu yaşanan olayların neticesinde Emir Nevruz'un arası diğer emirler ile açıldı.²³²

2.5.2. Emir Nevruz'un İsyanı ve Öldürülmesi

Emir Nevruz'un önemli makamlara kendi akrabalarını ataması, Gazan Han'ın İslamiyet'e geçmesiyle beraber Gayrimüslimlerin yaşamış olduğu durumlar, ülkeyi kendi oğulları arasında pay etmeye çalışması doğal olarak bazı kesimlerin tepkisine yol açtı.²³³ Emir Nevruz'un sürekli olarak artan nüfuzu, Gazan Han'ın istediği otoritenin önündeki en büyük engeldi. Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda olayların Emir Nevruz'un aleyhinde seyir etmesi kaçınılmazdır. Emir Nevruz'un aleyhinde birleşen kesimin en güçlü dayanağı, elçisi Alameddin Kayser'in 17 Cemaziyelevvel 696/13 Mart 1297 tarihinde Bağdat'ta görülmesiydi. Gazan ve Baydu arasında yaşanan taht mücadelesi sırasında Emir Nevruz, kendilerinin Müslüman, düşmanlarının ise Budist olduğunu belirterek Memlûklüler ile ittifak yapmak arzusundaydı. Elçi haber vermek için geri döndüğünde Gazan, han olarak tahta geçtiğinden dolayı Emir Nevruz bu olayı Gazan Han'a gelen cevabı değiştirerek anlatmayı uygun gördü. Elçinin gönlü hoş tutularak gönderildi.²³⁴

Emir Nevruz tarafından mektubun muhtevasının değiştirildiğinin öğrenilmesi uzun sürmedi. Gazan Han, elçi Kayser'in ilk olarak araştırılması ve daha sonrada yakalanması için Bağdat'a adamlar gönderdi. Bağdat'ta yakalanan Kayser'in ağzından gerçekmiş gibi bir mektup yazıldı. Mektubun içeriğinin bir bölümünde Emir Nevruz'un, Memlûklüler ile ittifak yaparak kardeşleri ile beraber İran'ı ele geçirmek suretiyle teslim edeceği yazıyordu. Gazan, mektubu

²³¹ Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, 602; Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, 488; Spuler, *İran Moğolları*, 242.

²³² Spuler, *İran Moğolları*, 107-108.

²³³ Ömer Subaşı, "Moğol Neküderilerin Kökeni ve Faaliyetleri", *Bellekten* 83 (298), 2019, 871.

²³⁴ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 263.

okuduktan sonra Kayser'i idam ettirdi. Kayser ölmeden önce Emir Nevruz'un suçsuz olduğunu söylese de onun sözleri karşılık bulmadı.²³⁵ Emir Nevruz, Nişabur'da olduğu sırada kardeşi Orday Gazan yanına geldi ve yaşanan iftira olayını kendisine anlattı. Ayrıca Gazan Han'ın, Emir Nevruz'un kendisiyle birlikte ailesi ve sülalesindeki herkesin öldürüleceği yönünde ferman çıkardığını da söyledi. Bu durum karşısında müteessir olan Emir Nevruz'un halini gören askerler çevre kalelere sığınmak suretiyle yanından ayrıldılar. Geriye kalan sekiz yüz asker ile Nişabur'dan Herat'a doğru yola çıktı. Cam mevki civarında Danişmend Bahadır'ın himayesinde bulunan bin kişi ile mücadele etti ve mağlup oldu. Yanında bulunan askerlerin bazıları ile fikir ayrılığı yaşadı ve bir kısım asker kendisini terk ederek Murgab'a gitti. Emir Nevruz yanında kalanlar ile beraber Herat'a geldi ve İhtiyareddin Kalesi'ne sığındı. Herat hâkimi Melik Fahreddin ile arası iyi olduğundan dolayı kendisini himaye ettiler.²³⁶

Yaşanan bu durum üzerine Gazan Han'ın önemli emirlerinden Kutlukşah, Herat'a geldi ve şehri kuşattı. Şehrin surlarının sağlamlığından ve askerlerinin çekingen tavırlarından dolayı Kutlukşah, Melik Fahreddin'in kayınpederi olan Cam şeyhülislamından bu iş için yardımcı olmasını yoksa Herat ve Horasan'ın zarar göreceğini bildiren bir mektup yazdırdı. Bu mektup Kutlukşah'ın nişanı ile tamamlandıktan sonra casus vasıtasıyla önce Melik Fahreddin'e, o da Emir Nevruz'a teslim etti. Hacı Ramazan, Emir Nevruz'a, Fahreddin'i bu işler bitene kadar esir edelim diye öneride bulunmasına rağmen teklifini kabul ettiremedi. Bu konuşmaları işiten Sistanlı bir komutan olayı Melik Fahreddin'e anlattı. Buna bağlı olarak kendi eşrafiyla görüşen Fahreddin, Nevruz'u hileyle aldatıp Kutlukşah'a teslim etme kararı aldı. Kutlukşah tarafından şehri için amanname talep etti. Sözünün göstergesi olarak da Hacı Ramazan'ın başını kesip gönderdi. Sözlerin doğru olduğunu anladıktan sonra Kutlukşah ahitname hazırlattı. Bunun üzerine Melik Fahreddin, Emir Nevruz'u bağlı bir şekilde teslim etti. Kutlukşah, 23 Şevval 696/ 14 Ağustos 1297 tarihinde Emir Nevruz'un başını kestirip Gazan Han'a yolladı. Emir Nevruz'un başı oradan Bağdat'a gönderildi ve başı yıllarca Bab-ı Nuba kapısında ağacın üzerinde sergilendi. Emir Nevruz'un kardeşleri Narin Hacı ve Bulduk'u da orada öldürdüler.²³⁷ Aynı gün Melik Fahreddin tarafından Emir Nevruz'un akrabaları öldürüldü. Bu yaptığı yardımlardan dolayı Melik Fahreddin'in mevkiisi yükseltildi. Herat melikliği tekrar kendisinde kaldı.²³⁸

²³⁵ Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, 122-123.

²³⁶ Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid b. Hâfiz Ebrû, **Tarih-i Selâtin-i Kert**, haz. Mir Haşi Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1389, 92-93; Coşkun, **Kert Hanedanlığı**, 116-117.

²³⁷ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 267-270; Kazvîni, **Târîh-i Guzîde**, 604.

²³⁸ Coşkun, **Kert Hanedanlığı**, 120-121.

Emir Nevruz'un askerî sınıftan gelerek vezir olması ve bu durumunda etkisiyle devlet içerisinde önemli derecede nüfuzunu yükseltmesiyle birlikte devlete zor zamanlar yaşatmıştır. Buna bağlı olarak Emir Nevruz'un öldürülmesinden sonra askerî sınıftan vezir ataması uygulamasına son verildi.²³⁹

2.6. TOGAÇAR

2.6.1. Togaçar'ın Siyasî Faaliyetleri

Emir Togaçar'ın babası Kutubuka, Abaka Han'ın ordusunda Berke'ye karşı 3 Şevval 663/19 Temmuz 1265 tarihinde Çağanmuran yakınlarında yapılan savaşta yer aldı ve hayatını burada kaybetti.²⁴⁰

Ahmed Teküdar ve Şehzade Argun arasında yaşanan mücadelede Emir Togaçar Argun'un yanında yer alıyordu. Şehzade Argun ve şehzade Kongurtay anlaşarak Ahmed Teküdar'a karşı suikast düzenlemek istediler. Bu durumdan haberdar olan Ahmed Teküdar ve damadı Alınak durumu kontrolleri altına aldılar. Şehzade Kongurtay ve bazı emirler öldürüldü. Aralarında Togaçar'ın da olduğu bazı emirler ise hapsedildi. Şehzade Argun'un gelmesinden sonra bu emirler serbest bırakıldı.²⁴¹

Emir Buka, Şemseddin Cüveyni'nin öldürülmesinden sonra nüfuzunu ve mal varlığını arttırdı. Bu durum kendisine kibir getirdi ve Togaçar dâhil birçok emiri küçümsemeye başladı. Özellikle Emir Togan'ı iki kez cezalandırmasıyla birlikte kendisine karşı daha güçlü muhalif gurup oluşmasına zemin hazırladı. Sadreddin-i Zencani'nin, Buka'nın kendi padişahlığını kurduğu ve halkın Argun Han'ı değil Buka'yı tanıdığını ifade eden sözleri Argun Han'a ulaştırıldı. Han bu sözlerden incindi. Bu esnada Emir Buka hastalandı ve ona muhalif olan emirler ölmesi için uğraştı ancak kısa süre sonra iyileşti. Ona ait olan incü vilayetleri Emir Togaçar'a verildi. İtibarının azalmasından rahatsızlık duyan Emir Buka, Argun Han'ı tahttan indirmek için bazı emirler ile anlaştı. İsyanı meşru zemine oturtmak için şehzade Çuşkab'a haber gönderdi. Emir Togaçar ve diğer emirlerin Argun Han'ı aleyhinde doldurduklarını ve kendisinden uzaklaştırdığını söyledi ve onun tahta oturmasına yardım edeceğini bildirdi. Çuşkab, Emir Buka ile anlaşır gibi yapıp Argun Han'ı durumdan haberdar etti ve Emir Buka öldürüldü.²⁴²

²³⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Vezir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLIII, İstanbul 2013, 89.

²⁴⁰ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 80.

²⁴¹ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 136-137.

²⁴² Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 160-164.

Argun Han'ın hastalığının arttığı sırada Togaçar, Koncukbal, Tugal ile Togan kendi aralarındaki sorunları çözdüler ve başta vezir Sadüddeve olmak üzere kendilerine muhalif olanların aleyhinde ittifak ettiler. Sultan İdaci, Cuşi ve Kuçan 1 Rebiyülevvel/ 4 Mart günü öldürüldü. Ertesi gün Ordu Kiya ve Vezir Sadüddeve Emir Togaçar'ın evinde yargılandılar ve öldürüldüler.²⁴³

Argun Han'ın ölmesinden sonra emirler yeni hanın kim olacağı konusunda fikir ayrılığına düştü. Emir Togaçar, şehzadelere Gehyatu-Baydu arasında Geyhatu'nun değişken tavırlarından çekinen bazı emirler ile beraber Baydu'nun tahta geçmesi konusunda birleştiler. Fakat İlhanlı tahtına 12 Recep 691/ 29 Haziran 1292 tarihinde Gehyatu geçti.²⁴⁴ Geyhatu tahta geçtikten sonra karışıklık çıkaran bazı emirlerin yargılanmasını yaptı. Emirler fitneyi çıkaranların başında Togaçar ve Koncukbal olduğunu söylediler. Geyhatu, adı geçen emirlerin suçlarını itiraf etmesi üzerine affetti.²⁴⁵ Togaçar yeni hükümdarın ordusunda yer almaya başladı. Bağdat'ta şehzade Baydu isyan etti. Şehzade Baydu'ya yardımcı olmak suçuyla bazı emirler yakalandı ve Tebriz'de hapsedildi. Şehzade Baydu'nun isyanının bastırılması için Emir Ak-buka ve Emir Togaçar görevlendirildi. Fakat Ak-buka ve Emir Togaçar'ın aralarının bozulması Geyhatu'nun elini zayıflattı. Neticede şehzade Baydu'nun emri ile Geyhatu öldürüldü.²⁴⁶

Geyhatu'nun öldürülmesiyle beraber İlhanlı Devleti'ndeki yaşanan kanlı taht mücadeleleri tekrar zuhur etti. Şehzade Baydu ve şehzade Gazan karşılıklı mücadele içinde yer aldı. Emir Togaçar Baydu'ya, Şehzade Gazan ile olan mücadelesinde destek verdi. Fakat savaşın ilerleyen safhalarında Emir Togaçar beraberinde Sarban ve Bugday İdaci gibi bazı emirler ile beraber taraf değiştirdi ve şehzade Gazan'ın ordusuna katıldı. Bu olayın ardından Baydu'nun mücadele edecek gücü kalmadı ve tahtın yeni sahibi Gazan Han oldu.²⁴⁷

Esasen Emir Togaçar ve Gazan Han arasındaki ilişki bu siyasî olaylarla sınırlı kalmamaktadır. Zira Emir Togaçar, Gazan Han'ın atabegi olarak gösterilmektedir. Hatta atabeglik özelliğini kullanarak Argun Han'a bağlı olan emirleri katletti. Böylece Argun Han'ın hükümdarlık döneminin fiilen sona ermesini sağladı.²⁴⁸

²⁴³ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 171-172.

²⁴⁴ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 73.

²⁴⁵ Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, 178.

²⁴⁶ Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb*, 225.

²⁴⁷ Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, 455; Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, 104-105.

²⁴⁸ Hope, "The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", 337.

Gazan'ın, Han olmasına bağlı olarak Emir Togaçar için yeni bir dönem başladı. Yeni hükümdar tekrar idarî görevlendirmeler gerçekleştirdi. Emir Togaçar ise Anadolu'daki Moğol ordusunun kumandanlığına getirildi. Gazan Han, emirinin üstün zekâsını takdir etmesine rağmen onun kurnazlığından çekiniyordu. Bu yüzden merkezden uzaklaştırmak ve kendisini öldürmek istedi.²⁴⁹

2.6.2. Togaçar'ın İsyanı ve Öldürülmesi

Emir Togaçar, Azerbaycan'dan Anadolu'ya geçti ve Tokat'a geldi. Halka kötü davrandı ve ağır vergiler ile onları zorlu bir sürece teslim etti. Zira Aksarâyî'ye göre Anadolu'yu ele geçirme niyetindeydi. Emir Togaçar, Tokat'a gelirken Azerbaycan, İran ve Horasan'dan çok sayıda insanı da yanında getirdi. Kendisinin kurnazlığından ve isyancı tavırlarından çekinen Gazan Han Anadolu'daki diğer emirleri Baltu ve Arap Noyan'a yarlıg gönderdi ve Emir Togaçar'ın öldürülmesini emretti. Durumun vahametini anlayan Emir Togaçar, Delüce kışlağına geldi. Diğer emirlerin onu takip etmesinden dolayı Sivas'a kaçtı fakat burada yakalanarak öldürüldü.²⁵⁰ Gazan Han, Emir Togaçar'ı isyandan dolayı değil merkezi otoritesinin önündeki bir engel olarak görmesi ve devletin çıkarları doğrultusunda öldürmüş olması kuvvetli bir ihtimaldir.²⁵¹ İran'da ki yaşanan siyasî ve malî konulardaki sıkıntılar, taht kavgaları bu dönemde İlhanlı Devleti'nin kontrolünde olan Anadolu'da da etkisini göstermesi kaçınılmazdı. Selçuklu Devleti'nde yaşanan siyasî buhrana eklenen Togaçar'ın isyanı devleti daha çok müşkül duruma düşürmüştür.

2.7. BARAK BAHŞİ

Moğol şehzadelerinin eğitimi, hükümdarlar nezdinde önemli bir husustu. Bu nedenle şehzade Gazan, dedesi Abaka Han tarafından Moğol geleneklerine uygun şekilde eğitim alması için Hıtaıylı Barak Bahşi'yi görevlendirdi. Eğitim olarak dil ile yazı eğitiminin yanı sıra dini eğitim de aldı. Şehzade Gazan muhtemelen hocasının tesiriyle Budizm'e meyil etti.²⁵²

2.8. SEVİNÇ AKA

Sevinç Aka menşei itibariyle Uygur Türklerine mensup olup babası İlhanlı Devlet adamı Şişi Bahşi'dir. Şişi Bahşi, Abaka Han'ın ölümünden sonra oluşan siyasî ortamı doğru tahlil

²⁴⁹ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 65.

²⁵⁰ Kerimüddin Mahmud Aksarâyî, **Selçukî Devletleri Tarihi**, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943, 252-257; Ali Öngül, **Anadolu Selçukluları**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017, 316; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, 631-632.

²⁵¹ Fazlullâh, **Câmiu't-Tevârih**, 257.

²⁵² Özgüdenli, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, 55.

ederek Ahmed Teküdar ve şehzade Argun arasındaki muhtemel taht kavgasını önledi. Nitekim onun girişimiyle şehzade Argun zarar görmekten kurtuldu.²⁵³

Gazan Han'ın oğulları henüz küçük yaşlarda öldüğü için kendisinden sonra tahta kardeşi şehzade Olcaytu'nun geçmesini istiyordu. O da selefleri gibi veliaht olarak seçilen kişiyi yani Olcaytu'yu Horasan'a vali olarak tayin etti ve geleneği sürdürdü. Güvendiği emirlerden kardeşine sadık kalacaklarına dair yemin aldı.²⁵⁴ Şehzade Olcaytu'nun Horasan valiliği sırasında Sevinç Aka şehzadenin atabegi olarak yanında yer almaktadır.²⁵⁵

Gazan Han döneminde de İlhanlı Devleti'nin dâhili ve harici siyasi mücadeleleri devam ediyordu. Çağataylılar, Kutluk Hoca'nın komutasında 699/1299 yılında on bin kişilik orduyla Fars'a saldırdı. Timur Buka'ya bağlı İlhanlı ordusunun geri çekilmesini sağladı ve Şiraz şehrini ele geçirdi. Gazan Han, Batı'daki düşmanları Memlûklüler ile savaştığından dolayı bölgeye yeterli desteği sağlayamadı. Bu sırada Kazrun'a kadar ilerleyen Çağataylıları, Gazan Han'ın kardeşi Şehzade Olcaytu beraberinde Emir Kodak ve atabegi Sevinç Aka ile birlikte Şaburgan'da durdurdu. Şehzadenin ordusu, Kutluk Hocayı mağlup ederek kaçmaya mecbur bıraktı.²⁵⁶

Şehzade Olcaytu, Gazan Han'ın sağlığının kötüye gitmesinden dolayı onun yaklaşan ölüm ihtimalini göz önünde bulundurarak sarayda casuslar görevlendirdi. Casuslarından Emir Mulay 1304 yılında Gazan Han'ın ölüm haberini derhal atabegi Sevinç Aka'ya ulaştırdı. Bu haberin muhtevasında şehzade Alafireng tehlikesi de yer alıyordu. Her ne kadar Olcaytu veliaht olarak tayin edilmiş olsada Alafireng de tahtta söz hakkına sahipti. Şehzade Olcaytu emirleri ile görüşerek muhtemel taht kavgasını başlamadan bitirme kararı aldı. Nihayet şehzade Alafireng bir kızı hariç diğer aile üyeleri dâhil olmak üzere öldürüldü.²⁵⁷ Buna bağlı olarak şehzade Olcaytu'nun tahta geçme konusunda önünde engel kalmadı. Sevinç Aka ve diğer emirlerle beraber Ucân mevkiine geldi. Halk şehzade Olcaytu'nun durumundan haberdar olduğu için gerekli hazırlıkları yerine getirmişlerdi. Ayrıca Gazan Han'ın vefatından dolayı askerlere ve halka yemekler dağıtıldı. Yeni hanın tahta geçmesi için Moğol geleneklerine uygun

²⁵³ Derya Coşkun, "Ebû Said Bahadır Han'ın Atabeyi: Uygur Türk'ü Sevinç Aka", **Turcology Research**, 76, 2023, 56.

²⁵⁴ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 268.

²⁵⁵ Kazvinî, **Târîh-i Guzîde**, 607; Kazvinî, **Târîh-i Guzîde**, 492.

²⁵⁶ Spuler, **İran Moğolları**, 116-117.

²⁵⁷ Ercan Gördegir, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 2019, 63-64; T.H., "Olcaytu", **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul 1964, 388; Spuler, **İran Moğolları**, 119.

olarak kurultay düzenlendi ve Olcaytu muhalefetsiz bir şekilde yeni han ilan edildi. Kurultayda Sevinç Aka da yer aldı.²⁵⁸

İlhanlı Devleti'ne bağlı Şebânkâre vilayetinin idaresi Emir Nevruz'un ölümünden sonra tekrar Şişi Bahşi'nin soyunun yönetimine girdi. Vilayet melikler tarafından idare ediliyordu. Dönemin meliki Melik Gıyasüddin Muhammed b. Tayyib-şah b. Muhammed idi. Gıyasüddin'in belirlemesi gereken vergi miktarını Sevinç Aka'nın naipleri belirledi. Vergilerin teftişi için gelindiğinde yapılan malî incelemelerde vergi miktarı fazla çıktı. Bu durumdan dolayı Gıyasüddin orduya götürüldü. Soruşturma sırasında vergi miktarının farkından dolayı oluşan bakiye ile ilgili olan soruya cevap vermedi. Aynı soruya Sevinç Aka da cevap veremedi. Bunun üzerine Sahip Divan paranın naiplerin elinde olduğunu anladı. Sevinç Aka ise Gıyasüddin'in bu tutumundan memnun kaldı. Sevinç Aka, Gıyasüddin'in Ramazan 709/Mart 1310 tarihindeki ölümünden sonra vilayet in idaresini Melik Nizamüddin Hasan b. Tayyib-şah'a verdi.²⁵⁹

Olcaytu Han döneminde yaşanan önemli siyasî olaylardan birisi de Şevval 706/ Nisan 1307 tarihinde Gilan'a ordu sevk etmesidir. Bölgenin İlhanlı Devleti'nin merkezine yakın olması, maddi kaynağa sahip olması, daha önce hiçbir İlhanlı hükümdarının orayı alma teşebbüsünün olmamasına Çağataylıların alaycı sözleri de eklenince Olcaytu Han için sefer kaçınılmaz oldu. Olcaytu Han ordunun başında seçkin emirleriyle birlikte kendisi de sefere katıldı. Farklı noktalarda yapılan savaşlarda İlhanlı ordusu mağlup oldu ve bazı emirler öldürüldü. Müşkül durumda kalan İlhanlı ordusuna Olcaytu Han'ın emriyle Sevinç Aka ve Emir Hüseyin ile bazı emirler yardımcı birlikleriyle savaşa katıldı. Netice itibariyle gelen yardımların da tesiriyle İlhanlı Devleti Gilan'ı fethetti.²⁶⁰

Olcaytu Han geleneğe uygun olarak oğlu Ebu Said Bahadır'ı, Horasan'a vali yaptı. Kendisinin atabegi olan Sevinç Aka'yı da oğlunun atabegi olarak onun yanında Horasan'a gönderdi.²⁶¹ Bu durum Olcaytu Han'ın, Sevinç Aka'nın yapmış olduğu işlere duyduğu güvenin ve tecrübelerinden yararlanmak istemesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Olcaytu Han'ın vefat etmesinden sonra ölüm haberi Mazenderan'da bulunan on iki yaşındaki oğlu Ebu Said Bahadır'a ve atabegi Sevinç Aka'ya ulaştırıldı. Bunun üzerine ikisi

²⁵⁸ Coşkun, "Ebû Said Bahadır Han'ın Atabeyi: Uyğur Türk'ü Sevinç Aka", 57.

²⁵⁹ Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, 145-146.

²⁶⁰ Ercan Gördeğir, "Olcaytu Han'ın Gilan Seferi (1306-1307)", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5 (2), 2019, 337-341.

²⁶¹ Şeref Han, **Şerefname II**, çev. Mehmet Emin Bozarıslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, 30; Kazvinî, **Târih-i Güzide**, 494; Spuler, **İran Moğolları**, 129.

beraber Sultaniye şehrine geldiler. Emir Çoban ikisini de karşıladı.²⁶² Sultaniye’de yapılan kurultayla birlikte Safer 716/ Mayıs 1317 tarihinde Ebu Said Bahadır resmi olarak İlhanlı tahtının yeni sahibi oldu. Tahta geçişinde hükümdarın bir kolunu atabegi Sevinç Aka tutarken diğer kolunu Emir Çoban tuttu.²⁶³ Sevinç Aka, hükümdarın yetişmesinde emeği olduğundan ve atabegi olması sebebiyle muhtemelen gücün kendisinde toplanacağını düşünüyordu fakat hakikat bu şekilde zuhur etmedi. Emir Çoban yeni hükümdarın yaşının küçük olmasından dolayı iç ve dış siyaseti kendi bünyesinde toplamayı büyük ölçüde başardı.²⁶⁴ Bu sırada Sevinç Aka’nın nikris hastalığına yakalanması Emir Çoban’ın işini kolaylaştırmış olması muhtemeldir. Emir Çoban’a yardımcı olması için vezirlerden Taceddin Ali Şah görevlendirilirken Sevinç Aka’nın yardımcısı ise Reşîdüddin Fazlullâh oldu.²⁶⁵ Bu olay Sevinç Aka ve Emir Çoban arasında yaşanan mücadelenin başlangıç noktasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ebu Said Bahadır Han döneminin önemli dâhili olaylarından birisi de vezirler Taceddin Ali Şah ve Reşîdüddin Fazlullâh’ın mücadelesidir. Taceddin Ali Şah, Reşîdüddin Fazlullâh’ı bertaraf etmek için türlü entrikalar çeviriyordu. Bu durumun farkında olan Sevinç Aka ve Emir Çoban, Reşîdüddin Fazlullâh’ın yanında yer aldılar. Durumu kontrol altına almak isteyen Taceddin Ali Şah, Olcaytu Han’ın ölümünden Reşîdüddin Fazlullâh’ın sorumlu olduğunu söyledi. Netice itibariyle Reşîdüddin Fazlullâh bu sebebe bağlı olarak öldürüldü.²⁶⁶ Bu esnada hastalığı ilerleyen Sevinç Aka, Sultaniye’den Tebriz’e geldi. Ebu Said Bahadır Han ile beraber Bağdat’a giderken Zilkade 717/ Şubat 1318 tarihinde vefat etti. Ebu Said Bahadır Han’ın tesiriyle mezarı Sultaniye’ye getirildi.²⁶⁷

2.9. ALGU

Kaynaklarda kendisi hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Olcaytu Han oğlu Ebu Said Bahadır’ın Horasan valiliği sırasında Sevinç Aka ile beraber Algu’yu da atabeg olarak göndermiştir. Olcaytu Han, Algu’nun muteber bir emir olduğunu ve İlhanlı Devleti bünyesinde yetişmiş olan bu emirin çok sayıda hadisenin içinde yer almasına bağlı olarak tecrübeli olduğunu belirtmiştir.²⁶⁸

²⁶² Spuler, **İran Moğolları**, 132.

²⁶³ Coşkun, “Ebû Said Bahadır Han’ın Atabeyi: Uygur Türk’ü Sevinç Aka”, 58.

²⁶⁴ Kazvîni, **Târih-i Guzîde**, 612; Kazvîni, **Târih-i Guzîde**, 496.

²⁶⁵ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 280.

²⁶⁶ Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, 280; Spuler, **İran Moğolları**, 135.

²⁶⁷ Coşkun, “Ebû Said Bahadır Han’ın Atabeyi: Uygur Türk’ü Sevinç Aka”, 58.

²⁶⁸ Abdulcelil Işık, **Hafız-ı Ebru’nun Zeyl-i Cami’üt- Tevârih-i Reşîdî’sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Sâ’îd Dönemlerine Dair Kayıtlar** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012, 56; Hope, “The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran”, 339.

718/1318 yılında İlhanlı ordusu Emir Çoban'ın önderliğinde Altın Orda Han'ı Özbek'i mağlup etti. Bu savaşa katılan bazı emirlerin yeterli çabayı göstermemesinden dolayı yasaya uygun olarak cezalandırıldılar. Emir Çoban'ın artan nüfuzundan dolayı rahatsız olan ve başlarında Emir Kurmışı'nın bulunduğu bir gurup emir ona karşı muhalif oldular. 719/1319 yılında başkent Sultaniye'ye doğru ilerleyen isyankâr emirler ile içlerinde Emir Algu'nun da yer aldığı Emir Çoban ve Ebu Said Bahadır Han tarafı isyanı bastırdı.²⁶⁹

²⁶⁹ Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, 84-85; Firdevs Özen, **İlhanlı Devleti’nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2022, 41.

SONUÇ

İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû ve haleflerine çeşitli milletlere ve dinlere mensup şahsiyetler eğitim vermiştir. Bu bağlamda İlhanlı Devleti siyasî tarihini daha iyi anlamlandırmak için, siyasî olaylara etki eden etmenlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu etmenlerden birisi olan atabeglik kurumunun ve atabeglerin devletin siyasî olaylarına nasıl etki ettiğini anlamak, yeni bir bakış açısı kazanma noktasında önemlidir. Çalışmada İlhanlı Devleti'nin ana kaynakları esas alınarak ve araştırma eserlerle süreç desteklenerek şehzadelere eğitim veren şahsiyetler ile İlhanlılarda atabeglik kurumu ve atabegler incelenmiştir. Atabeglik kurumunun İlhanlılarda mevcudiyeti bazı tarihçiler tarafından tartışılan bir konudur. Bu durum çalışmanın ortaya çıkma sebeplerinden birisidir. Diğer sebebi ise konu hakkında müstakil bir çalışmanın bulunmaması dolayısıyla literatürde yer alan eksikliğin giderilmesinde yardımcı olmaya çalışmaktır.

Moğolların bir kolu olarak kurulan İran merkezli İlhanlı Devleti teşkilat yapısını oluştururken çağdaş devletlerden etkilenmiştir. Bu etkilerden biri hiç şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'nde vücut bulan atabeglik kurumudur. Devletin kurucusu Hülâgû Han çocukluk ve gençlik dönemlerinde birçok emirden ve hocadan muhtelif alanlarda eğitim almıştır. Bilginin ve tecrübenin önemini kavrayan Hülâgû oğlu Abaka'yı Horasan'a vali olarak göndermiş, oğlunun tecrübesiz olduğunun farkına vararak Moğolların son İran umumi valisi Argun Aka'yı atabeg statüsü ile Horasan'a atamıştır. Horasan'ın tercih edilmesinin sebebi Moğolların başka bir kolu olan ve Maverâünnehr ile Doğu Türkistan bölgelerinde varlığını sürdüren amcazadeleri Çağatay Hanlığı ile çatışmaların yoğun yaşandığı bir bölge olmasıdır. İlhanlılar, şehzadelerin vali unvanı ile hükümdarı temsil etmesi ve tecrübeli emirlerin atabeg unvanıyla ona yardımcı olmaları sayesinde bölgedeki durumlarını güçlendirmişlerdir.

Hülâgû'nun bu kararı bir nevi Horasan bölgesini şehzade sancağına dönüştürmüş, sonraki süreçte bu durum bir gelenek haline gelmiştir. Daha sonraki hükümdarlar da Hülâgû gibi oğullarını ya da kardeşlerini kendilerini temsilen Horasan'a vali olarak göndermişlerdir. Horasan'a gelen şehzadeler muhtemelen hükümdarın varisi olarak görülmesi dolayısıyla Horasan dışında bulunan şehzadelerin atabegleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Genel olarak bakıldığında Horasan'da görev yapan şehzadenin hükümdar ilan edilmesi, Horasan'ın ikinci hükümdarlık merkezi olarak görülmesinden ileri gelmektedir. Atabeglik kurumunun yetkinlikleri ve etkileri her devlette ayrı seyirde ilerlememiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde şehzade atabegliğinden ayrı olarak sultan atabegliği bulunurken Büyük

Selçuklu ve İlhanlı Devleti'nde bu duruma rastlanılmaması bu hususta örnek teşkil etmektedir. İlhanlı şehzadelerini eğitmek amacıyla göreve gelen atabeg, şehzadenin hükümdar olmasından sonrada varlığı devam ettirmişse de bu durum her zaman geçerli olmamıştır. Zira bazen hükümdar olan şehzade daha sonra atabeglerinin nüfuzundan rahatsızlık duyarak onları bertaraf etme yoluna gitmiştir. Atabegler aynı zamanda şehzadelerin tahta çıkmasında rol oynayan etkili güçlerden bir tanesidir. Bazen tahta çıkan hükümdarların atabegleri aynı zamanda vezirlik görevini yürütmektedir. Bu duruma ek olarak atabeglerin emir kökenli olması ve askerî güçlerinin bulunması, kimi zaman devleti zor duruma sokmuştur. Bu durumun en somut örneğini Gazan Han ve atabegi Emir Nevruz arasında yaşanan mücadelede görmekteyiz. Öyle ki Emir Nevruz'un öldürülmesinden sonra askerî sınıftan vezir ataması uygulamasından vazgeçilmiştir.

İlhanlı Devleti'nde yer alan atabeglerin kesin ifadelerle nasıl seçildiğini, hangi özelliklerin arandığını, yetkilerinin sınırlarını belirlemek güçtür. Atabeglerin genel olarak askerî sınıftan seçildiği görülmektedir. Atabegler şehzadelerin ilmi yönündeki eğitimlerinden ziyade, devlet yönetimi noktasında yardımcı oldukları bilinmektedir. Selçuklu Devletleri'nde kimi zaman siyasî kaygılar nedeniyle atabeglerin sultanların anneleri ile evlendikleri görülürken İlhanlı Devleti'nde böyle bir durum yaşanmamıştır. Bu durumun nedeni Moğollarda yer alan levirat uygulamasının İlhanlılarda da varlığını sürdürmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Diğer ortaçağ devletlerinde görmediğimiz fakat İlhanlılarda bulunan başka bir atabeglik kurumu daha söz konusudur. Bu atabeglik kurumu devletin önemli vezirlerinden ve tarihçilerinden olan Reşîdüddin Fazlullâh'ın 709/1309 yılında Tebriz'in kuzeydoğusunda yer alan Sorhâb'da, Rab'-i Reşîdî adındaki inşa ettirdiği müstakil şehrinde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki atabeglik görevi bir çocuk bakıcılığı şeklinde ifa edilmektedir. Yetim ve öksüz kalan çocuklara bakıldığı bu yerde her on tanesi için bir atabeg tayin edilmiştir. Bu atabeglerin göreve gelmeleri için güvenilir olması, şefkatli ve evli olmaları gibi koşulları barındıran kesin çizgileri bulunmaktadır.

Sonuç olarak Selçuklu Devleti ile benzerlikler gösterse de kendi tabiatlarına ve coğrafyalarına göre düzenledikleri atabeglik kurumunu bir memuriyet haline getirerek istifade etmişlerdir. Kurumun ilk aşamasında olumlu yönden etkisinin daha çok olduğu aşikârdır. Zaman içerisinde bozulmaya ve yetkileri atabegler tarafından suistimal boyutuna ulaşsa da kurumun varlığını İlhanlı Devleti'nin son büyük hükümdarı olarak gösterilen Ebu Said Bahadır Han dönemine kadar devam ettirmiştir. Bu durum bütün olumsuzluklara rağmen kurumun

önemini açıkça göstermektedir. Özellikle atabeglerin hükümdar ile çatışmalarına ek diğer devlet adamları ile yaşadıkları entrikalar devleti zor duruma sokan önemli etkenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Süreç içerisinde faydalı olduğu kadar kimi zaman zararlı olan bu kurumdan vazgeçmemişler ve kurumu kaldırmaya yönelik bir teşebbüslerine rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, Gregory, **Abûl-Farac Tarihi** (II), çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud, **Selçukî Devletleri Tarihi**, çev. M. Nuri Gençosman, Ankara 1943.
- Aktaş, Yasemin, "Salgurlular'da Naibe Türkan Hatun ve Atabeg Abiş Hatun'un İdaresi", **Mavi Atlas**, 8 (2), 2020, 490-506.
- Alan, Hayrunnisa ve Kemaloğlu, İlyas, **Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Algar, Hamid, "Ahmed Teküder", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1989, 139.
- Alıç, Samet, "Cankurbanlılardan (Canikurbanîler) Emir Argun Aka ve Emir Nevruz'un Siyasi Faaliyetleri", **Turcology Research**, 74, 2022, 348-359.
- Alptekin, Coşkun, "Atabeg", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1991, 38-40.
- Altın, Kader ve Kömürcü, Elif, "Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri", **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 5 (1), 2022, 1-10.
- Andreasyan, Hrand, "Türk Tarihine Âid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (1), 1949, 95-118.
- _____, Hrand, "Türk Tarihinde Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (2), 1950, 401-407.
- Atwood, Christopher P. **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, Indiana University, Bloomington 2004.
- Bakıxanov, A, **Gülüstan-i İrƏm**, Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakü 2000.
- Barthold, Vasiliy Vladimiroviç, **Moğol İstilâsına Kadar Türkistan**, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- _____, Vasiliy Vladimiroviç, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, çev. Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019

- _____, Vasiliy Vladimiroviç, **Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan**, çev. Seniha Sami Moralı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Beyânî, Şîrîn **Moğol Dönemi İnan'ında Kadın**, çev. Mustafa Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Bilgin, Orhan, "Cüveynî, Atâ Melik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 140-141.
- Brosset, M., **Histoire de La Georgie I**, S.Petersbourg 1849.
- Caca Oğlu Nur El-din, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi**, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- Caferoğlu, Ahmet, "Atısı Lakablı Yollığ Tiginin Sınıfı Mensubiyeti (Kozmin N. N.)", **Türkiyat Mecmuası**, 5, 2010, 367-369.
- Ch'un, Ch'ang, **Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı**, çev. Gülşah Hasgüçmen, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Coşkun, Derya, **Kert Hanedanlığı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020.
- _____, Derya, "Ebû Said Bahadır Han'ın Atabeyi: Uygur Türk'ü Sevinç Aka", **Turcology Research**, 76, 2023, 55-61.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Çakan, Varis "Uygur Türklerinin Moğol İmparatorluğundaki Rolü", **Asya Araştırmaları Dergisi**, 3 (1), 2019, 1928.
- Çelik, Burak, **Hülegü Han**, Çizgi Kitabevi, Konya 2021.
- D'ohsson, A. Konstantin, **Moğol Tarihi**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.
- Danuu, Ankhbayar, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016.
- Dayı, Özkan, "Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğundaki Faaliyetleri", **Current Research Social Sciences**, 2015, 1(3), 63-68.

_____, Özkan, “Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan bazı Türkçe-Moğolca Terimler”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 63, 2018, 485-498.

_____, Özkan, **Moğolların Teşkilat ve İdarî Tarihi**, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.

_____, Özkan, “İlhanlı Dönemi’nde Önemli Bir Tıp Merkezi: Dâru’ş-Şifâ-yi Reb’î Reşîdî” **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 13 (25), 2021, 367-384.

Devletşah, **Tezkiretü’ş-Şuarâ**, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011.

Divanü Lûgat-it-Türk Dizini, Yaz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, 666.

Durmuşoğlu, Kurban, “Horasan’ın İdarî Bürokrasisinde İlhanlı Şehzâdeleri ve Devlet Adamları (1256-1335)”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, 4 (1), 2021, 81-94.

_____, Kurban, **İlhanlılar Döneminde Horasan (1256-1335)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2023.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasan’da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3(3), 1997, 106-112.

Esîr, İbnü’l, **El Kâmil Fi’t-Tarih**, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, X, İstanbul.

Fazlullâh, Reşîdüddin, **Câmiu’t-Tevârih**, Çev. İsmail Aka- Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

_____, Reşîdüddin, **Câmi’u’t-Tevârih**, tash. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevi, IV, Tahran 1373.

_____, Reşîdüddin, **Şu’ab-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk)**, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma Nu. 2937.

Galstyan, A. G., **Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar**, çev. İlyas Kemalöglü, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

Göksu, Erkan “Kösedağ Savaşı (1243)”, **Tarihin Peşinde**, (2), 2009, 1-14.

Gördegir, Ercan, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 2019.

_____, Ercan, “Olcaytu Han’ın Gilan Seferi (1306-1307), **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5 (2), 2019, 335-343.

Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Güneş, İbrahim, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-680/1265-1282)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2021.

Hâfız Ebrû, Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid, **Tarih-i Selâtin-i Kert**, haz. Mir Haşi Muhaddis, Miras-ı Mektub, Tahran 1389.

Han, Şeref, **Şerefname II**, çev. Mehmet Emin Bozarlan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

Hinz, Walther, “İslam’da Ölçü Sistemleri” **Türklük Araştırmaları Dergisi**, (5), 1989, 7-82.

Hope, Micheal, “The Atabaks in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (602-736/1206-1335), **New Approaches to Ilkhanid History**, 2021, 321-345.

Humble, Geoff, **Yelü Chucai Yuanshi Biography**.

Işık, Abdulcelil, **Hafız-ı Ebru’nun Zeyl-i Cami’üt- Tevârîh-i Reşîdî’sinde Sultan Olcâyâtü ve Ebû Sâ’id Dönemlerine Dair Kayıtlar** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012.

İbnü’l-İbrî, Ebü’l-Ferec, **Târîhu Muhtasari’d-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kafalı, Mustafa, **Çağatay Hanlığı (1227-1345)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfi, **Târih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kazvinî, Müstevfi Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr, **Târîh-i Guzîde**, haz. Abdülhüseyn Nevâ’î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387.

Kemaloğlu, İlyas, “Yarlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLIII, İstanbul 2013, 334-335.

- Kiragos, Genceli, **Moğol İstilasası 1220-1265**, çev. Mahmut Kemal Bey, Post Yayınevi, İstanbul 2018.
- Köprülü, Mehmet Fuad, “Ata”, **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1978, 711-718.
- Köymen, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** (7. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, 121.
- Kurtuluş, Rıza, “Şebânkâreî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVIII, İstanbul 2010, 390-391.
- Kushenova, Ganizhamal, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, **Bilig**, (38), 2006, 185-196.
- _____, Ganizhamal, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch’u Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, **Bilig**, (42), 2007, 229-242.
- Merçil, Erdoğan, “Salgurlular”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVI, İstanbul 2009, 29-31.
- Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- Ögel, Bahaeddin, **Cengiz Han’ın Türk Müşavirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Öngül, Ali, **Anadolu Selçukluları**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.
- Özaydın, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XV, İstanbul 1997, 454-455.
- _____, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul 2000, 92-94.
- _____, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr, İzzeddin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, İstanbul 2000, 26-27.
- _____, Abdülkerim “Muhammed Tapar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXX, Ankara 2020, 576-578.
- Özen, Firdevs, **İlhanlı Devleti’nin Dağılışı ve Halefi Olan Devletler (1335-1350)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2022.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab’-i Reşîdî’de Meslekler, Görevliler ve Ücretler”, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2003, 105-127.

_____, Osman Gazi “Ögedey Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXIV, İstanbul 2007, 21-22.

_____, Osman Gazi, “Nişâbur”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXIII, İstanbul 2007, 149-151.

_____, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXV, İstanbul 2008, 19-21.

_____, Osman Gazi, **Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

_____, Osman Gazi, “Vassâf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII, İstanbul 2012, 558-559.

_____, Osman Gazi “Vezir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLIII, İstanbul 2013, 89-90.

Özmen, Mustafa **Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2007.

Rachewiltz, Igor, “The Hsi-lu By Yeh-lü Ch’u-Tsai”, **Taylor & Francis Group**, 21, 1962, 1-128.

Rossabi, Morris (Ed.), **China Among Equals**, University of California, California 1983.

Roux, Jean Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

_____, Jean Paul, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

_____, Jean-Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.

Salman, Hüseyin, “Göktürk Hakanlığı’nda Görülen Atabeglik Müessesinin Gürcü Krallığı, İlhanlı ve Memlûklü Devletine Etkileri”, Şebnem Ercebeci (Haz.) **6. Uluslararası**

Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2009, 2435-2443.

Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, **Târîh-i Benâketî**, neşr. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348.

Sönmez, Zeki, "Anadolu Selçukluları'nda Atabeglik, Atabey Eseddin Ayaz ve 13. Yüzyıl Mimarisine katkıları", **Emin Bilgiç Hatıra Kitabı**, Oktay Aslanapa ve Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), İstanbul 2000, 169-177.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, çev. Cemal Köprül, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Subaşı, Ömer, "XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2 (Kafkasya özel sayısı), 2017, 507-537.

_____, Ömer, "Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri", **Belleten** 83 (298), 2019, 853-886.

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, 1, 1969, 1-147.

_____, Faruk, "Argun", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, III, İstanbul 1991, 355-357.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Mecma'u'l-Ensâb**, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullâh Şîrâzî, **Tahrîr-i Târîh-i Vassâf**, haz. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1346.

Şeşen, Ramazan "Câmiu't-Tevârîh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1993, 132-134.

T.H., "Olçaytu", **Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi**, IX, İstanbul 1964.

T'ang, Ch'i, **Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, 1970.

Taşagıl, Ahmet, "Kurultay", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ek II, Ankara 2019, 94-95.

- Togan, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usul** (3.Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- _____, A. Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş** (3. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Tomar, Cengiz, “el-Melikü'l-Azîz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIX, Ankara 2004, 61-62.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Turan, Refik, **Türkiye Selçuklularında Hükûmet Mekanizması**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1995.
- Uyar, Mustafa, **İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ürekli, Muzaffer, “Celâyirliiler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1993, 264-265.
- Vardan, Müverrih, **Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)**, çev. Hrant D. Andriasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.
- Yazıcı, Tahsin, “Benâkitî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul 1992, 429-430.
- _____, Tahsin “Çav”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 235.
- Yıldırım, Nimet, **Fars Edebiyatında Kaynak Bilim**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020.
- Yılmaz, Bülent, **Celâyirliiler Kabile Devlet** (Yayımlanmış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002.
- Yuvalı, Abdülkadir, “Daruga”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, 505-506.
- _____, Abdülkadir, **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

_____, Abdülkadir, “Geyhatu Han”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul 1996, 44-45.

_____, Abdülkadir, “Hülâgû”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul 1998, 473-475.

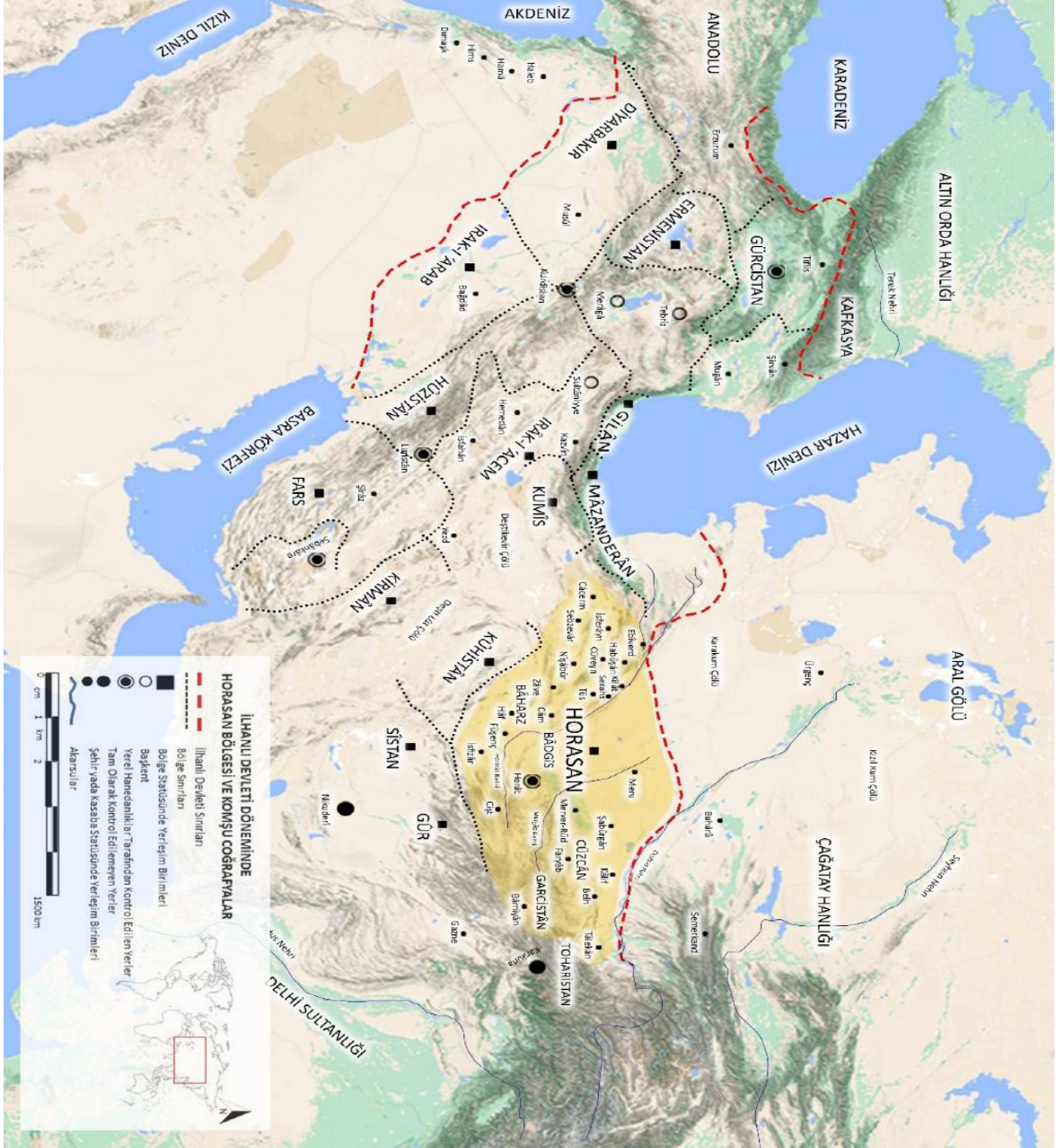
_____, Abdülkadir, **İlhanlı Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

Yücel, Mualla Uydu, “Kalmuklar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXIV, İstanbul 2001, 267-268.

EKLER

EK 1

İlhanlı Devleti haritası, şehzade ve atabeglerinin yurdu Horasan. ²⁷⁰

²⁷⁰ Kurban Durmuşoğlu, **İlhaneler Döneminde Horasan (1256-1335)** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2023, 232.

EK 2

EK3

Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai'nin Çin'de yer alan heykelleri.²⁷¹

²⁷¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Yel%C3%BC_Chucai

EK 4

Sultaniye’de yer alan Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî heykeli.²⁷²

EK 5

Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî’nin inşa ettirdiği Rab’-i Reşîdî’nin günümüze ulaşan kalıntıları.²⁷³

²⁷² Danuu, **İlhanlı Devleti’nde Vezaret**, 392.

²⁷³ Danuu, **İlhanlı Devleti’nde Vezaret**, 393.

EK 6

Hülâgû Han'ı tasvir eden bir minyatür.²⁷⁴

EK 7

At üzerinde Abaka Han, Argun Han ve omzunda şehzade Gazan.²⁷⁵

²⁷⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulagu>

²⁷⁵ Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 595.

EK 8

Sultan Ahmed Teküdar ve şehzade Argun.²⁷⁶

EK 9

Gazan Han'ın İslamiyet'i kabulü sırasındaki bir tasviri.²⁷⁷

²⁷⁶ Hemedâni, *Câmi'ü't-Tevârih*, 590.

²⁷⁷ Hemedâni, *Câmi'ü't-Tevârih*, 602.

EK 10

Gazan Han ve kardeşi şehzade Olcaytu.²⁷⁸

²⁷⁸ Hemedâni, *Câmi' u't-Tevârih*, 601.